BAŞKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI TİCARET VE FİNANSMAN ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI TİCARET VE PAZARLAMA TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI VE İNSANİ GELİŞMİŞLİK: G20 ÜLKELERİ ÜZERİNE NİCEL ANALİZ

HAZIRLAYAN

AYLİN YALIN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. İPEK KALEMCİ TÜZÜN

ANKARA - 2024

BAŞKENT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS / DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORİJİNALLİK RAPORU

Tarih: 01/07/2024

Öğrencinin Adı, Soyadı: Aylin YALIN

Öğrencinin Numarası: 22210621

Anabilim Dalı: Uluslararası Ticaret ve Finansman

Programı: Uluslararası Ticaret ve Pazarlama

Danışmanın Unvanı/Adı, Soyadı: Prof. Dr. İpek KALEMCİ TÜZÜN

Tez Başlığı: Fikri Mülkiyet Hakları ve İnsani Gelişmişlik: G20 Ülkeleri Üzerine Nicel Analiz

Yukarıda başlığı belirtilen Yüksek Lisans/Doktora tez çalışmamın; Giriş, Ana Bölümler ve Sonuç Bölümünden oluşan, toplam 130 sayfalık kısmına ilişkin, 01/07/2024 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 5'dır. Uygulanan filtrelemeler:

1. Kaynakça hariç

2. Alıntılar hariç

3. Beş (5) kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

"Başkent Üniversitesi Enstitüleri Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Usul ve Esaslarını" inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Öğrenci İmzası: …….

ONAY

Tarih: 01/07/2024

Öğrenci Danışmanı Unvan, Ad, Soyad, İmza:

Prof. Dr. İpek KALEMCİ TÜZÜN

TEŞEKKÜR

Desteğini daima hissettiğim ve bana hep yol gösteren hocam, değerli tez danışmanım Prof. Dr. İpek Kalemci Tüzün'e öncelikli olarak,

Bilgi ve deneyimlerini benimle paylaşan ve çalışmamı geliştirmeme katkı sağlayan Prof. Dr. Bahar Araz ve Prof. Dr. Özge Sezgin Alp'e,

Süreç boyunca beni hiç yalnız bırakmayan, her türlü desteği veren ve bilgisini paylaşmaktan kaçınmayıp, daima yanımda olan başta canım oda arkadaşım Ar. Gör. Damla Bellikli'ye, Ar. Gör. B. Rana Çardak'a, Ar. Gör. A. Buğra Soylu'ya ve Dr. Ziya Can hocama,

Ticari Bilimler Fakültesi çatısı altında birlikte çalışmaktan onur duyduğum, her fırsatta destekleriyle yanımda olan tüm fakülte hocalarıma ve çalışma arkadaşlarıma,

Hayatımda oldukları için kendimi çok şanslı hissettiğim can arkadaşlarıma,

Sevgisini, sabrını daima hissettiğim ve beni her an cesaretlendirip, yanımda olan nişanlım Sonat'a,

Emeğini, inancını ve sonsuz sevgisini benden hiç esirgemeyen, beni bugünlere getiren canım annem ve babama,

Sonsuz teşekkürlerimle…

ÖZET

Aylin YALIN, Fikri Mülkiyet Hakları ve İnsani Gelişmişlik: G20 Ülkeleri Üzerine Nicel Analiz, Başkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası Ticaret ve Pazarlama Tezli Yüksek Lisans Programı, 2024

Bu çalışma, fikri mülkiyet hakları ve insani gelişmişlik arasında önerilen ilişkiyi G20 ülkelerini temel alarak incelemiştir. Araştırmanın amacı, insani gelişmenin alt bileşenleri olan uzun ve sağlıklı yaşam süresi, bilgiye erişim ve yaşam standartları ile TRIPS Anlaşması ile küresel çapta korunan fikri mülkiyet hakkı göstergelerinden patentler, endüstriyel tasarımlar ve ticari markalar arasındaki etkileşimi araştırmaktır. Çalışmada önerilen kavramsal model, G20 ülkelerine ait ikincil veriler üzerinden gerçekleştirilmiştir. Çalışmada panel veri seti oluşturularak, panel veri analizi yöntemiyle araştırma sorusuna yanıt bulunmaya çalışılmıştır. İnsani gelişmişliğe ilişkin verilere Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından geliştirilen İnsani Gelişmişlik Endeksi'nden; fikri mülkiyet göstergelerine ilişkin verilere ise Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü veri tabanından ulaşılmıştır. Analizler sonucu elde edilen bulgular, fikri mülkiyet göstergelerinin insani gelişmişlik üzerinde pozitif ve anlamlı etkisi olduğu sonucuna varılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre tartışılanın aksine, fikri mülkiyet haklarıyla, insani gelişmişlik arasındaki ilişkide; gelişmekte olan ülkeler lehine ayırt edici bir sonuca varılmamıştır. Kavramsal çerçevede söz konusu bulgular, kurumsal mantıkların oluşum ve gelişimi ile açıklanmaktadır. Araştırma sonuçlarında, Çin'in diğer ülkelerden ayrışması sonucu meşruiyet kazanmak için yaygın olan kurumsal mantığı kopyalamak yerine ülkelerin kendi koşullarına göre uyarladığı sistem ile adaptasyon mantığını geliştirmesi gerekliliği sonucuna varılabilir. Bu sonuçlar kapsamında, fikri mülkiyet haklarının gelişmesinde ve meşrulaşmasında ülkelerin sosyal, kültürel ve ekonomik dinamiklerinin birlikte ele alınması gerekliliğine ilişkin uygulama önerileri getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kurumsal Mantık, Fikri Mülkiyet Hakları, İnsani Gelişmişlik, TRIPS Anlaşması

ABSTRACT

Aylin YALIN, Intellectual Property Rights and Human Development: A Quantitative Analysis on G20 Countries, Başkent University, Institute of Social Sciences, International Trade and Marketing Master's Program with Thesis, 2024

This study examines the proposed relationship between intellectual property rights and human development, based on G20 countries. The aim of the research is to investigate the interaction between the components of human development, which include long and healthy life expectancy, access to knowledge, and living standards, and the indicators of intellectual property rights protected globally by the TRIPS Agreement, such as patents, industrial designs, and trademarks. The proposed conceptual model in the study is conducted using secondary data from G20 countries. A panel data set was created, and the research question was addressed using panel data analysis method. The data related to human development was obtained from the Human Development Index developed by the United Nations Development Program; the data related to intellectual property indicators was obtained from the World Intellectual Property Organization database. The findings obtained as a result of the analyses concluded that intellectual property indicators have a positive and significant impact on human development. Contrary to the discussed topic, the results of the research did not find a distinctive result in favor of developing countries in the relationship between intellectual property rights and human development. In the conceptual framework, these findings are explained by the formation and development of institutional logics. The research results suggest that instead of copying the prevalent institutional logic to gain legitimacy, countries like China, which diverge from others, should develop an adaptation logic by adjusting the system according to their own conditions. Within the scope of these results, practical recommendations are provided regarding the necessity of considering the social, cultural, and economic dynamics together in the development and legitimization of intellectual property rights.

Keywords: Institutional Logic, Intellectual Property Rights, Human Development, TRIPS Agreement

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR ..... **i**
ÖZET ..... **ii**
ABSTRACT ..... **iii**
TABLOLAR LİSTESİ ..... **vii**
ŞEKİLLER LİSTESİ ..... **viii**
SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ ..... **iix**
1. GİRİŞ **1**
2. İNSANİ GELİŞMİŞLİK **5**
2.1. İnsani Gelişmişlik Kavramı **5**
2.2. İnsani Gelişmişlik Endeksi **6**
2.2.1. İnsani gelişmişlik endeksinin hesaplanması **7**
2.2.2. İnsani gelişmişlik endeksine yönelik eleştiriler **9**
3. FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI **11**
3.1. Fikri Mülkiyetin Temelleri: Mülkiyet Kavramı **11**
3.2. Fikri Mülkiyet Kavramı **15**
3.3. Fikri Mülkiyet Çeşitleri **16**
3.3.1. Patent **18**
3.3.2. Endüstriyel tasarım **20**
3.3.3. Ticari marka **21**
3.3.4. Coğrafi işaret **22**
3.3.5. Telif hakları **24**
3.4. Fikri Mülkiyete Yönelik Yaklaşımlar **24**
3.4.1. Doğal hukuk ve faydacı yaklaşım **25**
3.4.2. Emek teorisi **26**
3.5. Fikri Mülkiyet Haklarının Niteliği **27**
3.6. Fikri Mülkiyetin Ekonomik ve Hukuki Temelleri **28**
3.7. Fikri Mülkiyetin Tarihsel Süreci **31**
3.7.1. Ortaya çıkış süreci **32**
3.7.1.1. Telif haklarının ortaya çıkış süreci **33**
3.7.1.2. Sınai hakların ortaya çıkış süreci **34**
3.7.2. Gelişme süreci **34**
3.7.3. Uluslararasılaşma süreci **35**

3.7.4. İkili anlaşmalar süreci 36
3.7.5. BIRPI aşaması 37
3.7.5.1. Paris Sözleşmesi 37
3.7.5.2. Bern Sözleşmesi 38
3.7.5.3. Evrensel Telif Hakları Sözleşmesi 39
3.7.5.4. Madrid Protokolü, Lahey (Hague) Sistemi ve Patent İş Birliği Anlaşması 39
3.7.5.5. Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü (DFMÖ) 40
3.7.6. TRIPS Anlaşması 41
3.7.6.1. TRIPS Anlaşması'nın imzalanma süreci 43
3.7.6.1.1. Uruguay görüşmeleri 44
3.7.6.2. TRIPS Anlaşması'nın amacı 47
3.7.6.3. TRIPS Anlaşması'nın kapsamı 48
3.7.6.4. TRIPS Anlaşması temel ilkeleri 53
3.8. TRIPS Anlaşması: Tartışmalar ve Sorunlar 54
3.8.1. Teknolojik gelişmeler 55
3.8.2. Geleneksel bilgiyi koruma 58
3.8.3. Tükenmişlik ilkesi ve paralel ithalat 60
3.9. Fikri Mülkiyet Haklarının Küresel Boyuta Taşınması 63
3.9.1. Yenilik yaratma etkisi 65
3.9.2. Doğrudan yabancı yatırım ve teknoloji transferi etkisi 69
3.9.3. Ticaret hacmindeki artış ve küresel pazarlarda rekabet etkisi 73
3.9.4. Fikri mülkiyet haklarında Doha Turu tartışmaları 76
3.9.1.4. Doha Turu öncesi gelişmeler 78
3.9.4.2. Doha Turu: Temel konular 79
3.9.4.3. Doha Bakanlar Bildirisi 81
3.9.4.3.1. TRIPS Anlaşması ve Halk Sağlığı Üzerine Bildiri 83
3.9.4.3.2. Uygulama ile İlgili Endişeler ve Sorunlar Üzerine Bildiri 85
3.9.4.4. Gelişmekte olan ülkeler açısından Doha Turu müzakerelerinin değerlendirilmesi 86
3.10. Fikri Mülkiyet Haklarının Korunması: Gelişmekte Olan Ülkelerin Durumları 88
3.10.1. Patent korumasından faydalanmak için gereklilikler, sağladığı haklar ve uygulanması 88
3.10.2. Dünya'da patent başvuruları ve gelişmekte olan ülkelere etkisi 89

3.10.3. Endüstriyel tasarım korumasından faydalanmak için gereklilikler, sağladığı haklar ve uygulanması 92

3.10.4. Dünya'da endüstriyel tasarım başvuruları ve gelişmekte olan ülkelere etkisi 94

3.10.5. Ticari marka korumasından faydalanmak için gereklilikler, sağladığı haklar ve uygulanması 96

3.10.6. Dünya'da ticari marka başvuruları ve gelişmekte olan ülkelere etkisi 97

3.10.7. Coğrafi işaret korumasından faydalanmak için gereklilikler, sağladığı haklar ve uygulanması 99

3.10.8. Dünya'da coğrafi işaret başvuruları ve gelişmekte olan ülkelere etkisi . 100

3.10.9. Telif korumasından faydalanmak için gereklilikler, sağladığı haklar ve uygulanması 102

3.10.10. Telif hakkı korumasının gelişmekte olan ülkelere etkisi 104

4. İNSANİ GELİŞMİŞLİK VE FİKRİ MÜLKİYET İLİŞKİSİ 106

4.1. Fikri Mülkiyet Hakları ile Uzun ve Sağlıklı Yaşam Arasındaki İlişki..... 106

4.2. Fikri Mülkiyet Hakları ile Bilgi Sahibi Olma Arasındaki İlişki..... 109

4.3. Fikri Mülkiyet Hakları ile Yaşam Standardı Arasındaki İlişki 110

4.4. Politika Önerileri 113

4.5. Fikri Mülkiyet ve İnsani Gelişmişlik İlişkisinde Kuramsal Dayanak: Kurumsal Kuram ve Kurumsal Mantık 115

5. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ..... 117

5.1. Araştırmanın Önemi..... 117

5.2. Araştırmanın Amacı 118

5.3. Araştırmanın Verileri..... 119

5.4. Betimleyici Bulgular 120

5.5. İlişkisel Bulgular ve Etki Analizi..... 124

6. SONUÇ VE ÖNERİLER..... 130

KAYNAKLAR..... 137

EKLER

Ek-1: Panel Veri Analizi Veri Seti

Ek-2: K-Kümeleme Analizi (İki Küme)

Ek-3: K-Kümeleme Analizi (Üç Küme)

TABLOLAR LİSTESİ

Sayfa

Tablo 3. 1. TRIPS Anlaşması Kısımları ve Bölümleri …….50
Tablo 3. 2. Fikri Mülkiyet ve Öncü Teknolojileri Merkeze Alan Önemli Politika Soruları…….....57
Tablo 3. 3. 1980-2022 En Çok Patent, Endüstriyel Tasarım ve Ticari Marka Başvurusunda Bulunan İlk Beş Ülke …….....66
Tablo 3. 4. Doha Müzakere Turu Programı ve Ana Gündem Konuları……...77
Tablo 3. 5. Doha Turu Beş Ana Çalışma Grubu ve İçerikleri…….…….79
Tablo 3. 6. Doha Bakanlar Bildirisi kapsamında Doha çalışma programı içeriği…..… .82
Tablo 4. 1. Fikri Mülkiyet Düzenlemesine İlişkin Politika Önerileri…….…113
Tablo 5. 1. İGE ve Fikri Mülkiyet Göstergeleri Başvurularına İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler ……..120
Tablo 5. 2. Resmi Olarak Kaydolunan Başvuruların Toplam Başvurulara Oranı……..121
Tablo 5. 3. K-Kümeleme Analizinde Ülkelerin İki Gruba Ayrılması……....123
Tablo 5. 4. K-Kümeleme Analizinde Ülkelerin Üç Gruba Ayrılması……....124
Tablo 5. 5. Korelasyon Analizi Sonucu…..……...125
Tablo 5. 6. Regresyon Analizi Sonucu……...126

ŞEKİLLER LİSTESİ

Sayfa

Şekil 2. 1. İGE'nin Alt Boyutları....……...7
Şekil 3. 1. Fikri Mülkiyet Çeşitleri..…….....18
Şekil 3. 2. 1980-2022 Toplam Patent, Endüstriyel Tasarım ve Ticari Marka Başvuru Sayıları……...…65
Şekil 3. 3. Toplam Patent Başvuru Sayıları (PCT ve Doğrudan Başvurular)…….....90
Şekil 3. 4. 2022 Yılı En Çok Patent Başvurusu Alan Ofisler…….....91
Şekil 3. 5. 1990-2022 Yılları Arasında En Çok Patent Başvurusu Yapılan Patent Ofisleri……..…92
Şekil 3. 6. Toplam Endüstriyel Tasarım Başvuru Sayıları (Lahey Sistemi ve Doğrudan Başvurular)……....94
Şekil 3. 7. 2022 Yılı En Çok Endüstriyel Tasarım Başvurusu Alan Ofisler…….…..95
Şekil 3. 8. Toplam Ticari Marka Başvuru Sayıları (Madrid Sistemi ve Doğrudan Başvurular)…….……97
Şekil 3. 9. 2022 Yılı En Çok Ticari Marka Başvurusu Alan Ofisler……..98
Şekil 3. 10. Toplam Coğrafi İşaret Başvuru Sayıları……100
Şekil 3. 11. 2022 Yılı En Çok Coğrafi İşaret Başvurusunda Bulunan Ülkeler…….101
Şekil 3. 12. Telif Koruması Kapsamına Giren Eserler……..102
Şekil 5. 1. Araştırma Modeli…….119

SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ

İGE	İnsani Gelişmişlik Endeksi
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
DFMÖ	Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü
BMKP	Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
DSÖ	Dünya Sağlık Örgütü
UPF	Uluslararası Para Fonu
GSYİH	Gayri Sahi Yurt İçi Hasıla
BIRPI	Fikri Mülkiyetin Korunmasına İlişkin Birleşmiş Uluslararası Büro
TRIPS	Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet
PCT	Patent İş Birliği Anlaşması
GATT	Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması

1. GİRİŞ

İnsani gelişmişlik, bireylerin yeteneklerini ve potansiyellerini gerçekleştirme, yaşam kalitelerini artırma amacına yönelik ekonomik, sosyal ve kültürel imkanlara erişimlerini tanımlamaktadır. Amartya Sen'in "yetenek yaklaşımı" (capability approach), kalkınmanın sadece ekonomik büyüme ile sınırlı olmadığını, insanların özgür ve anlamlı bir yaşam sürdürebilmeleri için gerekli yeteneklerin geliştirilmesini kapsadığını belirtir (Sen, 1999). Martha Nussbaum (2006) ise bu yaklaşıma derinlik kazandırarak, bireylerin onurlu bir yaşam sürdürebilmeleri için sahip olmaları gereken temel insan yeteneklerinin önemini vurgular. Dolayısıyla, insani gelişim değerlendirilirken sadece ekonomik göstergeler değil, aynı zamanda eğitim, sağlık ve genel refah seviyeleri de dikkate alınmalıdır. Tüm bunlar, literatürde İnsani Gelişmişlik Endeksi (İGE) üzerinden anlaşılmaya çalışılmaktadır ve kavrama yönelik çeşitli eleştiriler bulunmaktadır. İGE'ye yönelik eleştiriler, verilerin niteliği (Murray, 1993; Srinivasan, 1994), İGE'nin kapsamı (Haq, 1995; Neumayer, 2001; Fozaie, 2023) ve endeksin hesaplanmasında kullanılan yöntem (Cracolici, 2010; Sagar ve Najam, 1998) etrafında yoğunlaşmaktadır.

Ülkelerdeki sosyal, ekonomik ve kültürel gelişmişliği yansıtan kavramlardan biri de fikri mülkiyettir. Fikri mülkiyet, mülkiyet kavramının üzerine inşa edilmiştir. Bu nedenle mülkiyet kavramını ele almadan, fikri mülkiyet kavramını açıklamak eksik kalacaktır. Çalışmada mülkiyet kavramı, Locke, Hegel, Marx, Veblen ve Proudhon'un görüşlerine dayandırılarak açıklanmıştır. Fikri mülkiyet kavramının kuramsal temelleri ise doğal hukuk yaklaşımı, faydacı yaklaşım ve Locke'un emek teorisine dayanmaktadır. Fikri mülkiyet hakları ise günümüzde küresel ekonominin ve teknolojik ilerlemenin vazgeçilmez unsurları arasında yer almaktadır. Yenilik ve yaratıcılığı teşvik eden bu haklar, emek ve yatırımların korunmasını sağlayarak, yeni buluşların, sanat eserlerinin ve ticari markaların yaratılmasını desteklemektedir (Arrow, 1992; Boyle, 2004; May, 2007; DFMÖ, 2017). Bunlarla birlikte, fikri mülkiyet koruması ile birey menfaatinden öte toplum menfaatinin gözetildiği ve söz konusu bu koruma ile toplumsal gelişme sağlanacağı da ileri sürülmektedir (Hirsch, 1943; Kınacıoğlu, 1990; Tritton, 1996; Dixon ve Greenhalgh, 2002; Tekinalp, 2012; Karahan ve diğer., 2013; Bainbridge, 2018).Bu görüşün aksine, fikri mülkiyet korumasının tekel ayrıcalığı yaratacağı yönünde eleştiriler getirilmiştir (Boldrin ve Levine, 2009; Merges, 2000; Stiglitz, 2013). Bu sorunun çözümü olarak tekelleşme ve rekabet gücü arasında denge

kurulması gerekliliğine işaret edilmektedir (Dixon ve Greenhaigh, 2002). Ayrıca, literatürde, fikri mülkiyet sistemine alternatif olarak ve tekelleşmenin önüne geçilmesi açısından "ödül sistemi" önerilmiştir (Polanyi, 1943; Wright, 1983; Kremer, 1998). Ancak, buradaki en büyük problem, fikri mülkiyete konu olacak buluşa, hükümetler tarafından biçilecek değer-eder sürecinin net olmamasıdır (Hylton, 2023; Shavell ve Van Ypersele, 2001). Bu nedenle bu görüş alana hâkim olamamış ve yaygınlaşamamıştır.

Fikri mülkiyetin küreselleşmesinin ilk adımı olarak düşünülebilecek, Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet (TRIPS) Anlaşması'nın yürürlüğe girmesidir. Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) üyesi 164 ülke için bağlayıcı nitelikte olan bu süreç ile fikri mülkiyet küresel bir nitelik kazanmıştır, Söz konusu ülkelere kendi yasal mevzuatlarını oluşturmada serbestlik tanınmış, fakat bu serbestliğin çerçevesi TRIPS Anlaşması ile belirlenmiştir. Yani ulusal düzenlemelerin, TRIPS Anlaşması'na aykırı olması mümkün değildir. Fikri mülkiyet korumasının küresel boyuta taşınması beraberinde bu korumanın özellikle gelişmekte olan ülkelere sağlayacağı avantajlar ve dezavantajları gündeme getirmiştir.

Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü'ne (DFMÖ, 2020) göre, fikri mülkiyet sistemi, buluş sahipleri ile tüketiciler, işletmeler ile rakipler ve yüksek gelirli ülkeler ile düşük gelirli ülkeler arasındaki hak ve çıkarları dengede tutarak yaratıcılığı teşvik etmeli, yenilikleri desteklemeli ve rekabeti korumalıdır. TRIPS Anlaşması, üye devletlerin ulusal mevzuatlarını esnek bir şekilde geliştirmelerine imkân tanısa da gelişmekte olan ülkeler genellikle bu avantajlardan yararlanmak için gerekli uzmanlıktan yoksundur (Boyle, 2004; Scherer, 2001; Chang, 2001). Gelişmiş ülkeler, güçlü fikri mülkiyet koruma standartlarının savunucusu iken, gelişmekte olan ülkeler bu standartların teknoloji ve ürünlere erişimi sınırlayarak kalkınma olanaklarını zayıflatacağını düşünmektedir (Fink, 2013). TRIPS Anlaşması'nın imzalanmasıyla birlikte, küresel anlamda korunan fikri mülkiyetlerin yenilik ve yaratıcılığı teşvik ettiği görülse de (Diwan ve Rodrick, 1991; Lai, 1998) bu düzenlemelerin gelişmekte olan ülkelere olumlu katkıları tartışmalıdır (Khor, 2001; Granstrand, 2006). Ayrıca, uluslararası firmaların teknoloji transferi konusunda gelişmekte olan ülkelere yeterli yatırımı yapmıyor olması, fikri mülkiyetin yenilik yaratmadaki evrenselliğini baltalamaktadır (Patel, 1995; Mansfield, 1994; Cantwell ve Santangelo, 2000). Bununla birlikte, bazı araştırmalar, güçlü fikri mülkiyet korumasının doğrudan yabancı yatırım ve teknoloji transferinde (Montobbio et al., 2015; Spielman ve Ma, 2016; Cockburn ve diğer., 2016; Ghosh ve Yamarik: 2019) ve ticaret hacmindeki artışta olumlu etkiler yarattığını (Maskus ve Penubarti, 1995; Rafiquzzaman, 2002) belirtmektedir. Bu bağlamda, gelişmekte olan ülkelerin küresel

pazarlarda daha güçlü bir konum elde edebilmesi için ve TRIPS Anlaşması'nın sunduğu avantajları en iyi şekilde değerlendirmeleri ve kendi iç dinamiklerine uygun politikalar geliştirmeleri gerekmektedir (Maskus, 2000a; Heald, 2003).

Bu çalışmada, fikri mülkiyetler kurumsal kuram çerçevesinde ele alınacaktır. Kurumsal kuram; kavramların, olguların ve örgütlerin hayatta kalması ve başarısının, toplumsal normlara ve yasal düzenlemelere uyum sağlayarak meşruiyet kazanmalarına bağlı olduğunu savunmaktadır (Meyer ve Rowan, 1977; DiMaggio ve Powell, 1983). Benzer çevresel değişkenlere maruz kalan örgütler zamanla birbirine benzemekte yani "eşbiçimli" hale gelmektedir (DiMaggio ve Powell, 1983). TRIPS Anlaşması'na uymak durumunda olan DTÖ üyesi devletler için bu durum "zorunlu eşbiçimlilik" (DiMaggio ve Powell, 1983) olarak ifade edilmektedir. Bu bağlamda oluşan kurumsal mantıklar, belirleyici ve baskın özelliklere sahip olmasına rağmen sürekli olarak değişim göstermektedir (Greenwood ve Suddaby, 2006). Örgütlerin kurumsal değişime uyum sağlaması gerekliliğinin yanı sıra, DiMaggio ve Powell (1983), kurumsallaşma sürecinde bir yapı veya normun meşruiyet kazanıp yaygınlaştıkça onunla bağlantılı pratiklerinin, normlarının ve değerlerinin de kurumsallaştığını belirtmektedir. Bu bağlamda, İGE, fikri mülkiyet hakları ve politikalarıyla bağlantılı olarak değişime uğrayıp, meşruiyet kazanmaktadır (Boyle, 2004).

Bu çalışmada, ülkelerin, fikri mülkiyet haklarının göstergeleri ile insani gelişmişlik düzeyleri arasındaki ilişkiler incelenecektir. Çalışma, insani gelişmişliğin alt boyutları olan uzun ve sağlıklı yaşam, bilgiye erişim ve yaşam standartları ile fikri mülkiyet hakları (patent, endüstriyel tasarım ve ticari marka) arasındaki ilişkileri ortaya koymayı hedeflemektedir. Çalışmada, G20 ülkeleri incelenecek ve bu kapsamda, patent, endüstriyel tasarım ve ticari marka başvuru sayılarının, İGE'ye etkileri ele alınacaktır. Literatürde, fikri mülkiyetlerin ekonomik kalkınmaya ve ticari faaliyetlerin artmasına yönelik etkilerini inceleyen pek çok çalışma bulunmaktadır. Ancak söz konusu çalışmalar genellikle insani gelişmenin sosyal ve kültürel boyutlarını sınırlı olarak ele almaktadır. Bu nedenle, bu çalışma, literatüre ekonomik boyutun yanı sıra fikri mülkiyetin sosyal ve kültürel boyuta etkisinin incelenmesi ile katkıda bulunmayı hedeflemektedir.

Çalışmanın ilk bölümünde insani gelişmişlik kavramına yer verilerek, insani gelişmişlik endeksi anlatılmıştır. İkinci bölümde, fikri mülkiyet hakları ele alınmıştır. Bu kapsamda fikri mülkiye kavramı, fikri mülkiyete yönelik kuramsal yaklaşımlar, hakkın niteliği, temelleri, çeşitleri ve tarihsel süreci incelenmiş; aynı zamanda gelişmiş ve

gelişmekte olan ülkelere etkileri tartışılmıştır. Üçüncü bölümde, fikri mülkiyetlerin insani gelişmişliğin sosyal, kültürel ve ekonomik boyutlarına etkisi incelenmiştir. Çalışmanın araştırma kısmını oluşturan dördünce bölümde ise ikincil verilerle oluşturulan veri seti üzerinden panel veri oluşturulmuş ve panel veri analizi ile çalışmanın temel değişkenleri arasındaki ilişkinin yıllar içerisindeki değişimi ortaya konmuştur.

2. İNSANİ GELİŞMİŞLİK

2.1. İnsani Gelişmişlik Kavramı

İnsani gelişmişlik; insanların yeteneklerini ve potansiyellerini gerçekleştirerek, yaşam kalitelerini artırabilmeleri amacıyla ekonomik, sosyal ve kültürel imkanlara erişimlerini ifade etmektedir. Kavram, ekonomik büyümenin ötesine geçerek, insanların eğitim, sağlık, özgürlük ve genel refah düzeylerini ele almaktadır. Bu kavram, 1990 yılında Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (BMKP) tarafından geliştirilen İGE aracılığıyla ölçülmektedir (BMKP, 2019).

İnsani gelişmişlik ile Amartya Sen'in "yetenekler yaklaşımı", kalkınma açısından yakından ilişkilidir. Sen'e (1999) göre, kalkınma yalnızca ekonomik büyüme ile sınırlı olmayıp, insanların yaşamlarını özgürce ve anlamlı bir şekilde sürdürebilmeleri için gerekli olan yeteneklerin geliştirilmesini de içermektedir.

Yetenekler yaklaşımı, insan gelişimine daha geniş bir perspektif sunarak yalnızca bireylerin elde ettikleri sonuçları değil, aynı zamanda değer verdikleri bir yaşamı sürdürme fırsatları ve özgürlüklerini de dikkate almaktadır. Kalkınmanın sadece gelir gibi ekonomik göstergelerle ölçülmesi gerektiği geleneksel görüşe karşın, bireylerin yetenekleri ve özgürlüklerini de dikkate alan daha bütüncül bir yaklaşım ilgili literatür tarafından desteklenmektedir (Sen, 1999; Robeyns, 2005: 196; Croes, 2012: 542-543). Nussbaum (2006) ise Sen'in (1999) ortaya koyduğu söylemden yola çıkarak, insani yetenekler ve refah kavramına daha derinlemesine inen, kapsamlı çalışmalar yapmıştır. Nussbaum'un çalışmaları, bireylerin onurlu bir yaşam sürmeleri için sahip olmaları gereken belirli yeteneklerin önemini vurgulayarak yetenekler yaklaşımını daha da zenginleştirmiştir (Burns, 2016). Geleneksel ekonomik ölçütlerin ötesinde insani gelişimini kapsamlı bir şekilde ele alınmakta ve gelişmişliğin sadece ekonomik göstergelerle saptanamayacağını savunulmaktadır (Nussbaum, 2006). Bu noktadan hareketle BMKP, İGE'yi, insani gelişmeyi yaşam beklentisi, eğitim ve yaşam standardı kriterlerini göz önüne alarak oluşturmuştur.

2.2. İnsani Gelişmişlik Endeksi

İGE, BMKP tarafından, ülkelerin genel refah ve kalkınma düzeylerini, temel insani ilerleme boyutlarına dayanarak değerlendirmek ve karşılaştırmak amacıyla geliştirilmiş bileşik bir ölçüttür. Bu endeks, ekonomik büyümenin ötesinde, insan refahı ve yaşam kalitesine katkıda bulunan faktörlere odaklanarak kalkınmanın daha kapsamlı değerlendirmeyi sağlamaktadır (McGillivray ve White, 1993: 183-184).

Stanton'a göre (2007), İGE'nin iki önemli rolü bulunmaktadır. İlk olarak, insan gelişimini yeni bir refah anlayışı olarak popülerleştirmek üzere araç olarak kullanılmıştır. Bu, refahı yalnızca ekonomik büyüme ile değil, aynı zamanda eğitim, sağlık ve yaşam standardı gibi insani gelişimin diğer boyutları ile de değerlendiren bir yaklaşımdır. İkinci olarak, gelişim seviyelerini karşılaştırmak için kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hasılaya alternatif ölçüt olarak İGE'nin değerlendirilmesi gerekliliği üzerinde durmuştur. Bu sayede, ülkeler arasında ve zaman içinde gelişim seviyelerini karşılaştırmak üzere daha kapsamlı değerlendirme aracı olarak hizmet etmektedir. Bu iki rol, insani gelişim konusundaki genel anlayışı ve politika yapım sürecini önemli ölçüde etkilemiştir. Örneğin, İGE milli politika tercihlerini sorgulamak için kullanılabilmekte; kişi başına düşen gayri safi milli geliri aynı olan iki ülkenin nasıl farklı insani gelişim sonuçlarına sahip olabildiği sorgulanabilir ve hükümet politikalarının öncelikleri hakkında tartışma gerçekleştirilmiştir (BMKP, 2024).

BMKP tarafından yapılan tanımda; İGE, uzun ve sağlıklı bir yaşam, bilgi sahibi olma ve insana yakışır bir yaşam standardı olmak üzere insan gelişiminin temel boyutlarındaki ortalama başarıyı ortaya koyan bir ölçüttür. İGE, bu üç boyut için normalize edilmiş endekslerin geometrik ortalamasından oluşmaktadır. Şekil 2. 1'de İGE'nin alt boyutları gösterilmektedir (BMKP, 2024).

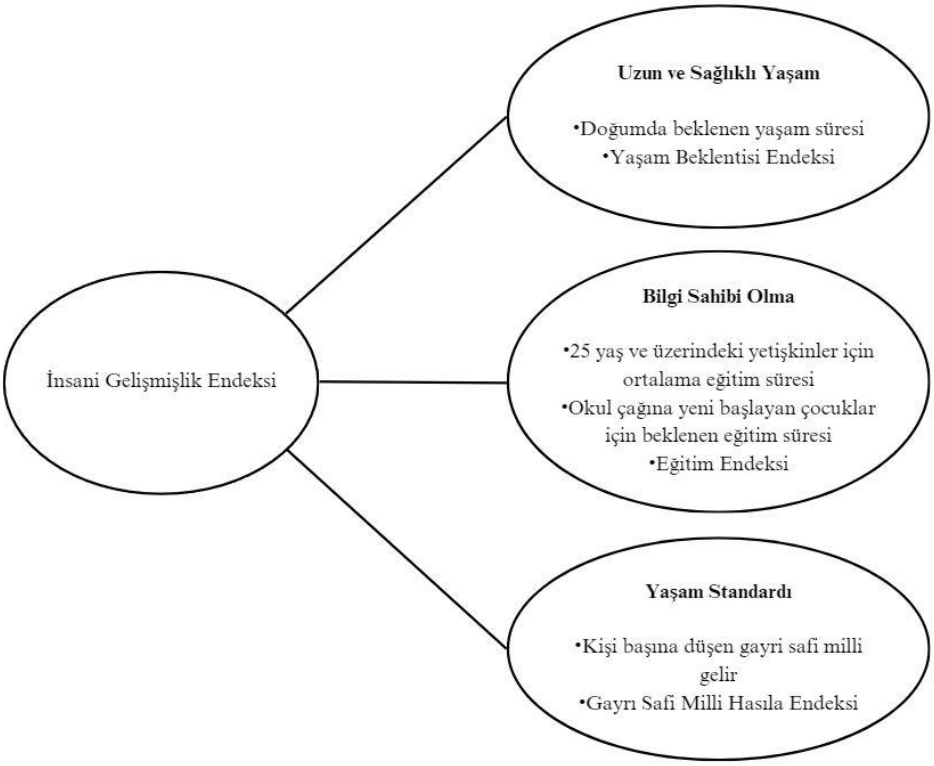

Şekil 2. 1. İGE'nin Alt Boyutları

Uzun ve sağlıklı yaşam boyutu, doğumda beklenen yaşam süresi ile değerlendirilmektedir. Bu veri, genellikle ulusal sağlık istatistiklerinden ve Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) gibi uluslararası kuruluşlardan elde edilmektedir. Bilgi sahibi olma (eğitim) boyutu, 25 yaş ve üzerindeki yetişkinler için ortalama eğitim süresi ve okul çağına yeni başlayan çocuklar için beklenen eğitim süresi ile ölçülmektedir. Eğitim verileri, genellikle UNESCO, ulusal eğitim bakanlıkları ve diğer ilgili eğitim kurumlarından elde edilmektedir. Yaşam standardı boyutu ise kişi başına düşen gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH) ile ölçülmektedir. Veriler, genellikle Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu (UPF) ve ulusal istatistik kurumlarından elde edilmektedir (BMKP, 2024).

2.2.1. İnsani gelişmişlik endeksinin hesaplanması

İGE, Şekil 1'de gösterildiği gibi bir ülkenin insani gelişim düzeyini üç temel boyutta ölçmektedir. Tüm boyutların ayrı hesaplama yöntemi bulunmaktadır (BMKP, 2020).

İlk boyut, uzun ve sağlıklı yaşamdır. Sağlık boyutu, doğumda beklenen yaşam süresi ile ölçülmektedir. Bu endeks, doğumda beklenen yaşam süresinin 20 yıl ile 85 yıl arasında normalize edilmesiyle hesaplanmaktadır.

$$\text{Yaşam Beklentisi Endeksi (LEI)} = \frac{\text{Beklenen Yaşam Süresi- 20}}{8}$$

İkinci boyut olan eğitim boyutu, ortalama eğitim süresi ve beklenen eğitim süresi ile ölçülmektedir. Ortalama eğitim süresi, 25 yaş ve üzerindeki yetişkinlerin ortalama eğitim süresini, beklenen eğitim süresi ise okul çağına yeni başlayan çocukların alması beklenen toplam eğitim süresini ifade etmektedir. Bu iki bileşen, ortalama ve beklenen eğitim süresinin sırasıyla 15 yıl ve 18 yıl ile normalize edilmesiyle hesaplanmakta ve daha sonra bu iki değerin ortalaması alınarak eğitim endeksi oluşturulmaktadır.

$$\text{Ortalama Eğitim Süresi Endeksi (MYSI)} = \frac{\text{Ortalama Eğitim Süresi}}{15}$$

$$\text{Beklenen Eğitim Süresi Endeksi (EYSI)} = \frac{\text{Beklenen Eğitim Süresi}}{18}$$

$$\text{Eğitim Endeksi (EI)} = \frac{\text{MYSI} + \text{EYSI}}{2}$$

Son olarak yaşam standardı boyutu ise kişi başına düşen gayri safi milli hasıla ile ölçülmektedir. Bu endeks, gelirin logaritmasını kullanarak hesaplanmaktadır ve kişi başına düşen GSYİH değerinin 100 ABD doları ile 75,000 ABD doları arasında normalize edilmesiyle elde edilmektedir. Bu yöntem, artan gelirin azalan marjinal faydasını yansıtmak için kullanılmaktadır.

$$\text{Gelir Endeksi (II)} = \frac{\log(\text{kişi başına düşen GSYİH}) - \log(100)}{\log(75.000) - \log(100)}$$

Tüm boyutlar, belirtilen formüllerle tek tek hesaplandıktan sonra, her bir boyut için hesaplanan endeksler, geometrik ortalama alınarak İGE'yi oluşturmaktadır. Bu yöntem, her bir bileşenin eşit ağırlıkta olmasını sağlamaktadır. Sonuç olarak İGE'nin hesaplanma formülü $İGE = (LEI\ x\ EI\ x\ II)^{1/3}$ şeklindedir.

2.2.2. İnsani gelişmişlik endeksine yönelik eleştiriler

İGE, yaşam beklentisi, eğitim ve gelir göstergelerini birleştirerek ülkelerin genel gelişmişlik durumunu değerlendiren, yaygın olarak tanınan bir ölçüttür. Kapsamlı kullanımı olmasına rağmen, İGE'ye yönelik literatürde çeşitli eleştiriler bulunmaktadır.

İGE üzerine yapılan ilk rapordan sonra (BMKP, 1990), endekse yönelik birçok eleştiri yapılmıştır. 1990'larla birlikte başlayan eleştiriler, İGE'nin iyileştirilmesine yönelik bir dizi önerileri içermektedir. Örneğin, McGillivary tarafından, İGE'nin üç boyutu birbirleriyle yakından ilişkili olduğundan, bu göstergelerin doğrusal bir kombinasyonunu kullanmak üzere temel bileşen analizi yöntemi önerilmiştir (Cracolici ve diğer., 2010: 343). Ayrıca Sagar ve Najam (1998: 263-264), İGE'nin daha derinlemesine bir revizyonunu önererek, üç bileşen değişkeninin aritmetik ortalaması yerine çarpılmasını, GSYİH'nin logaritmik olarak ele alınmasını ve endekse bir eşitsizlik ölçütünün eklenmesini önermişlerdir.

İGE'nin kapsamı açısından sınırlılıkları olduğu da vurgulanmıştır. En önemli eleştirilerden biri, Murray (1993: 3) ve Srinavasan'a (1994: 238) göre İGE'nin sınırlı sayıda gösterge ile insani gelişmişliğin basitleştirilmiş bir resmini sunmasıdır. Bu da kalkınmanın çok yönlü doğasını ve bölgeler arasındaki çeşitli değer sistemlerini yakalayamama konusunda önemli bir dezavantaj olarak görülmektedir. Fozaie'ye (2023: 115-116) göre, İGE'nin dar kapsamı, bazı ulusların neden diğerlerinden daha gelişmiş olduğunu açıklamadaki etkinliğini engellemektedir. Ayrıca, İGE'nin yalnızca yaşam beklentisi, eğitim ve gelir gibi geleneksel göstergelere bağlı kalması, çevresel sürdürülebilirlik ve istihdam gibi önemli boyutları göz ardı ettiği için İGE'nin kapsamını daraltmaktadır (Haq, 1995: 16; Neumayer, 2001: 104). Söz konusu eleştiriler, insani gelişimi ölçmede geleneksel İGE göstergelerinin ötesinde daha kapsamlı ve ayrıntılı bir yaklaşıma duyulan ihtiyacı vurgulamaktadır.

İGE, kişi başına düşen gayrı safi milli hasılayı kullanarak ekonomik durumu ölçmektedir. Ravallion (1997: 631), İGE'nin, ekonomik gelişmişliği sadece kişi başına düşen gelirle ölçmesinin, gelir dağılımındaki eşitsizlikleri göz ardı ettiğini vurgulamaktadır. Fukuda-Parr (2003: 306-307) ise İGE'nin, gelir eşitsizliklerini göz ardı ettiğini ve bu durumun, insani gelişmişliğin gerçek durumunu tam olarak yansıtmadığını belirtmektedir. Dedecek ve Dudzich'in (2022: 193) yaptıkları çalışmadan elde ettikleri sonuçlar, daha yüksek gelir eşitsizliği ve ekonomik özgürlük düzeyine sahip ülkelerin, kişi başına düşen GSYİH'nin, amaçlanandan daha düşük bir kalkınma düzeyine sahip olduğunu göstermektedir. Kayıt dışı ekonominin büyüklüğü, İGE ile GSYİH arasındaki sapmalarla negatif ilişki gösterirken, yüksek doğurganlık oranları, soğuk iklim ve doğal kaynakların tükenmesi gibi faktörler, kişi başına düşen GSYİH'sı yüksek ancak kalkınma düzeyi düşük olan ülkelerde yaygındır. Bu tutarsızlık, ekonomik refah ve kalkınmayı daha kapsamlı bir şekilde anlamak için gelir dağılımını ortalama gelir seviyeleriyle birlikte değerlendirmenin önemini vurgulamaktadır.

İGE'nin küresel bir endeks olmasına rağmen, kültürel ve bölgesel farklılıkları göz ardı ettiğine yönelik eleştiriler de literatürde yer almaktadır. Sen (1999) ve Nussbaum (2000) İGE'nin insan refahının çok boyutlu yönlerini, özellikle farklı kültürel ve bölgesel ortamlarda, yakalamadaki sınırlılıklarını vurgulamaktadır. Sen tarafından geliştirilen ve Nussbaum tarafından daha da detaylandırılan yetkinlik yaklaşımı, bireylerin değer verdikleri yaşamları sürdürebilmeleri için sahip oldukları gerçek fırsatlar ve özgürlüklerin önemini vurgulamaktadır. Bu fırsatlar ve özgürlükler kültürel ve bölgesel bağlamlardan etkilenmektedir. Yetenekler ve özgürlükler üzerinde durarak, bireysel irade, kültürel değerler ve bölgesel bağlamları dikkate alan daha ayrıntılı bir yaklaşımı savunmaktadırlar. Onların perspektifi, gelir, eğitim ve sağlık gibi basit göstergelerin ötesine geçerek, kültürel ve bölgesel çeşitlilikten etkilenen insan refahının karmaşıklıklarını dikkate almanın gerekliliğini belirtmektedir (Fukuda-Parr, 2011: 73; Rogers, 2013: 988; Castelo Branco ve diğer., 2024: 47).

Sonuç olarak, İGE'ye yönelik literatürde, kapsamının dar olduğu, gelir dağılımındaki eşitsizlikler ile kültürel ve bölgesel farklılıkları göz ardı ettiği, hesaplama yönteminde sınırlılıkların olduğu eleştirileri getirilmiştir. Tüm bu eleştirilere rağmen, İGE, uluslararası raporlarda ve analizlerde yaygın kullanıma sahiptir (Dünya Ekonomik Forumu, 2020; OECD, 2022; BMKP, 2023; Dünya Bankası, 2023). Pek çok çalışmada meşruiyeti ortaya koyulmuştur.

3. FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI

3.1. Fikri Mülkiyetin Temelleri: Mülkiyet Kavramı

Somut mülkiyet kavramı, arazi veya fiziksel mallar gibi varlıkları içermektedir. Hukuki düzenlemeler, zaman içinde insanların zihinlerinde oluşturdukları fikirleri ve yaratımları da tıpkı arazi veya fiziksel mallar gibi koruma altına almaya başlamış ve bu süreçte, somut mülkiyet kavramı, fikri mülkiyet haklarının gelişimine model olarak hizmet etmiştir. Bu nedenle, fikri mülkiyet kavramını açıklayabilmek için öncelikle mülkiyet kavramının üzerinde durulması gerekmektedir (Mei ve Tan, 2021: 2). Ayrıca fikri mülkiyetten bahsedebilmek için zihindeki düşüncelerin, fiziki ürüne dönüşmesi gerekmektedir ve fikri mülkiyetin tezahürü, maddi mülkiyetle benzer haklara yol açmaktadır. Tüm bu nedenlerden dolayı fikri mülkiyetler de mülkiyet kavramı içinde incelenmektedir (Munzer, 1990: 72).

En genel hukuki tanımıyla mülkiyet; toplumdaki bireylerin, sahip oldukları taşınır ve taşınmaz mallar üzerindeki "sahiplik" ilişkisini ifade etmektedir. Bu ilişki beraberinde mülkiyet hakkı sahibine; kullanma ve üzerinde tasarruf etme gibi haklar tanımaktadır. Ayrıca, sahip olunan malın kullanılmasından ötürü sağlanan faydadan da mülkiyet sahibinin yararlanması söz konusudur (Yalçıntaş, 2019: 166). Örneğin, bir kişi bir arsa satın aldığında, bu arsa üzerinde ev inşa etme, kiraya verme veya satma hakkına sahiptir. Arsanın değerinin artması durumunda, mülkiyet sahibi bu değer artışından da faydalanmaktadır.

Fikri mülkiyet haklarının gelişiminde mülkiyet kavramının önemini incelemek ve bu ikisi arasındaki ilişkiyi anlamak için Locke (1690), Hegel (1807; 1821), Marx (1867), Veblen (1899; 1904) ve Proudhon'un (1840) perspektiflerini çalışmaya dahil etmek gerekmektedir. Bu yazarların her biri, mülkiyetin doğası ve bunun fikri mülkiyet hakları üzerindeki etkileri hakkında farklı görüşler sunmaktadır (akt. Lewin ve Morris, 1977: 172-173; Wood, 1990; Yüksel, 2001b: 98; Kimppa, 2005: 67-68; Rikowski, 2006: 406; Patsiaouras ve Fitchett, 2009: 747; Schröder, 2013; Araz Takay ve Aydin, 2014: 146; Almeida, 2015: 230; Drahos, 2016: 90; Ireland ve Meng, 2017; Furner, 2018: 143-144; Schneider, 2020; Guichardaz, 2020: 90-91; Iber ve Bavaresco, 2022: 9; Çavuşoğlu, 2023: 1135; Das, 2023: 396).

John Locke'un (1690), “İkinci Hükümet Üzerine İnceleme” adlı eseri, çağdaş mülkiyet hakları kavramlarının şekillenmesinde temel bir rol oynamıştır. Locke'un teorisi, bireylerin emeklerini, doğal kaynaklara katması yoluyla mülkiyet edinme ve sahip olma hakkına sahip oldukları inancını vurgulamaktadır. Locke görüşünü “Bir insanın emeğini kattığını şey, onun mülkü olur. Doğanın sağladığı ve herkesin ortak kullanımı için olan şeyler, bir insanın emek kattığı anda onun özel mülkü olur.” şeklinde ifade etmektedir. Bu temel argüman, Locke'un mülkiyet teorisinin merkezindedir. Ona göre; doğa, başlangıçta herkesin ortak mülküdür, ancak bireyler emeğiyle bu ortak kaynaklardan özel mülkiyet oluşturabilmektedir. Bu düşünce, bireylerin entelektüel yaratıcılıkları ve çalışmaları sonucu ortaya çıkan ürünlerin de onların mülkiyeti olması gerektiğini savunmaktadır. Locke'un mülkiyet kavramı, fikri mülkiyet haklarının temelini oluşturmakta ve yaratıcıların entelektüel çabalarının sonuçlarına haklı bir şekilde sahip olduklarını öne sürmektedir. Bu görüş, günümüzde fikri mülkiyet haklarının yasal çerçevelerinin oluşturulmasında önemli bir temel oluşturmuştur (akt. Yüksel, 2001b: 98; Kimppa, 2005: 67-68).

Hegel'e (1807) göre ise zihin özgürdür ve kişiliği, herhangi bir kısıtlamadan bağımsız olarak öz bilince sahip olduğunda başlamaktadır. Sade özgürlük biçimi yeterli olmamaktadır. Çünkü kişiliğin, dünyada daha somut bir varlık biçimine ulaşması gerekmektedir. Bu noktada da mülkiyet devreye girmektedir. Daha somut bir biçim, “şeylerin” mülkiyetine ilişkin 'mutlak bir hak' ile gerçekleşirken; bu “şeyler” kategorisine 'zihinsel yetenekler, bilgi, sanatsal beceri' de dahildir (akt. Drahos, 2016: 90). Mülkiyeti, bireysel özgürlüğün ve kişisel gelişimin bir uzantısı olarak ifade etmektedir. Özel mülkiyetin temelini, tekil iradenin dışa vurumu oluşturmaktadır. Bu da aynı zamanda kişilere, kendilerini gerçekleştirmek için olanak sağlamaktadır (akt. Iber ve Bavaresco, 2022: 9).

Hegel (1821), “Hukuk Felsefesinin Prensipleri” eserinde zihinsel mülkiyetin, diğer mülkiyet biçimleri gibi, bireyin kişisel ve toplumsal gelişiminde önemli bir rol oynadığını belirtmektedir. Bu çerçevede, fikri mülkiyetler de kişisel özgürlüğün temel bir bileşeni olarak görülmekte ve yaratıcıların entelektüel çabalarını ifade etmelerine ve somutlaştırmalarına olanak tanımaktadır (akt. Wood, 1990). Ancak, bu mülkiyet biçiminin tehlikeli olabileceğine dikkat çekmektedir. Çünkü sivil toplumun, zihinsel mülkiyet haklarının ekonomik avantajlarını fark ettiğinde, devlet üzerinde baskı oluşturarak daha karmaşık ve küresel çapta mülkiyet sistemleri oluşturmasına yol açabileceğini ifade etmektedir. Bu durum, toplulukların etik yaşamını tehdit edebilmektedir; çünkü bu sistemler, bilim ve kültür gibi toplum yaşamının merkezinde bulunan soyut nesnelerin mülkiyetini

artırarak, toplulukların ayrışmasına ve parçalanmasına yol açabilmektedir (akt. Drahos, 2016: 109).

Buna karşılık, Karl Marx (1867), önemli eseri "Kapital"de kapitalist sistemi ve onun mülkiyet ilişkilerini eleştirmektedir. Marx; mülkiyetin, fikri mülkiyet de dahil olmak üzere, egemen sınıf tarafından üretim araçlarını kontrol etmek ve güçlerini korumak için kullanılan bir sömürü aracı olduğunu savunmaktadır (akt. Çavuşoğlu, 2023: 1135). Marx'a göre, kapitalist üretim tarzı, emek gücünü meta haline getirmektedir. Bu da insanların, emeğinden, toplumsal ilişkilerden, dünyadan ve yaşamdan "yabancılaşmasına" neden olmaktadır (akt. Araz Takay ve Aydin, 2014: 146). İşçiler, ürettikleri malların mülkiyetine sahip olamazlar ve bu da onları emeklerinin sonuçlarından uzaklaştırmaktadır (akt. Ireland ve Meng, 2017; Das, 2023: 396).

Marx; sermayenin, nesneler aracılığıyla insanlar arasında kurulan toplumsal bir ilişkiden ibaret olup, nesnelerin kendisi olmadığını ifade eden görüşüne dayanarak, fikri mülkiyeti bir sosyal ilişki olarak kabul etmektedir (akt. Furner, 2018: 143-144). Bu bakış açısına göre, fikri mülkiyet, maddi varlıklar üzerinden değil, insanlar arasındaki toplumsal ilişkiler bağlamında değerlendirilmektedir. Marx, fikri mülkiyetin, tıpkı fiziksel üretim araçları gibi, kapitalist sınıf tarafından kontrol edilerek sömürüye neden olduğunu savunmaktadır. Fikri mülkiyet hakları, bilgi ve yaratıcılık üzerinde tekel oluşturmakta ve bu durum, işçi sınıfının kolektif bilgi ve yaratıcılığının sınırlanmasına yol açmaktadır. Bu bağlamda; fikri mülkiyet, bilgi de dahil olmak üzere çevremizdeki her şeyi metalaştıran bir sermaye biçimi olarak görülmektedir (akt. Rikowski, 2006: 406). Böylece zihinsel ürünler piyasa ekonomisinde satılabilir nesnelere yani soyut nesneler mülkiyet nesnelerine dönüşmektedir ve Marx, bu olguyu "meta fetişizmi" olarak adlandırmaktadır (akt. Lewin ve Morris, 1977: 172-173).

Ayrıca, mülkiyetin toplumsal ilişkiler sonucu ortaya çıkmasından hareket ederek Yalçıntaş (2019: 167), fikri mülkiyetlerin korunmasında, katı kurallarla belirlenmiş yasalardan ziyade ahlak konusunda hassas bireylerin gerekli olduğunu vurgulamaktadır. Çünkü mülkiyet sadece maddi hukuk kurallarına dayanmayıp; ahlak ve görgü kurallarıyla da sarmalanmıştır. Aksi taktirde, fikri mülkiyeti korumaya yönelik yasalar tek başına yeterli olmayacaktır.

Veblen ise “Aylak Sınıfın Teorisi” (1899), eserinde, mülkiyeti sosyal ve kültürel dinamikler açısından ele almaktadır. Servetin sahip olunmasının, edinme ve biriktirme sonucu olarak, yalnızca bir tüketicinin fiziksel ve entelektüel ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlamadığı, aynı zamanda "muhtemelen ekonomik motivasyonların en güçlüsü, en uyanık ve en sürekli olan “parasal öykünme” temel güdüsünü de yerine getirmeye çalıştığı ifade edilmektedir Veblen, "gösterişli tüketim" kavramını tanıtmakta ve mülkiyetin toplum içindeki statü ve prestiji işaret etmek için kullanıldığını belirtmektedir. Belirli malların tüketiminin sadece faydalarıyla değil, aynı zamanda tüketicilere sağladığı sosyal statü ve prestijle de belirlendiğini savunmaktadır (akt. Patsiaouras ve Fitchett, 2009: 747; Almeida, 2015: 230).

Veblen (1904), işletmelerin hayatta kalması için soyut nesnelerin önemini vurgulamaktadır. Veblen'e göre, işletmelerin devamlılığı için gerekli olan sermaye kavramı, sadece üretimde kullanılan maddi varlıklarla sınırlı değildir. Onun yerine, şirketlerin varlıklarının temelini, şirketin faaliyetlerini sürdürme kapasitesi oluşturmaktadır. Bu faaliyet kapasitesi, işletme itibarının yanı sıra franchise, markalar, patentler, telif hakları ve ticari sırlar gibi soyut unsurları içermektedir. Bu nedenle, bir işletmenin başarısı, sahip olduğu bu tür soyut varlıkların kazanç kapasitesine dayanmaktadır. Veblen'in bakış açısına göre, işletmelerin rekabet gücünü artırmak ve hayatta kalmak için soyut mülkiyetin edinilmesi kaçınılmazdır (akt. Drahos, 2016b: 188).

Proudhon (1840) mülkiyet hakkındakini görüşünü, “Mülkiyet hırsızlıktır!” ifadesini kullanarak belirtmiştir. Proudhon'un mülkiyete yönelik radikal bakış açısı, mülkiyetin doğası gereği sömürücü olduğunu düşünen anarşist inançlarla örtüşerek, mülkiyetin kaldırılmasını savunmaya kadar uzanmaktadır. Mülkiyetin özgürlüğü kısıtladığı ve bireysel özgürlüğün sınırlanmasına neden olduğu argümanı, Karl Marx'ın mülkiyet haklarına yönelik eleştirisiyle uyumludur. “Mülkiyet Nedir?” (1840) eserinde; özel mülkiyetin, işçinin mülkiyet sahibine hizmet etmek zorunda olduğu, ona karşı bağımlı olduğu bir ilişki kurduğunu belirtmektedir. Bu nedenle, mülkiyetin ortadan kaldırılması, işçilerin kendi emeklerinin ürünleri üzerinde kontrol sahibi olmalarını sağlamakta ve dolayısıyla özgürlüklerini de geri kazanmalarını sağlamaktadır (akt. Schröder, 2013; Schneider, 2020).

Proudhon (1840), fikri mülkiyet konusuna ise ilk olarak “Mülkiyet Nedir?” eserinde yer vermiştir. Burada, fikri mülkiyet rejimini açıkça reddetmemekle beraber belirli koşullar altında geçerli olabileceğini ve mevcut sistemle uyumlu olabileceğini öne sürmektedir. Bu

hakların, merkezi ödeme sistemiyle yönetilmesini önermiştir. Bu husus, fikri mülkiyetin, merkezi bir otorite tarafından düzenlenen ve bu haklardan elde edilen gelirlerin adil bir şekilde dağıtılmasını sağlayan bir sistemle işletilmesi anlamına gelmektedir. Ardından 1862 yılında yayınlanan "Majorats Littéraires" eserinde fikri mülkiyet hakları üzerine odaklanmıştır ve fikri mülkiyeti haklı çıkarmak için benimsenen emek teorisini eleştirmiştir. Bu kitapta, fikri mülkiyet haklarına karşı çıkarken, bir yandan da bu hakların geçici olarak tanınabileceğini öne sürmüştür Proudhon'un fikri mülkiyet hakları konusundaki düşüncelerinin değişimi, kendi çizdiği eşitlikçi düzenin, devlet gibi merkezi bir planlayıcı olmadan imkânsız olacağını fark etmiş olmasına dayandırılmaktadır. Ayrıca, süreklilik gösteren fikri mülkiyet haklarının çalışma ve yaratma özgürlüğüne bir tehdit oluşturduğunu ifade etmektedir. Çünkü bu tür haklar, kişinin kendi emeğiyle ürettiği şeylere sahip olma hakkını zayıflatabilmekte ve diğerlerinin bu ürünler üzerinde çalışmasını ve yenilik yapmasını engelleyebilmektedir (akt. Guichardaz, 2020: 90-91).

Sonuç olarak, mülkiyet kavramı hem somut hem de fikri olarak; ekonomik, sosyal ve etik düşüncelerle derinlemesine bir şekilde iç içe geçmiştir. Bu, mülkiyetin yalnızca maddi varlıklarla sınırlı olmadığını, aynı zamanda fikri ürünlerin de mülkiyet haklarına dahil olduğunu göstermektedir. Bakış açılarındaki farklılık, fikri mülkiyet haklarının tanımlanmasında ve açıklanmasında temel çerçeveyi oluşturmaktadır. Bu çerçevede, çalışmanın ikinci bölümünde, fikri mülkiyet kavramı ele alınacaktır.

3.2. Fikri Mülkiyet Kavramı

Küreselleşmeyle birlikte, dünya, ekonominin bilgi olduğu sürece doğru hızla ilerlemektedir. Üretilen bilginin nasıl korunacağı, yönetileceği, söz konusu bilgiye nasıl ulaşılacağı ve kullanılacağı ile ilgili düzenlemeler getiren fikri mülkiyet, küresel toplumu açıklamada önemli bir kavram olarak ele alınmaktadır (örn., Ilie, 2014). Bilgi ekonomisinin yükselişi, fikri mülkiyetin öneminin altını çizmektedir. DTÖ, ticaret kavramı, malların sevkiyatının ötesinde, günümüz uluslararası ticaretinde el değiştiren değerin büyük bir kısmını temsil eden yenilik, yaratıcılık ve markalaşma gibi unsurları da içine alacak şekilde evrimleşmiştir. Fikri mülkiyetin önemini kavrayarak, sınırların ötesinde bilgi yoğun ürünlerin akışı kolaylaşmış, kalkınma ve ticaret politikalarında bütünsel düşünceler ortaya çıkmıştır (DTÖ, 2024).

DFMÖ, fikri mülkiyet kavramını 2020'de şöyle tanımlamıştır; "fikri mülkiyet, buluşlardan, sanat eserlerine, ticari markalardan bilgisayar programlarına kadar akıl ile üretilen ürünleri" ifade etmektedir. Fikri mülkiyetin kapsayıcılığı ve pek çok farklı alanda önem arz etmesi, kültürel, sosyal ve ekonomik açıdan da önemini ortaya çıkarmakla birlikte hukuken korunması gerekliliğini de doğurmuştur. Uluslararası alanda fikri mülkiyeti korumaya yönelik modern girişimler, 1883 Paris Endüstriyel Mülkiyetin Korunması Sözleşmesi ve 1886 Bern Edebi ve Sanatsal Eserlerin Korunması Sözleşmesi ile başlamıştır. Günümüzde fikri mülkiyetler gerek ülkelerin ulusal yasaları gerekse de uluslararası yasalar ve sözleşmeler ile korunmakta olup; DFMÖ tarafından yürütülen 25'ten fazla uluslararası fikri mülkiyet anlaşması vardır. Ayrıca İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 27. maddesi[1] ile de fikri mülkiyet hakları koruma altına alınmıştır.

Fikri mülkiyet hakları; sınai mülkiyet hakları ile telif hakları olmak üzere iki ana gruba ayrılmaktadır. Sınai mülkiyet haklarının kapsamına buluşlara yönelik patentler, endüstriyel tasarımlar, ticari markalar ve coğrafi işaretler girmektedir. Telif hakları ise sanat ve bilimsel eserler, edebi eser ve yayınlar ile performansları kapsamaktadır.

3.3. Fikri Mülkiyet Çeşitleri

Fikri mülkiyet terimi, insan zihninin yaratıcı ürünlerini başkalarının izinsiz kullanımından korumaya yönelik çeşitli hakları kapsayan geniş bir kavram olarak tanımlanmaktadır (Vaver, 2001: 2). Bu hakların temel amacı, zihinsel üretim sonucu ortaya çıkan ürünlerin sahibine belirli bir süreyle özel koruma sağlamaktır.

Fikri mülkiyet haklarından bazıları, sahibine belirli bir süre boyunca bir nevi tekel hakkı vermektedir. Yani, ürünün, sahibinin izni olmadan başkaları tarafından kullanılmasının yasaklanması söz konusu olmaktadır. Örneğin, patent hakları, icatları koruyarak, zihinsel ürün sahibine tekel sağlamaktadır.

[1] İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi Madde 27:
1. Herkes, topluluğun kültürel yaşamına özgürce katılma, sanattan yararlanma ve bilimsel gelişmeye katılarak onun yararlarını paylaşma hakkına sahiptir.
2. Herkesin kendi yaratısı olan bilim, yazın ve sanat ürünlerinden doğan manevi ve maddi çıkarlarının korunmasına hakkı vardır.

Bunun yanı sıra bazı haklar ise sadece başkalarının haksız veya izinsiz kullanımlarını engellemekte olup, tamamen yasaklamamaktadır. Ticari markalar bu tür haklara örnek olarak verilebilir. Bir markanın tescilli sahibi, başkalarının benzer veya karıştırılabilir markaları kullanmasını önleyebilir, ancak marka sahibine tüm benzer markalar üzerinde tekel vermemektedir.

Bu haklar birbirlerini dışlamamaktadır. Yani aynı yaratıcı ürün veya fikir üzerinde birden fazla hakkın bir arada olması mümkün olabilmektedir. Örneğin, bir müzik albümü hem telif hakkı hem de ticari marka koruması altına alınabilir (Cornish ve diğer., 2013)

Fikri mülkiyet hakları arasında, koruma sağlanması için gereken şartlar da farklılık göstermektedir. Bazı hakların, geçerli olabilmesi için resmi bir kayıt gerekmektedir. Örneğin, patent almak için, belirli bir sürecin tamamlanması ve resmi makamlara başvuru yapılması şarttır. Diğer haklar ise, eserin yaratılmasıyla otomatik olarak geçerli olur ve herhangi bir formaliteye bağlı değildir. Telif hakları genellikle bu tür haklara örnektir; bir eserin yaratılmasıyla birlikte, yazarına otomatik olarak koruma sağlamaktadır.

Son olarak, bu hakların niteliği de değişkenlik göstermektedir. Örneğin, bir resim veya roman gibi sanatsal eserler yaratıcı süreçlerle doğrudan ilişkilidir. Ticari sırlar veya marka isimleri ise daha çok ticari ürünlere veya iş dünyasına yöneliktir. Bu nedenle, fikri mülkiyet hakları, çok yönlü bir koruma sağlayarak yaratıcı ve ticari faaliyetleri desteklerken, onların birbirinden farklı doğalarını ve işlevlerini de dikkate almaktadır (Bentley ve Sherman, 2014).

Şekil 3. 1'de fikri mülkiyet koruması altına giren haklar gösterilmiştir. DFMÖ tarafından yapılan ayrımda fikri mülkiyetler sınai haklar ve telif hakları olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Hukuk literatüründe de hakların kapsamı bu ayrım doğrultusunda belirlenmekte ve mevzuatlar oluşturulmaktadır.

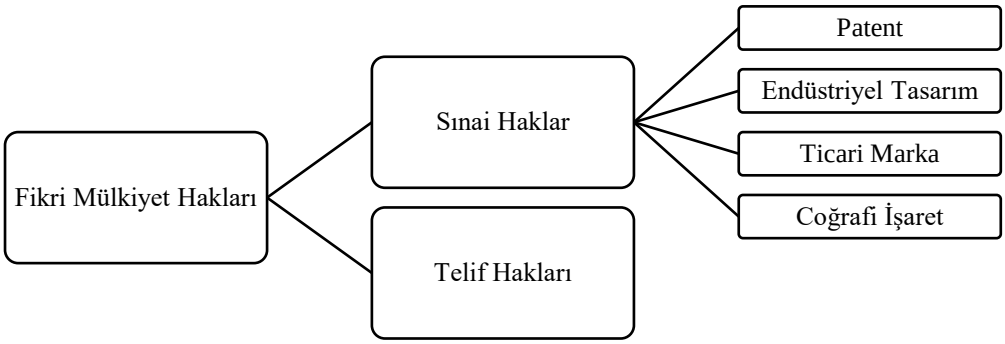

Şekil 3. 1. Fikri Mülkiyet Çeşitleri

Sınai mülkiyetlerin, fikri mülkiyetlerden farklı olduğu ve aralarındaki ayrım, yıllar boyunca tartışma konusu olmakla birlikte, literatürde çoğu yazar ve DFMÖ (2020) tarafından sınai mülkiyetler ve telif hakları, fikri mülkiyet çatısı altında değerlendirilmektedir. Bu nedenle bu çalışmada da fikri mülkiyetler, sınai haklar ve telif hakları olmak üzere iki gruba ayrılarak incelenecektir.

3.3.1. Patent

Patentler, modern hukuk sistemlerinde tanınan, fikri mülkiyet çeşitlerinin ilklerindendir ve patentli icatlar günümüzde çoğu alanda yer almaktadır. 1474'te Venedik Cumhuriyeti'nde yürürlüğe giren ilk patent yasası, hızla Avrupa ülkelerinde yayılmıştır (Bülbül ve Özbay, 2010: 40). Pek çok ikili anlaşmanın ardından, TRIPS Anlaşması ile küresel olarak korunan bir kavram olmuştur.

DFMÖ'ya göre (2020: 4); patent sistemi, yenilikçi fikirlerin korunmasını ve buluş sahiplerine adil bir geri dönüş sağlanmasını amaçlamaktadır. Bu koruma kapsamında patent sahibine, belirli bir süre boyunca buluşu üzerinde münhasır haklar vermektedir. Diğer bir ifadeyle, patent sahibi, patentin geçerli olduğu süre boyunca buluşu üzerinde tam kontrol sahibidir. Bu süre zarfında, patent korumasına konu buluşu, sahibinin izni olmadan kimse kullanamamakta, üretememekte veya satamamaktadır. Bu husus, buluşun, ticari olarak kullanılmasında büyük bir avantaj sağlamaktadır. Örneğin, bir yeni teknoloji veya ürün

geliştiren bir şirket, bu patent sayesinde rakiplerinin, aynı teknolojiyi kullanmasını veya satmasını engelleyebilmektedir. Bu, şirketin yatırımlarından elde ettiği geliri maksimize etmesine yardımcı olurken; yenilikçi çalışmalarına devam etmesini de teşvik etmektedir.

Patentler, genellikle 20 yıl süren sınırlı bir süre için verilmektedir. Ancak, bu süre boyunca patent sahibinin, buluşuna yönelik tüm detayları kamuya açıklaması gerekmektedir. Bu açıklamalar, patent belgelerinde yer almakta olup, herkes tarafından erişilebilir olma özelliğine sahip bulunmaktadır. Bu, devletler ve bireyler arasında bilgi paylaşımını teşvik etmekte ve teknolojik ilerlemeyi hızlandırmaktadır (DFMÖ, 2020: 4).

Patent süresi dolduğunda, buluş, "patent süresi dolmuş" (off patent) olarak adlandırılmaktadır. Bu durumda, buluş üzerinde yaratıcının sahip olduğu münhasır haklar sona ermektedir ve artık herkes icadı serbestçe kullanabilir, üretebilir veya satabilir hale gelmektedir. Bu, piyasanın daha rekabetçi hale gelmesini sağlamakla birlikte yeniliklerin geniş bir kullanıcı kitlesi tarafından erişilebilir olmasını teşvik etmektedir. Örneğin, ilaçlar için bu durum, jenerik ilaçların piyasaya sürülmesine olanak tanınmaktadır. Böylece daha geniş kitleler için uygun fiyatlı seçenekler sunulmuş olur.

Çoğu fikri mülkiyet hakları gibi, patentlerde bölgesel olma özelliğine sahiptir. Yani patent koruması, bir ülkenin ulusal yasaları çerçevesinde, o ülke sınırları içinde verilmektedir. TRIPS Anlaşması çerçevesinde hareket eden ülkeler, her ne kadar anlaşmaya aykırı olmamak kaydıyla ufak değişiklikler yapsalar da genel olarak, koruma sağlamak için bir mucit veya firmanın, bir patent ofisine başvuru yaparak, buluşu açık ve yeterli detaylarla tanımlaması gerekmektedir. Örneğin, Avrupa Patent Ofisi ve Amerika Birleşik Devletleri Patent ve Ticari Marka Ofisi patent başvurularını değerlendirirken benzer kriterler kullanmaktadır ancak yasal düzenlemeler ve uygulamalar arasında bazı farklılıklar olabilmektedir. Bu nedenle, uluslararası patent başvurularında, her ülkenin patent yasalarının dikkatle incelenmesi önem arz etmektedir (USPTO, 2023). Taleplerin açık ve spesifik olması, patentin sağladığı korumanın sınırlarını netleştirmekte ve olası hukuki anlaşmazlıkların önüne geçmektedir. Bu tür tanımlamalar genellikle çizimler, planlar veya diyagramlar içermektedir (DFMÖ, 2021; EPO, 2024).

3.3.2. Endüstriyel tasarım

Fikri mülkiyet kapsamına giren bir diğer husus endüstriyel tasarımlardır. Bir ürünün görünüşünü ve hissiyatını koruma altına almaktadır. Fikri mülkiyet açısından endüstriyel tasarım bir ürünün sadece estetik özellikleriyle ilgilenmektedir. Endüstriyel tasarımlar, bir ürünün dış görünüşünü belirleyen şekil, desen, renk gibi unsurları kapsamaktadır (Herz ve Mejer, 2021: 1). Bu unsurların korunması hem tasarımcıların yaratıcılıklarını teşvik etmekte hem de haksız rekabetin önlenmesine katkı sağlamaktadır. Ayrıca ürünlerin pazarda ayırt edici bir kimlik kazanmasını sağlamaktadır (DFMÖ, 2020: 8).

Endüstriyel tasarımların korunmasının tarihi gelişimi, sanayileşmenin ve kitlesel üretim yöntemlerinin gelişmesiyle başlamıştır. Endüstriyel tasarım korumasının ilk tanınması, tekstil sanayisi alanında olmuştur. Birleşik Krallık'ta, endüstriyel tasarımlarla ilgili ilk yasa, 1787 tarihli Keten, Pamuk, Kaliko ve Muslinlerin Tasarımı ve Baskısı Yasası'dır. Zaman içerisinde, endüstriyel tasarım sisteminin korunması için yürürlüğe giren birçok anlaşma imzalanmıştır (DFMÖ, 2008: 114). En nihayetinde de TRIPS Anlaşması ile üye devletler için küresel bir koruma altına alınmıştır.

Endüstriyel tasarım, genellikle piyasada çok çeşitli ürünlerin bulunduğu durumlarda, tüketicilerin bir ürünü diğerine tercih etme kararını etkileyen bir faktör olması bakımından önem arz etmektedir. Tüketiciler, ürünlerin işlevselliği kadar estetik özelliklerine de büyük önem vermektedir. Bu nedenle, bir ürünün tasarımı, pazarda rekabet avantajı sağlamanın önemli bir unsurudur. Bir ürünün görsel çekiciliği, potansiyel müşterilerin dikkatini çekmekte ve onları satın alma kararına yönlendirebilmektedir. Örneğin, Apple'ın ürün tasarımlarındaki başarısı, tüketicilerin bu ürünleri diğer markalara tercih etmesinde büyük rol oynamaktadır (DFMÖ, 2024).

Endüstriyel tasarım, üreticilerin de başarılarını koruma ve değişen piyasa koşullarında onları ödüllendirme açısından önemli bir rol oynamaktadır. İşletmeler, daha gelişmiş ve estetik açıdan çekici ürünler tasarlamak için büyük miktarda kaynak ve zaman harcamaktadır. Bu yatırımların korunması, üreticilerin rekabet gücünü artırmakta ve yenilikçi ürünler geliştirmeye devam etmelerini teşvik etmektedir. Endüstriyel tasarım koruması, üreticilerin bu yatırımlarını koruma altına alarak, onların piyasada kalıcı bir yer edinmelerine yardımcı olmaktadır (Woods ve diğer., 1999: 329; Bentley ve Sherman, 2014: 706).

Sonuç olarak, endüstriyel tasarımlar hem tasarımcılar hem de üreticiler için büyük önem taşımaktadır. Bu haklar, yaratıcı çalışmaları teşvik ederken, aynı zamanda piyasada adil rekabet ortamının sağlanmasına katkıda bulunmaktadır. Böylece, tüketicilerin estetik açıdan tercih ettikleri ürünlere erişimi kolaylaşmakta ve işletmelerin de yenilikçi ürünler geliştirme motivasyonu artmaktadır.

3.3.3. Ticari marka

DFMÖ (2020) tarafından yapılan tanımda, ticari marka, bir işletmenin mal veya hizmetlerini diğer işletmelerin mal veya hizmetlerinden "ayırt eden" işaretler olarak tanımlanmaktadır. Bu işaretler, kelimeler, harfler, çizimler, resimler, şekiller, logolar veya etiketlerden oluşmaktadır. Patentler ve endüstriyel tasarımlardan farklı olarak, ticari marka tescilleri, yenileme ücreti ödendiği sürece geçerliliği sürdürmektedir. Ticari marka tescilleri, ulusal ve bölgesel fikri mülkiyet ofisleri veya DFMÖ tarafından yönetilen Madrid sistemi aracılığıyla yürütülmektedir.

Ticari markalar uzun yıllardır varlığını sürdürmektedir. Antik çağlarda, zanaatkarlar eserlerini kendilerinin yaptığını kanıtlamak için imzalamakta veya işaretlemektedir. Zamanla, bu işaretleri koruyan yasalar gelişmiş ve günümüzde, ticari markalar iş dünyasının vazgeçilmezi haline gelmiştir. Pek çok farklı biçimde, çok çeşitli mal ve hizmetleri tanımlamaktadırlar (DFMÖ, 2020: 12). TRIPS Anlaşması'nda düzenlenmesinin ardından yeni teknolojik gelişmeleri de kapsayacak şekilde uluslararası anlaşmalar yapılmıştır. En son anlaşma, 2006 yılında sonuçlandırılan ve 2009 yılında yürürlüğe giren Singapur Marka Hukuku Anlaşması'dır. Bu anlaşmanın amacı, küresel ticari marka tescil prosedürlerini modern ve dinamik hale getirmektir. Özellikle iletişim teknolojileri alanında daha geniş kapsamlı bir düzenleme getirmektedir.

Ticari markalar, işletmelerin piyasada tanınmasını ve tüketicilerle güven ilişkisi kurmasını sağlamaktadır. Güçlü ticari markalar, şirketlerin ürün ve hizmetlerinin pazarda ayırt edilebilir olmasına yol açarken, bu da satışları ve dolayısıyla gelirlerini artırmaktadır (Kotler ve Keller, 2016). Artan gelirler, şirketlerin büyümesine ve yeni iş olanakları yaratmasına neden olmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, bu durum istihdamın artmasına ve yaşam standartlarının yükselmesine katkıda bulunur (UNCTAD, 2019).

Tüketici açısından ise ticari markalar, tüketicilere belirli bir kalite standardı sunarak onların bilinçli tercihler yapmasını sağlamaktadır. Tüketiciler, tanıdık markalara güvenerek alışveriş yaparken, sahte ürünlerden korunurlar. Bu güven ortamı da tüketici memnuniyetinin artmasına katkıda bulunmaktadır (Aaker, 1991).

Ticari markalar, işletmelerin yenilikçi ve yaratıcı ürünler geliştirmesini de teşvik etmektedir. Markalaşma, Ar-Ge yatırımlarını destekleyerek teknolojik ilerlemeyi hızlandırmaktadır (Porter, 1990). Yenilikçi ürünler, sağlık, eğitim ve çevre gibi alanlarda yaşam kalitesini artırmakta ve insani gelişmişliği desteklemektedir (OECD, 2013).

Ticari markalar, kültürel ve sosyal değerlerin korunmasına ve tanıtılmasına da katkıda bulunmaktadır. Yerel markalar, kültürel mirasın ve geleneksel bilgi birikiminin küresel pazarda tanıtılmasına yardımcı olmaktadır (Gomez, 2012). Bu durum, yerel toplulukların ekonomik olarak güçlenmesini ve kültürel kimliklerinin korunmasını sağlamaktadır.

Sonuç olarak, ticari markalar, yalnızca ekonomik bir araç olarak değil, aynı zamanda insani gelişmişliği destekleyen önemli bir faktör olarak da değerlendirilmelidir. Ticari markaların ekonomik büyüme, istihdam, tüketici koruması, yenilikçilik ve kültürel değerlerin korunması üzerindeki olumlu etkileri, insani gelişmişliğin farklı boyutlarında önemli katkılar sağlamaktadır. Bu nedenle, ticari markaların etkin bir şekilde korunması ve teşvik edilmesi gereklidir.

3.3.4. Coğrafi işaret

DFMÖ (2020: 16) yapılan tanımda; coğrafi işaret, belirli bir coğrafi kökene sahip ürünlerde kullanılan ve bu kökene bağlı olarak belirli niteliklere veya itibara sahip olduğunu gösteren bir işarettir. Bu işaretler, ürünlerin spesifik bir coğrafi kökene sahip olduğunu ve bu kökene bağlı olarak belirli niteliklere veya itibara sahip olduğunu göstermektedir. Coğrafi işaretler, tarım ürünlerinden gıda maddelerine, el sanatlarından sanayi ürünlerine kadar geniş bir yelpazede kullanılmaktadır. 2013 yılında UNESCO tarafından Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi'ne dahil edilen Türk Kahvesi, coğrafi işarete örnektir.

İşaretin, coğrafi işaret olarak işlev görebilmesi için, bir ürünün belirli bir yerden kaynaklandığını ve ürünün nitelikleri, özellikleri veya itibarının esasen bu kökenden

geldiğini belirtmesi gerekmektedir. Bu durum genellikle tarım ürünleri için geçerlidir, çünkü bu ürünler yerel iklim ve çevre koşullarından etkilenmektedir. Ancak, coğrafi işaretler, bir bölgenin güçlü bir üretim geleneği ve itibarı olduğu sanayi ürünleri için de kullanılabilmektedir. Bu duruma örnek olarak, İsviçre saatleri verilebilir. Menşe adı da bir tür coğrafi işarettir. Bazı ulusal düzenlemelerde, menşe adları diğer coğrafi işaretlerden daha güçlü bir şekilde korunmaktadır (DFMÖ, 2020: 17).

Coğrafi işaretler hem ulusal hem de uluslararası müzakerelerde önemli bir rol oynamaktadır. DFMÖ tarafından yönetilen üç tane çok taraflı anlaşma, coğrafi işaretlerin korunmasını ele almaktadır. Bu anlaşmalar Sanayi Mülkiyetinin Korunmasına İlişkin Paris Sözleşmesi, Malların Kaynağına İlişkin Yanıltıcı veya Aldatıcı İşaretlerin Bastırılmasına İlişkin Madrid Anlaşması ve Menşe Adlarının Korunması ve Uluslararası Tesciline İlişkin Lizbon Anlaşması'dır. Ayrıca TRIPS Anlaşması madde 22/2'de düzenlenmektedir. Çok taraflı anlaşmaların yanı sıra, coğrafi işaretler uluslararası düzeyde ikili anlaşmalarla da korunmaktadır. Bu anlaşmalar genellikle koruma yöntemlerini açıklığa kavuşturur ve birden fazla ülke ile imzalanır. Ancak, ikili anlaşmalar uluslararası ölçekte bir koruma sağlasa da ülkeler arasındaki standartların farklılığı nedeniyle tam olarak yeterli olmamaktadır (DFMÖ, 2021a).

Coğrafi işaretler, ekonomik ve sosyal kalkınmada da önemli bir rol oynamaktadır. Coğrafi işaretler, belirli bir bölgedeki ürünlerin değerini artırarak yerel ekonomileri kalkındırmaktadır. Bu ürünlerin tanınırlığı ve itibarı, üreticilere daha yüksek fiyatlarla, gelir sağlama imkânı yaratmaktadır. Ayrıca, coğrafi işaretler geleneksel üretim yöntemlerinin korunmasına yardımcı olmakta ve kültürel mirası yaşatmaktadır. Bunların yanı sıra tüketicilere ürünlerin kalitesi ve kaynağı hakkında güvence sağlamakta, bu da özellikle gıda güvenliği açısından önem arz etmektedir (Barham, 2003: 127-128; Tregear, 2003: 103-104; Belletti, Marescotti ve Touzard., 2017: 45).

Sonuç olarak, coğrafi işaretler, yerel ekonomileri canlandıran, kültürel mirası koruyan ve tüketici güvenini artıran kritik araçlardır. Ürünlerin kalitesini ve kökenini garanti eden bu işaretler, ulusal ve uluslararası anlaşmalarla desteklenmektedir. Standartların çeşitliliğine rağmen, coğrafi işaretler küresel pazarda ürünlerin değerini yükselterek ekonomik ve sosyal kalkınmaya önemli katkılar sunmaktadır.

3.3.5. Telif hakları

Telif hakları, bir eserin yaratıcısına, "eser" üzerinde belirli bir süre boyunca münhasır haklar tanıyan bir fikri mülkiyet türüdür. Telif haklarının kökeni, 18. yüzyıl İngiltere'sine kadar uzanmaktadır. 1710 yılında yürürlüğe giren "Kraliçe Anne Kanunu" (Statute of Anne), modern telif haklarının temellerini atan ilk yasa olarak kabul edilmektedir. Söz konusu yasa ile yayıncılara ve yazarlara yayınlanan veya yazılan kitaplar üzerinde sınırlı bir tekel hakkı tanımıştır (Yüksel, 2001a: 90).

Telif hakkı, yalnızca kitaplar, müzik, resimler, heykeller ve filmler değil, aynı zamanda bilgisayar programları, veri tabanları, reklamlar, haritalar ve teknik çizimler gibi çok geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır (Gervais 2002: 950).

Ayrıca, telif hakkına bağlı olarak, eser sahiplerinin ve telif hakkıyla ilişkili olanların çıkarlarını koruyan haklar da bulunmaktadır. Bunlar arasında icracılar, yayıncılar ve ses kayıtları üreticileri yer almaktadır. Hatta, bir eserin telif hakkı, genellikle yazarın ölümünden sonraki 70 yıl veya eserin türüne bağlı olarak yaratılmasından sonraki 50 yıl boyunca sürmektedir (Bainbridge, 2002: 5). Süre sona erdiğinde, eser kamu malı haline gelmekte ve herkes tarafından serbestçe kullanılabilmektedir.

Telif hakkı, ulusal ve uluslararası yasalar ile korunmaktadır. Bu yasalar, yaratıcı çabanın kültürel ve sosyal önemini ve bunun yanı sıra önemli ekonomik değerini tanımaktadır. Telif hakkı yasalarının temel amacı, içerik oluşturucuların, geliştiricilerin ve yatırımcıların çıkarları ile kamuoyunun yaratıcı içeriğe erişim ve kullanım hakkı arasındaki doğru dengeyi sağlamaktır (DFMÖ, 2020: 20).

3.4. Fikri Mülkiyete Yönelik Yaklaşımlar

Fikri mülkiyete ilişkin kuramsal yaklaşımlar esas olarak, "Doğal Hukuk Yaklaşımı" ve "Faydacı Yaklaşım" olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bu yaklaşımların yanı sıra Locke'un (1689) emek teorisi de fikri mülkiyet konusunda önem arz etmektedir.

3.4.1. Doğal hukuk ve faydacı yaklaşım

Doğal hukuk doktrini, hukukun temelinde, insan hakları gibi evrensel ve değişmez ilkelerin bulunduğunu savunmaktadır. Bu ilkeler, insani değerler ve doğal haklar olarak kabul edilmekte olup, devletin veya toplumun eylemlerini belirlemek için kullanılmaktadır. Fransız İhtilali'nin ardından çıkarılan 1791 ve 1793 tarihli İhtilal Kanunları, bu fikri mülkiyet haklarını Fransız pozitif hukukunda resmileştirmiştir. Bu kanunlar, fikri mülkiyet haklarının korunması ve yaratıcılığın teşviki için önemli bir adım olarak kabul edilmektedir. Bu dönemdeki yasal düzenlemeler, insanların fikri emekleri üzerindeki mülkiyet haklarını güvence altına alarak, yenilikçiliği ve kültürel üretimi teşvik etmeyi amaçlamaktadır (Ayıter, 1981: 33). Doğal hukuk akımının etkisiyle ortaya atılan fikri mülkiyet teorisi, insanların kendi yaratıcı emekleriyle ortaya koydukları fikirler ve eserler üzerinde doğal mülkiyet hakkına sahip olduklarını öne sürmektedir (Mgbeoji, 2006: 3). Bu görüş, 18. yüzyılda Doğal Hukuk ekolünde gelişmiştir. Bu teoriye göre, insanların yaratıcı emekleriyle ürettikleri eserlerin, bir tür mülkiyet hakkı benzeri doğal haklarla korunması gerekmektedir. Fikri mülkiyet kavramı, eser yaratan kişilerin entelektüel emeklerinin ürünü olan eserler üzerindeki haklarının mülkiyet hakkı kadar saygıdeğer ve korunmaya değer olduğu düşüncesinin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu bağlamda, fikri mülkiyet hakları, yaratıcıların emeklerinin karşılığının verilmesi ve onların eserlerinin kullanımının kontrol edilmesi için işlevsel bir araç olarak kabul edilmektedir (Erel, 1998: 10). Özetle, fikri mülkiyet teorisi, insanların yaratıcı emekleri üzerindeki haklarını vurgulayarak, bu hakların doğal birer mülkiyet hakkı gibi korunması gerektiğini savunmaktadır.

Faydacı bakış açısı, ekonomik ilkeleri kullanarak, fayda artışını hedeflemektedir. Bu bakış açısına göre, mülkiyetin bireysel fayda üzerinden, toplumsal faydayı artıracağı düşünülmektedir. Bir şeyin fikri mülkiyete sahip olması, aşırı ve kontrolsüz kullanımını engelleyeceği için, ekonomik faydasının artacağını öngörülmektedir. Faydacı yaklaşımda, mülkiyet koruması, zihinsel üretim sonucu ortaya çıkan eserleri de kapsamaktadır (Posner, 2002: 6-7). Faydacı bakış açısına göre, önemli eserlerin oluşturulmasını desteklemek için, fikri emek sarf edenlere mülkiyet hakları tanınmalıdır. Ancak, fikri ürünlerin mülkiyet haklarının korunmasının yeterince teşvik edici olmadığı durumda, koruma etkili veya yeniliği teşvik edici olmayacaktır. Fikirlerin yeterince korunamadığı ortamda, insanlar yeni bir eser yaratma veya mevcut olanı geliştirme konusunda ilgisiz kalacaklar ve sonuç olarak, yeni eserler, buluşlar ve yöntemler ortaya çıkamayacaktır. Bu nedenle, bu ürünleri

kullanacak kişilere yeterli miktarda ürün sunmak için, buluş sahiplerine mülkiyet haklarının tanınması gerekmektedir (Hettinger, 1989: 48).

3.4.2. Emek teorisi

Fikri mülkiyet korumasının temel argümanı, "çaba, ödüllendirmeyi hak eder" şeklindedir. Bu bakış açısı, John Locke'un (1689) daha önce ortak olan toprakların mülkiyet haklarının, bu toprakları işleyen çalışkan çiftçilere verilmesi gerektiği yönündeki iddiasıyla başlayan uzun bir siyasi teori geleneğine dayanmaktadır (akt. Coşkun, 2006: 3).

Locke'a göre (1689), her şey Tanrı tarafından yaratılmakta olup; o, her şeyin sahibidir. İnsanlara düşen ise yaratılan varlıkları korumaktır. Yaratılan tüm varlıkların, bireyler arasında nasıl bölüşüleceği ise mülkiyet kavramı ile açıklamaktadır. Locke, mülkiyet kavramının, devletler öncesinde, doğal bir hak olarak ortaya çıktığını savunmakla birlikte; devletlerin ve somut hukuk kurallarının bu en doğal hakkı koruması gerektiğini belirtmektedir (akt. Richards, 2002: 525).

Locke, bireyin özel mülkiyet hakkını, doğanın tanrı tarafından verilmiş bir hediye olması ve bu hediyenin insan emeğiyle dönüştürülmesiyle ilişkilendirmiştir. Ona göre, doğanın ortak mülkiyeti, insanların emeklerini hangi alanlara harcadığına bağlı olarak özel mülkiyet haline gelmektedir (akt. Richards, 2002: 523-524). Emek verenin, özel mülkiyetin sahibi olacağını belirtmektedir. Yani mülkiyeti meşrulaştırmada, emeği kullanmıştır (akt. L'Ostergard, 2002: 13). Zihinsel ürünlerin de emek sonucu ortaya çıkması nedeniyle korunması gerekmektedir ki bu da fikri mülkiyetlerin meşrulaştırılmasında, Locke'un fikirlerini önemli bir dayanak haline getirmiştir (akt.Drahos, 1996: 48; May, 2000: 77).

En yalın ifadeyle; Locke, temelde emek verenin, özel mülkiyetin de sahibi olduğunu belirtmektedir. Başkaları tarafından ortaya çıkan ürüne el koyulması, ürünü yaratana doğrudan zarar vermektedir. Lakin, toplumda yer alan bireyler, birbirlerine zarar vermemekle yükümlüdür. Yani emek katılarak üretilen şeyler, yaratana zarar vermemek ve onu korumak adına, özel mülkiyet altına alınmalıdır. Aynı durum, zihinsel faaliyetler sonucu ortaya çıkan ürünler için de geçerli olmaktadır (akt. Gordon, 1997: 31). Bu noktadan hareketle, zihinsel emeğin de özel mülkiyete tabi olması pek tabi mümkündür. Bu net görüşün aksine, Hettinger (1989: 38-39) ise bir zihinsel ürünün, izole bir ortamda ortaya

çıkamayacağını, dolayısıyla sosyal süreçten bağımsız düşünmenin de mümkün olmadığını belirtmektedir. Bu nedenle tek bir kişinin veya grubun emeğinden söz etmek, toplumun geri kalanını yok saymaktır. Fikri mülkiyetlerin meşrulaştırmasında John Locke'un görüşleri yadsınamaz.

3.5. Fikri Mülkiyet Haklarının Niteliği

Hakların geniş kapsamı ve ülkelerin yeni fikirler yaratarak icatlar geliştirmeleri, uygulamaları ve böylelikle ticari faaliyetlerini arttırmaları, ulusal ve uluslararası hukuki koruma ihtiyacını da beraberinde getirmektedir. Bu doğrultuda fikri mülkiyet, hukuki anlamda bir mülkiyet türü olup, diğer mülkiyet haklarıyla benzer olarak; sahip olma, devredilme, ipotek edilme ve lisanslama gibi haklar tanımaktadır (Bozbel, 2012) Maddi mülkiyetten ayrılan özelliği ise hak sahibine sadece belirli bir zaman dilimiyle sınırlı olarak hak sağlaması ve somutlaştığı eşyadan bağımsız olmasıdır (Öztan, 2008: 7-8; Kılıçoğlu, 2013: 3).

Hem toplumsal hem bireysel öneminden dolayı fikri mülkiyet hakları, kendine has niteliklere sahip olup, diğer hukuk alanlarından farklı özellikler göstermektedir (Ercan, 2021: 385-387). Fikri mülkiyetin biçimleri birbirinden farklılık gösterse de nitelikler hepsi için ortaktır. Bu nitelikler (Karahan, Suluk, Saraç ve Nal, 2013: 4-7);

- Fikri mülkiyetlerin maddi bir varlığı olmayıp, soyut niteliktedir.
- Ülkesellik ilkesi gereği, fikri mülkiyet hakları sadece koruma talebinde bulunulan ülke hukukuna göre korunmaktadır. Yaratıcı, buluşunun hangi ülkede korunmasını istiyorsa, haklarını o ülkede tescil ettirmek durumundadır.
- Fikri mülkiyet haklarından faydalanma süreyle sınırlandırılmıştır. Süreyle sınırlandırılmasının asıl nedeni yenilikçi düşünceleri teşvik ederek, uzun vadede rekabetçi bir ülke ekonomisi yaratmaktır.
- Fikri mülkiyete konu buluşlar, somutlaştığı eşyadan bağımsız bir varlığa sahiptir.
- Fikri mülkiyet hakları, somutlaşan eşyanın çok üretilmesi ya da kullanılmasıyla tükenmemektedir.

- Kural olarak; devir, lisans, haciz ve rehin gibi hukuki işlemlere konu olmakla birlikte miras yoluyla mirasçılara da intikal etmektedir.
- Hak sahibi ya da hak sahibi tarafından yetkilendirilmiş kişiye mutlak yetkiler vermektedir.

Kendine özgü niteliklere sahip olan ve özel hukukun bir türü olan fikri mülkiyet haklarının hem devletleri hem de bireyleri, başta hukuki ve ekonomik olarak ilgilendiren önemi nedeniyle literatürde geniş bir araştırma ve tartışma alanı bulmuştur. Bu kapsamda literatürde araştırmacılar tarafından genellikle fikri mülkiyetin temelleri, yeniliği teşvik etmek olarak ele alınmış ve incelenmiştir. Bu incelemeler, beraberinde fikri mülkiyetin tekelleşme mi doğuracağı ya da rekabet ortamı mı sağlayacağı tartışmalarını da getirmiştir.

3.6. Fikri Mülkiyetin Ekonomik ve Hukuki Temelleri

Her araştırma alanında olduğu gibi fikri mülkiyet konusunda da tartışmalar, çelişkiler, avantajlar ve dezavantajlar bulunmaktadır. Konu hem hukuk hem de ekonomi literatüründe yer almakta ve farklı perspektiflerden incelenmektedir. Keza ekonomi ve hukuk arasındaki sıkı ilişki kabul görmüş ve bağımsız bir inceleme konusu olmuştur. Temel amaç, hukuki kavramların mikroekonomik analiz yöntemleriyle incelenmesi ve bu yolla hukuk ile ekonomi arasındaki ilişkilerin kuramsal bir çerçeveye oturtulmasıdır (İnsel, 2005: 38-39).

Devletler tarafından yaratıcı fikirleri destekleyen politika ve yasaların oluşturulması sadece yaratıcıyı değil, toplumun geri kalanını da teşvik etmektedir. Yani sadece bireyin değil, toplumun da menfaati gözetilmektedir. Fikri mülkiyeti, yeniliği teşvik etme zeminine oturtan araştırmacılara göre; yaratıcı ve yeni fikirler sonucu ortaya çıkan ürünler, ülkenin sosyal, kültürel, ekonomik ve teknolojik olarak gelişmesine katkı sağlayıp; uzun vadede toplumsal refahı arttırmaktadır. Ayrıca toplumsal olarak ihtiyaç duyulan ve talep edilen yenilikleri keşfetmeye, insanları teşvik etmek için yarattıkları üründen elde edilen kazancı sadece kendilerinin alması gerekmektedir ki bu durum da fikri mülkiyet koruması ile gerçekleşmektedir. Sonuç olarak fikri mülkiyet koruması ile birey menfaatinden öte toplum menfaatinin gözetildiği ve söz konusu bu koruma ile toplumsal gelişme sağlanacağı ileri sürülmektedir (Hirsch, 1943; Kınacıoğlu, 1990; Tritton, 1996; Dixon ve Greenhalgh, 2002; Tekinalp, 2012; Karahan ve diğer., 2013; Bainbridge, 2018).

Fikri mülkiyetin tanınması ve bu haklara ilişkin yasal düzenlemelerin yapılması, yeniliği teşviğe dayandırılmaktadır. Fikri mülkiyeti yasal koruma altına almak ve bu haklar üzerindeki tasarruf etme yetkisini sadece hak sahiplerine tanımak, yaratıcıların yeni buluşlar yapmalarını teşvik etmektedir. Fikri mülkiyetler, icat sahibinin yaptığı yenilikten elde ettiği kazanımları kendine mal edebilmesini ve Ar-Ge harcamalarını geri kazanabilmesini sağlayarak yenilik teşviki sunmayı amaçlamaktadır (Arrow, 1962: 609-610).

Fikri mülkiyet haklarının, fikir yaratıcılarının, fikirlerini koruma altına alarak, toplumu teşvik etme ve kalkındırma amacıyla ortaya çıktığı düşüncesi, beraberinde tekel gücü oluşturduğu tartışmalarını da getirmiştir. Bu noktada fikri mülkiyet korumasını teşvik sistemi olarak değerlendiren araştırmacılar tarafından, korumanın süreyle sınırlı olması nedeniyle bireysel menfaatin sadece bu sürede sağlandığı, ardından söz konusu ürünün serbestçe kullanım imkanının bulunduğu ve bireysel menfaatin, toplumsal menfaate dönüştüğü savunulmaktadır (Poroy ve Tekinalp, 1990; Karahan ve diğer., 2013; Bainbridge, 2018). Fikri mülkiyetin, tekel gücü ortaya çıkardığı ile ilgili ekonomi ve hukuk literatüründeki tartışmalar bu nedenle önem kazanmıştır.

Literatürdeki genel kanı, fikri mülkiyet korumasının, şirketlerin yeni teknolojiler yaratma adına oluşturacakları finansman üzerinde olumlu etki yaratacağı yönündedir. Ancak fikri mülkiyetlerin korunması hususundaki stratejik düzenlemelerin, yenilik faaliyetlerinin sonuçlarını negatif etkileyebileceği ve teknolojik takipçiler için yeniliğe engel olabileceği yönünde endişeler de bulunmaktadır (Macdonald, 2004: 153-154). Schumpeter'e göre (1942); hammaddeler, piyasalar, organizasyonlar, mal ve teknolojideki yenilikler kapitalizmi beslemektedir. Burada yenilikten kasıt, daha önce hiç keşfedilmemiş bir olgunun bulunması ve kullanılmasıdır. Söz konusu yenilikler için katlanılacak maliyetlerin de tekelci karlarla sağlanacağını belirtmektedir. Yeniliklerin taklit edilmesini önleyerek, buluşu yapanın kazanç sağlaması ancak fikri mülkiyet korumasıyla mümkün olmaktadır. Bakıldığında bu koruma da tekel gücü yaratacaktır. Fakat, Schumpeter, ortaya çıkarılacak güncel yenilikler sayesinde daha önce piyasada oluşan tekel güçlerin ortadan kalkacağını savunmakla birlikte bu süreci "yaratıcı yıkım" olarak adlandırmaktadır. Böylelikle yeniliklere sağlanan koruma ile ortaya çıkacak olan tekel sorunu, yeni yeniliklerle aşılabilecektir. "Mükiyet hakkı mı? Tekel ayrıcalığı mı?" tartışmasında Kitch (2000), fikri mülkiyet haklarının, kavramsal, teorik ve dolayısıyla analitik nedenlerle genel olarak tekel olarak görülmemesi gerektiği argümanını ortaya koymaktadır. Robert Merges (2000), Kitch'in rekabetçi mülkiyet görüşünü kabul etmektedir. Ancak, uygulamada fikri mülkiyet piyasasının rekabetçi olmaktan ziyade,

"monopolistik rekabet" şeklinde olduğunu belirtmektedir. Merges, monopolistik rekabeti, saf tekel ve mükemmel rekabet arasında dengede bir yapı olarak tanımlamaktadır. Andersen (2001: 28-29), yaptığı çalışmada patent istatistiklerini kullanmıştır. Sonucunda da teknolojik gelişmelerin giderek daha geniş bilgi tabanlarına dayandığını ve bir dizi farklı firmanın artık aynı teknolojik evrimde, farklı uygulamalarla yer aldığını göstermiştir. Bu da bir üründe yer alan teknoloji kullanımının tek bir sahibi olmadığını, benzer ürünlerde pek çok farklı teknolojinin kullanılabileceğini ve bu da pazarda önemli bir güce sahip olma ihtimalinin düşük olduğunu göstermektedir.

Teşvik ve tekel arasındaki ilişkiye yönelik fikri mülkiyet politikaları ve rekabet politikaları arasındaki çatışma da ele alınmıştır. Rekabet politikası, pazar gücüne sahip şirketlerin davranışlarını kontrol ederek tüketicilerin refahını artırmayı hedeflerken; fikri mülkiyet hakları, fikri mülkiyet sahibine belirli bir ölçüde tekel imkânı sağlamaktadır. Söz konusu tartışmaların merkezinde daha güçlü fikri mülkiyet korumasının tekel ayrıcalıkları mı yoksa yalnızca toplumu yeniliğe teşvik eden rekabetçi mülkiyet hakları mı olarak değerlendirilmesi gerektiği yer almaktadır (Andersen, 2003). Ürünler, bulundukları piyasada rekabetçi olan ve rekabetçi olmayan ürünler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır ve fikri mülkiyette önemli olan kısım ürünlerin doğasını belirlemektir (P. Romer, 2002). David Romer (1996: 117) tarafından yapılan tanımda; rekabetçi olmayan ürünler, aynı anda birden fazla kullanıcı tarafından serbestçe kullanılabilirken; rekabetçi ürünler sadece tek bir kişi tarafından kullanılabilmektedir. Rekabetçi olmayan ürünlerin başkaları tarafından kullanımını engellemek, "ürünü dışlamak" olarak adlandırılmaktadır. Fikri mülkiyet hakları da rekabetçi olmayan ürünleri dışlanabilir hale getirmektedir. Rekabetçi olmayan ürünlerin pek çok kişi tarafından kullanılabiliyor olmasından dolayı rekabetçi olmayan ürünün yaratıcısı, kara önem vermemelidir. Bu durum da pek mümkün olmadığı için yaratıcıların teşviklerle motivasyonunun sağlanması gerekmektedir. Nordhaus'un 1969 yılındaki çalışmasına göre, rekabetçi olmayan mallar için zayıf mülkiyet hakları, toplumsal olarak etkin seviyenin altında bir tedarik düzeyine neden olacaktır.

Hukuk literatürü incelendiğinde de genel kanı olarak fikri mülkiyet haklarının sadece sahibine kullanım yetkisi tanıdığı için tekel gücünde nitelendirildiği ve özünde bireysel menfaati koruduğu ifade edilmektedir. Tekel niteliğinde olan bu hakların pazardaki rekabeti engelleme ihtimali varken, bu durum rekabet hukuku açısından da istenmeyen bir sonuç doğurmaktadır (Yerlikaya, 2018: 60). Bu sonuç da fikri mülkiyet hukuku ve rekabet hukuku arasında bir çatışma yaratmaktadır. Gürzümar'a göre (2006), tekel gücü varlığı, fikri

mülkiyet haklarından doğmamaktadır. Çünkü fikri mülkiyetler, hak sahibinin hâkim durumunu oluşturmamaktadır. Burada bahsi geçen hâkim durum, belirli bir zamanda rekabetçi piyasada üretimi azaltmak ve fiyat yükseltmek olarak ifade edilmektedir. Arıöz ve Özbek'e (2010) göre, bu iki hukuk dalı arasında herhangi çelişki bulunmamakla birlikte, fikri mülkiyet de yeniliği teşvik ederek uzun vadede rekabeti desteklemektedir. Karahan vd. (2013), fikri mülkiyetin tekel niteliğinde olduğunu belirtmekte ve sadece hak sahibi tarafından verilen izin kapsamında kullanılabileceğini belirtmektedirler. Fikri mülkiyetin bu yapısının da özgün çalışmaları tetiklediğini savunmaktadırlar. Yasal sistem bir yandan fikri mülkiyet hakları sistemini, diğer yandan tekel gücünün kötüye kullanılmasını sınırlamak için rekabet karşıtı sistemi içermelidir. Bu nedenle fikri mülkiyet koruması, istenmeyen bir tekel gücü oluşturma ve yaratıcılığa istenen teşviği sağlama arasındaki dengeden oluşmalıdır. Rekabet politikası, pazar gücüne sahip şirketlerin davranışlarını kısıtlayarak tüketici refahını artırmayı amaçlarken; fikri mülkiyet hakları ise bu haklara sahip olanlara bir miktar tekel gücü vermektedir (Dixon ve Greenhalgh, 2002: 11; Boldrin ve Levine, 2009: 855). Rekabet politikaları ve tekel gücü arasındaki dengeyi, devletler yasal düzenlemelerle sağlamalıdır ki bu durum hükümetlerin ve uluslararası kuruluşların da odak noktası olmuş ve belirli düzenlemeler yapılmıştır. Bu amaçla, Japonya 1989'da rekabet ve tekel arasındaki bağı yönetmeye yardımcı olmak için bir kılavuz yayınlamıştır. Ardından ABD ve Avrupa Komisyonu sırasıyla 1995 ve 1996'da kılavuzlar ve düzenlemeler yayınlamıştır. OECD Rekabet Hukuku ve Politikası Komitesi, 1997'de Fikri Mülkiyet Hakları üzerine bir yuvarlak masa toplantısı düzenlemiştir. 1994 TRIPS Anlaşması'nın bazı hükümleri de rekabet politikası ile fikri mülkiyet politikası arasındaki ilişkiyi ele almaktadır (Dixon ve Greenhaigh, 2002: 11).

3.7. Fikri Mülkiyetin Tarihsel Süreci

Fikri mülkiyet hakları, sahibine kendi yarattığı fikir üzerinde serbestçe tasarrufta bulunma hakkı veren yasal bir mülkiyet biçimi olarak, bireylerin zihinsel ve yaratıcı üretimlerinin sonuçlarına dayanmaktadır. Fikri mülkiyet üzerinde herhangi bir sahipliği olmayanların, hakkı kullanma yetkileri bulunmamaktadır. Fikri mülkiyet koruması, özel çıkarları korurken aynı zamanda yatırım yapma isteğini teşvik etmeli ve toplum genelinde zenginlik, bilgi ve istihdamın artmasına yönelik geniş kapsamlı faydalar sağlamalıdır (An,

2009: 132; Bainbridge, 2018: 17). Her ne kadar fikri üretime dayanan ürünlerin ve eserlerin tarihi insanlık tarihiyle paralel olsa da bu fikirlerin hukuki zemine dayanan bir koruma altına alınması insanlık tarihi kadar eskiye dayanmamaktadır (Tekinalp, 2012).

Fikri mülkiyet sistemi ilk olarak Batılı ülkeler tarafından kurulmuş ve ardından diğer ülkelerle şekillendirilmiştir. Roma Hukuku'nda yer bulmayan fikri mülkiyet hakları sisteminin, Batı'da ilk ortaya çıkışından bu zamana kadar, insanlık tarihi yaklaşık 400 yıllık bir süreçten geçmiştir. Bu süre zarfında, fikri mülkiyetler feodal güçten, insanların özel haklarına dönüşmüştür. Hali hazırda da fikri mülkiyet hakları, özel hukuk ilkelerine tabidir. Teknolojik gelişmelerin hızla artması ve insanların zihinsel becerileri ve yaratıcılıklarındaki gelişmeyle birlikte, fikri mülkiyetler, özel haklar ve kamusal çıkarlar arasındaki dengeyi koruma görevine sahip konumda bulunmaktadır (Gökovalı ve Bozkurt, 2006: 135-136; An, 2009: 132).

Fikri mülkiyet sisteminin dünyadaki gelişimi ve zaman içerisinde hem ulusal hem uluslararası hukuk düzenlemelerinde yer alışı; ortaya çıkış süreci, gelişme süreci, uluslararasılaşma süreci ile 1994 sonrası tartışmalar ve güncel sorunlar -TRIPS Anlaşması'nın imzalanmasından sonraki- olarak dört kısımda incelenecektir (Gervais, 2002: 948; An, 2009: 132).

3.7.1. Ortaya çıkış süreci

Fikri hakların korunması bakımından tarihsel süreç incelendiğinde, telif haklarının ve sınai mülkiyet haklarının korunması farklı yol seyretmiştir. Telif haklarının doğuşu matbaanın icadına dayanırken, sınai hakların gelişimi Sanayi Devrimi ile hız kazanmıştır (Yüksel, 2001: 90). Bu nedenle fikri mülkiyetlerin ortaya çıkış süreci, sınai mülkiyet hakları ve telif hakları olarak iki ayrı başlık altında incelenmiştir.

3.7.1.1. Telif haklarının ortaya çıkış süreci

Orta çağda, fikir ürünleri ayrı bir hakkın konusu olarak değerlendirilmemiştir. Dileyen herkes, beğendiği fikir ürününü özgürce taklit edebilmekte ya da kopya yoluyla çoğaltabilmektedir. Bu dönemde fikir ürünlerinin bir hukuki koruma altında olmamasının nedeni o dönemde eserleri hızla çoğaltacak ve tüm dünyaya hızla yayacak teknolojik altyapının olmaması olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca orta çağ dönemindeki fikir insanlarının çoğunun bir lonca ya da kiliseye bağlı olarak çalışması da bireysel olarak fikri ürünün korunması ihtiyacını doğurmamıştır (Tekinalp, 2012: 84; Suluk, Karasu ve Nal, 2017: 28).

Matbaanın keşfedilmesi, fikri mülkiyetleri koruma altına alma gerekliliğin ortaya çıkmasında önemli bir dönüm noktasıdır. Eserler hızla çoğaltılıp, yayılabilir hale gelmiştir ki bu durum da eserlerin ekonomik değere kavuşmasına neden olmuştur. İlk baskıyı yapan yayınevleri ve ardından o baskıyı aynen kopyalayarak para kazanan yayınevleri arasında oluşan haksız rekabet beraberinde yönetimler tarafından bazı imtiyazlar tanınmasını getirmiştir. Baskı hakkı, belirli bir süreyle sınırlı olmak üzere ve belirli bir para karşılığında yayınevlerine imtiyaz olarak verilmeye başlamıştır (Ateş, 2003: 33). Bu uygulamada eser sahiplerinin saf dışı bırakılarak, hakkın sadece yayınevlerine tanınması, imtiyaz uygulamasının yetersiz kalması sonucunu doğurmuş ve başta eser yaratıcılarını koruyan daha kapsamlı bir düzenleme yapılması gerekliliği ortaya çıkmıştır.

Gelişmeler ışığında, Venedik Cumhuriyeti tarafından 16. yüzyılda ilk genel telif yasası yürürlüğe konularak, baskı yetkisi yazara ve varislerinin iznine tabi kılınmıştır. İtalya'da, hak sahibinin izni olmadan kitap basmayı, kopyalamayı ve çoğaltmayı yasaklayan yayınevlerine imtiyazlar tanınarak, hak sahiplerinin izninin alınması teşvik edilmiştir. Britanya'da ise, 1709 yılında ilk modern telif yasası olarak nitelendirilen "Kraliçe Anne Yasası" (the Quenne Anne Act) kabul edilmiş ve telif haklarının da gelişim temelleri böylelikle atılmıştır. Ardından, Fransa ve Almanya başta olmak üzere diğer Avrupa ülkelerinde de sırasıyla telif sistemi kurulmuştur (Bülbül ve Özbay, 2010; Suluk ve diğer., 2017).

3.7.1.2. Sınai hakların ortaya çıkış süreci

Tarih boyunca, üretim esaslı sınai mülkiyet hakları (imtiyazlar) ile ürün esaslı sınai mülkiyet hakları (patentler) olmak üzere iki farklı sınai mülkiyet koruması sistemi uygulanmıştır. Üretim esaslı sistemle sanayileşmesini tamamlayan ülkeler, ürün esaslı sisteme geçmişlerdir (Bülbül ve Özbay, 2010: 39).

İngiltere Kralı'nın, 13. yüzyılın başlangıcında, buluş sahiplerine patent adı altında lisans vermeye başlaması, zihinsel mülkiyet sisteminin başlangıç adımı olarak kabul edilmektedir. 15. yüzyılda teknolojik gelişmeler artmaya başlamıştır. Bu dönemde ticaretin de hızlanmasıyla birlikte, Akdeniz ülkelerindeki hükümetler söz konusu teknolojik buluşları koruma gereği duymuş ve bunun için ortak bir yeni koruma sistemi kurulması konusunda çağrıda bulunmuşlardır. Bu gelişmelerin ışığında ilk patent kanunu, 1474 yılında Venedik Cumhuriyeti tarafından dünyaca ünlü cam ürünlerini koruma altına almak amacıyla oluşturulmuştur (Craig ve Andrew, 2006: 225; Karahan ve diğer., 2013: 3).

Sanayi Devrimi ile buluşları koruma gereği yönündeki girişimler tüm Avrupa ülkelerini hızla sarmıştır. Avrupa'nın yanı sıra Amerika Birleşik Devletleri de Anayasa'sında teknolojik yeniliklerin de mülkiyetlerinin korunması gerektiği ilkesine yer vermiş ve böylelikle patent korumasını anayasal seviyeye yükselmiştir (Basalla, 1996; Soyak, 2005).

Patent sistemine ilaveten günümüzde sınai mülkiyet hakları kapsamına giren ticari markalar İspanya'da ortaya çıkmış; söz konusu markaların korunmasına ilişkin ilk yasal düzenleme ise Fransa tarafından yapılmıştır. Bu gelişmelerle birlikte ticari markaların korunması sistemi de dünyada hızla gelişmiştir.

3.7.2. Gelişme süreci

Bu dönemde, Fransız İhtilali önemli bir rol oynamıştır. İhtilalle birlikte loncalar ortadan kalkmakla birlikte, yayınevlerine verilen imtiyazlarda ortadan kalkmıştır. Bu durum eser yaratıcılarının tamamen hukuki korumadan mahrum kalmasına neden olmuştur. Söz konusu bu mahrumiyetin ardından, 1791'de eser yaratıcılarının, kendi eserleri üzerinde mülkiyet hakkı olduğu kabul edilmiş ve hukuki düzenlemeler yönünde adımlar atılmaya

başlamıştır. Düzenlemeler bağlamında, eseri meydana getiren kişiye yaşamı süresince ve öldükten sonraki on yıllık süreyi kapsayacak şekilde koruma hakkı tanınmıştır (Hirsch, 1948: 33; Tekinalp, 2005: 85).

Ülkeler, fikri mülkiyetlerin çatısı olan patentler, telif hakları ve ticari marka haklarını içeren temel kavramlar üzerinde farklı tutumlar ve ilerlemeler izlemiştir. Aynı zamanda çeşitli biçimlerde ve yeni mülkiyet hakları kabul edilerek; fikri mülkiyetin korunması sistemine dahil edilmiştir. 1980'li yılların sonlarına doğru yeni bir medeni hukuk dalgası yükselmeye başlamış ve ülkelerin çoğu fikri mülkiyet korumasını, medeni kanunlarına entegre etme yönünde çalışmalar yürütmüştür. En nihayetinde tüm fikri mülkiyet çeşitlerini bir araya getiren Fransa, ilk Fikri Mülkiyet Kanunu'nu yayınlamış ve diğer ülkelerde de fikri mülkiyet haklarının bir bütün halinde kanunlaşması dalgası başlamıştır (An, 2009: 135).

Türk Hukuku'nda ise, fikri mülkiyetin gelişimi Batılı ülkelere nazaran daha geç olmuştur. Bu gecikmenin sebebi, matbaanın Avrupa'ya nazaran, Osmanlı Devleti tarafından çok geç kullanılmaya başlanması olarak ifade edilmektedir. Encümen-i Daniş Nizamnamesi ile eser yaratıcılarına ilk kez mülkiyet hakkı 1850 yılında tanınmıştır (Çakmak, 2007: 196).

Dünya çapında artan ticaret faaliyetleri ve başta sanayi alanında pek çok yeni buluşun hızla gerçekleşiyor olması, ulusal düzenlemelerin yetersiz kalmasına, hatta çatışmalara ve uygulamada çelişmelere neden olmuştur. Söz konusu olumsuzluklar, ülkelerin ticari faaliyetlerini aksatmaya ve ekonomilerini de etkilemeye başlamıştır. Bu nedenle Dünya artık uluslararası bir fikri mülkiyet düzenlemesine ihtiyaç duymaya başlamıştır.

3.7.3. Uluslararasılaşma süreci

Uluslararası ticaret hacminin genişlemesi ve yüksek teknolojideki gelişmelerin hızla artmasıyla birlikte, 19. yüzyılın sonlarından itibaren, fikri mülkiyetler uluslararası piyasaların ortak gündemi haline gelmeye başlamıştır. Uluslararası ticaretteki hareketliliğin artması, sadece yerli buluşları korumanın yetersiz olması sonucunu doğurmuştur. Aynı zamanda yabancı buluşlardan kaynaklanan haksız rekabeti de arttırıcı niteliktedir (Gervais, 2002: 930). Ayrıca uluslararası arenada fikri mülkiyet haklarına yönelik talepler, bölgesel olarak yapılan yasal düzenlemelerle çelişmeye başlamıştır. Bu çelişkilerin çözümlenmesi adına bazı ülkeler, fikri mülkiyetin korunması için uluslararası sözleşmeler imzalamış ve

hem küresel hem de bölgesel örgütler kurmuştur. Böylelikle fikri mülkiyet sistemi uluslararası bir kavram haline gelmiştir.

Gervais'e göre (2002), fikri mülkiyetlerin uluslararasılaşma sürecini anlamak için uluslararasılaşma dönemi kendi içinde dört döneme ayrılarak incelenmelidir. İlk aşamada ülkelerin iki taraflı olarak yaptıkları anlaşmalardan oluşan "İkili Anlaşmalar" dönemi gelmektedir. Bu dönem uluslararasılaşmanın ilk ayak sesleridir. Ardından önemli bir dönüm noktası olan ve Fikri Mülkiyetin Korunmasına İlişkin Birleşmiş Uluslararası Büro (BIRPI) müzakerelerinin devamında imzalanan sınai mülkiyet haklarına ilişkin düzenleme getiren Paris Sözleşmesi ile telif haklarını koruyan Bern Sözleşmesi ikinci aşamayı oluşturmaktadır. Aynı zamanda bu süreçte DFMÖ kurulmuştur. Önemli üç durumu içeren bu süreç, "BIRPI aşaması" başlığı altında incelenecektir. Paris ve Bern Sözleşmelerini kapsayan, TRIPS Anlaşması imzalanmıştır. Üçüncü aşamada yerini alan TRIPS Anlaşması'nın imzalanmasının, ikinci aşamadan (Paris ve Bern Sözleşmesi) en önemli farklı; fikri mülkiyet müzakerelerinin arka planı olarak ticaret kurallarının giderek artan önem kazanmasıdır. Dördüncü ve hala devam etmekte olan aşama ise veri tabanlarının korunması, telif haklarının internete uygulanması, teknik koruma önlemleri, Covid-19 salgını ile tekrar önem arz eden ilaca ve aşıya erişim, biyoteknolojik patentler, geleneksel bilginin korunması gibi yeni dünya ihtiyaçlarını karşılayacak düzenlemelerin yapılmasıdır (Gervais, 2002: 930-933; Ateş, 2003: 41; Soyak, 2005: 4; An, 2009: 133).

3.7.4. İkili anlaşmalar süreci

Uluslararası ticaret ve kültürel alışverişlerin 18. ve 19. yüzyıllarda artmasıyla birlikte sadece yerel buluşları ve eserleri korumak yetersiz kalmıştır. Bir ülkenin sadece ulusal yaratımlarını koruması, yabancı yaratımların çok daha düşük fiyatlardan piyasaya girmesine neden olmakta ve bu durumda haksız rekabete yol açmaktadır. Söz konusu dezavantajları önlemek amacıyla ülkeler sıkı ticaret içinde oldukları ülkelerle ikili anlaşmalar yapmaya başlamıştır (Gervais, 2002: 935).

Alman prenslikleri ve Prusya arasında imzalanan fikir eserlerini korumayı konu alan anlaşma, ilk ikili anlaşma olarak kabul edilmektedir. Ardından hemen hemen tüm Avrupa ülkeleri aralarında ikili anlaşmalar yapmaya başlamıştır. Söz konusu anlaşmalar matbu bir

hal alarak zamanla matbu bir hal alarak ve koruma durumunu belirtmek adına yayınlanmaya başlayarak, tüm dünyada hızla artmıştır (Giritlioğlu, 1967).

3.7.5. BIRPI aşaması

İkili anlaşmaların, uygulamada ortaya çıkan sorunları çözmede yetersiz kalması, çelişkilerin ortaya çıkması ve ticaretin uluslararası boyutunun artmasıyla birlikte uluslararası sözleşme yapma ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda ilk olarak sınai mülkiyet haklarını düzenleyen Paris Sözleşmesi ardından da telif haklarını düzenleyen Bern Sözleşmesi imzalanmıştır. Bu iki anlaşma ile fikri mülkiyetin uluslararası arenada içselleştirildiği kabul edilmektedir (Gervais, 2002: 936). Sözleşme süreçlerinin, BIRPI tarafından yönetiliyor olması nedeniyle süreç "BIRPI Aşaması" başlığı altında incelenmiştir.

Her iki sözleşmede ulusal muamele ilkesine dayanmakta olup, ayrımcılık yasağı getirmektedir. Yani sözleşmeyi imzalayan her üye devlet, diğer üye ülkelerin vatandaşlarına kendi vatandaşlarına sağladığı hakları eşit şekilde sağlama zorunluluğundadır. TRIPS Anlaşması'nın temelini oluşturması bakımından bu iki sözleşme ayrıca önem arz etmektedir (Coşkun, 2006: 12).

Bu sözleşmelerin ardından, Evrensel Telif Hakları Sözleşmesi, Madrid Protokolü ve Patent İş Birliği Anlaşması (PCT) imzalanmıştır. Tüm bu gelişmelerin sonucunda da tüm bu sözleşmeleri kontrol edecek ve fikri mülkiyetle ilgili gerekli uluslararası düzenlemeleri yapacak olan ve BIRPI'nin devamı mahiyetinde DFMÖ kurulmuştur.

3.7.5.1. Paris Sözleşmesi

Sınai mülkiyet haklarına ilişkin uluslararası düzenlemenin temeli 1883 yılında imzalanan Paris Sözleşmesi ile atılmıştır. Sözleşmenin içeriği patent alınabilir buluşlar, faydalı modeller, endüstriyel tasarımlar ve ticari markaları kapsamaktadır. Hepsinin sınai mülkiyet çatısı altında toplandığı sistemde, sözleşmeye göre Birlik ülkeleri kendi ulusal

mevzuatlarına uygun olarak, koruma sağlamakla yükümlüdür (Şehirali, 1998: 29; Bainbridge, 2002: 5).

Sözleşme uyarınca, ülkeler kendi vatandaşlarına tanıdıkları fikri mülkiyet korumasını, diğer üye ülkelerin de vatandaşlarına tanımak durumunda ve herhangi bir anlaşmazlık durumunda uygun yasal çözümlerle, etkin bir süreç yürütmek zorundadır (Botoy, 2004: 119) Sözleşme imzalandığı tarihten sonra pek çok revizyona uğramış ve sadece sınai mülkiyet haklarına ilişkin yükümlülük getirdiği için yetersiz kalmıştır. Bu nedenle uluslararası arenada tüm fikri mülkiyet çeşitlerini kapsayıcı ve küresel nitelikte bir anlaşma yapılması gereği hasıl olmuştur.

3.7.5.2. Bern Sözleşmesi

Telif hakları konusunda kapsayıcılığı en geniş ve uluslararası ilk anlaşma Bern Sözleşmesi'dir. İlk başta 10 ülke tarafından imzalanan sözleşmeyle taraf ülkeler arasında Birlik oluşmuştur. Sözleşmeyi imzalayan her ülkeye karşılıklı olarak telif koruması sağlamaktadır. Eserin yaratıcısı hem kendi ülkesinde hem de Birlik içerisinde koruma altına alınmaktadır. Sözleşme uyarınca eserin, yaratıcısı tarafından meydana getirilmesiyle birlikte koruma doğrudan başlamaktadır. Koruma için öngörülen süre eser sahibinin ömrünü ve öldükten sonraki 50 yılı kapsamaktadır (Ateş, 2003: 42; Colston ve Middleton, 2005: 9; Tekinalp, 2012: 76).

Sözleşme kapsam olarak edebi, dramatik, sanat eserleri ve musiki eserlere yönelik korumayı içermektedir. Fakat, telif hakları kapsamında yer alan ve önem arz eden ses kayıtları, yayınlar ve filmler gibi eserler için herhangi bir koruma düzenlenmemiştir (Colston ve Middleton, 2005: 9).

Sözleşme hükümlerinde özellikle gelişmekte olan ülkelere avantaj sağlayan ve onların da sözleşmeye dahil olmasını teşvik eden hükümler bulunmaktadır. Bu hükümler uyarınca, karşılıklılık esası gözetilerek, sözleşmeye üye olmayan devlet vatandaşlarının da eserleri koruma altına alınmıştır (Ateş, 2003: 43).

3.7.5.3. Evrensel Telif Hakları Sözleşmesi

Kıta Avrupası hukuk kurallarına göre daha çok Avrupalı devletler tarafından imzalanan Bern Sözleşmesi, diğer ülkelerin sözleşmeyi imzalama konusunda çekimser davranmasına sebep olmuştur. Globalleşen dünyada sadece Avrupalı devletler tarafından imzalanan Bern Sözleşmesi yetersiz kalmakla birlikte, küresel ölçekli yeni bir sözleşme imzalanması ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda 1947 UNESCO Genel Konferansı'nda dünya devletlerinin ortak ilkelerde birleştiği bir telif sözleşmesi yapılması için çalışmaların yürütülmesine karar verilmiştir. Çalışmalar neticesinde, Evrensel Telif Hakları Sözleşmesi imzalanarak, 1955 yılında yürürlüğe girmiştir. (Devlet Planlama Teşkilatı, 1995: 20; Ateş, 2003: 44).

Evrensel Telif Hakları Sözleşmesi'nde, Bern Sözleşmesi'nin aksine, karşılıklılık ilkesine yer verilmemiştir. Bunun yerine, telif korumasından faydalanabilmek için birtakım şartlar belirlenmiş ve bunların yerine getirilmesinin ardından korumanın sağlanacağı kararlaştırılmıştır. Yani eserin ortaya çıkmasıyla birlikte otomatik bir koruma söz konusu olmamaktadır. Söz konusu şartları yerine getiren eserleri saptamak adına "©" işareti kullanılmaktadır. Bu işaret, ilgili koşulların yerine getirildiği ve eserin fikri mülkiyet koruması altında olduğunu göstermektedir (Tekinalp, 2012: 70).

3.7.5.4. Madrid Protokolü, Lahey (Hague) Sistemi ve Patent İş Birliği Anlaşması

Uluslararası Marka Kaydı Hakkında 1891 tarihli Madrid Protokolü ile ticari markalar alanında, bir ulusal ticari marka sahibi, belirlenen ülkelerde geçerli olacak uluslararası bir kayıt yapma imkânı elde etmiştir (Bainbridge, 2002: 9).

Hague Anlaşması, endüstriyel tasarımların uluslararası tescilini düzenlemektedir. İlk olarak 1925'te kabul edilen bu Anlaşma, etkili bir şekilde, endüstriyel tasarımların asgari formalitelerle birden fazla ülke veya bölgede korunmasına olanak tanıyan uluslararası bir sistem olan Hague Sistemi'ni kurucu temelini oluşturmaktadır (DFMÖ). Bu sistem kapsamında, bir endüstriyel tasarım için fikri mülkiyet koruma ihtiyacı olan bir kişi, sözleşmeye üye ülkelerde, ürününü koruma altına almak için tek bir başvuru

yapabilmektedir. Bu tek uluslararası başvuru, çeşitli ulusal ofislerdeki tüm prosedür ve formalitelerin yerini almaktadır (Sakthivel, 2009: 186).

Sınai mülkiyetler için tanınan koruma başvurusunu daha yalın ve ekonomik hale getirmek amacıyla ise 1970 yılında Washington'da Patent İş Birliği Anlaşması (PCT) imzalanmıştır. Anlaşmaya taraf ülke sayısı 125'i aşkındır ve bu ülkeler için birleştirici mahiyettedir. Anlaşmanın hedefi, küresel ölçekte yapılan patent başvuruları ve başvuruya konu buluşların incelenmesi sürecindeki zorlukları gidermektedir (Değer, 2011: 159). Koruma talep edilen icat için daha önceki süreçte tek tek ülkelere başvuru yapmak gerekirken, anlaşmanın yürürlüğe girmesi ile üye ülkelerin herhangi birinde yapılan başvuru uluslararası geçerliliğe sahip olmaktadır. Bu da Anlaşma'nın sağladığı en büyük kolaylık ve avantajdır. Böylelikle, patent alanında uluslararası bir iş birliği de sağlanmış olmaktadır (Şehirali, 1998: 32).

Ticari markaları, patentleri ve endüstriyel tasarımları kapsayan bu korumaların ortak noktası uluslararası boyutta koruma sağlamasıdır. Böylelikle fikri mülkiyet sahibinin tek tek ülkelerin ulusal fikri mülkiyet ofislerine başvurması gerekmemekte olup, bu alanlardaki uluslararası sistemlere yönelik tek bir başvuru, üye devletler arasında koruyuculuk sağlamaktadır. Bu da aynı zamanda fikri mülkiyet sahibinde zaman ve maddi tasarruf imkânı sağlamaktadır.

3.7.5.5. Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü (DFMÖ)

DFMÖ, 1967 yılında pek çok ülkenin katılımıyla Stockholm'de imzalanan ve 1970 yılında yürürlüğe giren "Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü Fikri Haklar Sözleşmesi" ile kurulmuştur. 1974 yılında ise Birleşmiş Milletlerin uzman kuruluşu haline gelmiştir. DFMÖ'ye üye 193 ülke bulunmakta olup; DFMÖ üyesi devletler, karar alma organları vasıtasıyla örgütün gidişatını, bütçesini ve faaliyetlerini belirlemektedir. Ülkemiz de 1976 yılında sözleşmeye taraf olarak, DFMÖ üyesi olmuştur.

DFMÖ'nün çalışmalarının dört ana unsuru bulunmaktadır. Bunlardan ilki uluslararası düzenlemeleri şekillendirmektir. Şu anda DFMÖ tarafından yürütülen 25'ten fazla uluslararası fikri mülkiyet anlaşması bulunmakta; yeni zorluklarla ve değişen dünya gündemiyle uyumlu düzenlemeler yapmak için görüşmeler yürütülmektedir. Söz konusu

çalışmalarda farklı ülkelerin farklı çıkarlar arasında adil bir denge kurarak, yeni kuralları müzakere etmek için taraf devletlerin bir araya gelebileceği tarafsız bir ortam sağlamakla yükümlü bulunmaktadır. İkinci unsur, küresel hizmet sunmaktır. Bu doğrultuda, uluslararası kayıt ve dosyalama hizmeti sunmaktadır. Ayrıca devletler arasında çıkan ihtilafları çözmek amacıyla arabuluculuk ve uzlaştırma hizmeti sunmaktadır. DFMÖ tarafından sunulan hizmetlerden ücret alınmaktadır. Çoğu uluslararası kuruluşun aksine, DFMÖ bütçesinin %90'ını, hizmetlerden faydalanan işletmelerin ya da kişilerin ödediği ücretler oluşturmaktadır. Üçüncü unsur, fikri mülkiyet korumasının işlevsel hale getirilmesi için ülkeler ve ortaklarla iş birliği içinde çalışmalar yürütmektir. Tüm devletlerin, fikri mülkiyet yasaları ve koruma sistemlerinden yararlanması ve faydalanmasına yardımcı olmaktadır. Bu husus, DFMÖ'nün en önemli misyonlarından biri olarak tanımlanmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkeler için bu destek büyük öneme haizdir. Dördüncü unsur ise, bilgi ve veri paylaşma altyapısını sağlamaktır. DFMÖ tarafından herkesin erişimine açık; patentler, markalar, ticari markalar, menşe adları ve fikri mülkiyet mevzuatlarının yer aldığı büyük veri tabanı geliştirilmiştir (Tekinalp, 2005: 81; Colston ve Galloway, 2010: 10-12; DFMÖ, 2020: 25).

Yukarıda belirtilen ana çalışma unsuları, DFMÖ'yü yeni yasal düzenlemeler ve uygulamalar yaratmada dünya çapında büyük bir etkiye sahip kılmaktadır (Boyle, 2004: 2). Fakat DFMÖ'nün tarafsızlığı ve özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından verdiği kararlar ve destekler, ayrıca güncel ihtiyaçlara cevap verme yönündeki çalışmaları, ilk kuruluşundan bu yana tartışılmaya devam etmektedir.

3.7.6. TRIPS Anlaşması

TRIPS Anlaşması, 1986 yılında başlayan Uruguay görüşmelerinin bir sonucu olarak imzalanan çok taraflı ticaret anlaşmalarından biridir. DTÖ'nün kuruluş anlaşmasının 1-C ekinde olup, DTÖ'nün ayrılmaz bir parçasını oluşturmaktadır. Anlaşma, DTÖ üyesi tüm ülkeleri bağlayan; DTÖ Kuruluş Anlaşması'nın 2. maddesi/f.2 hükmüne tabidir. Ayrıca, içerdiği haklar açısından fikri ve sınai mülkiyetle ilgili uluslararası metinler arasında en kapsamlı olanıdır (DTÖ, 2024).

TRIPS Anlaşması; Paris ve Bern Sözleşmelerine de göndermeler yaparak, DTÖ tarafından, dünya ticaretinde fikri mülkiyet haklarının korunması için belirlenen ilkeler ve temel standartlar olarak tanımlanan bir anlaşmadır. Anlaşma, DTÖ üyesi tüm ülkeler için bağlayıcı niteliktedir. TRIPS Anlaşması; bilgi ve yaratıcılığın ticaretini kolaylaştırmada, fikri mülkiyet üzerine ticari anlaşmazlıkları çözmede ve DTÖ üyelerinin iç hedeflerine ulaşma serbestliğini sağlamada kritik bir rol oynamaktadır (Dünya Ticaret Örgütü, 2024).

Fikri mülkiyeti koruma amacıyla düzenlenen önceki sözleşmelerden farkı; hakların etkin korunması ve anlaşma hükümlerinin uygulanması konusunda detaylı hükümler içermesidir. Bu bağlamda, diğer anlaşmalardan farklılaşan ilk özelliği; Anlaşmaya taraf ülkelerin, kendi ulusal sınırlarında fikri mülkiyetleri nasıl koruyacaklarına yönelik yükümlülükler barındırıyor olmasıdır. Yani üye devletlerin ulusal düzenlemelerine bir nevi müdahale edilmektedir. Bu düzenlemenin amacı; uluslararası ticarette, fikri mülkiyet haklarıyla ilgili çıkan sorunların ve ülkelerarası farklı uygulamaların yarattığı engellerin minimuma indirilmesidir. Ayrıca ülkeler tarafından uygulanan farklı yasal süreçler sonucu çıkacak çelişkilerin ve ticaret engellerinin önüne geçmektir. Tüm taraf devletler için belirlenmiş olan standartlar "asgari düzeyde standartlar" olarak adlandırılmaktadır ve anlaşmanın 1.1. maddesinde düzenlenmiştir. Madde hükmüne göre; üye devletler, gerektirdiğinden daha kapsamlı koruma sağlamayı tercih edebileceklerdir. Ancak böyle bir korumanın, Anlaşma hükümlerine aykırı olmaması koşuluyla yapabileceği açıkça ifade edilmektedir. Böylelikle, Anlaşmaya aykırı olmamak şartıyla tarafların daha kapsamlı iç düzenlemeler yapması mümkün kılınmıştır. Anlaşmanın diğer bir farklı noktası ise üye devletlerin refah seviyesini arttırmaya odaklanmaktan ziyade, fikri mülkiyet haklarına yönelik düzenlemelerin küresel bağlamda uyumlaştırılmasını sağlamaktır (Ongun, 1996: 68-70; Şehirali, 1998: 34; Archibugi ve Filipetti, 2010:137; Cardwell ve Ghazalian, 2012: 20-21; Tekinalp, 2012: 82).

En nihayetinde, TRIPS Anlaşması, devletlerin uygulamakla yükümlü olduğu düzenleyici standartların kapsamını genişletmektedir. Bu standartların ne olması gerektiğini belirlemekte ve devletlerden bu standartları aktif olarak uygulamaya koymalarını talep etmektedir. Bu durum ulusal fikri mülkiyet sistemlerinin daha büyük maddi uyumunu zorunlu kılmakta ve kurumsallaştırmaktadır. Bu durum, ulusal düzeyde fikri mülkiyet hakları politikalarının daha homojen bir şekilde düzenlenmesini amaçlamakta ve üye devletlerin, belirlenen uluslararası normlara uyum sağlamalarını zorunlu kılmaktadır (Drahos, 1997: 202-203).

TRIPS Anlaşması'nın imzalanması ve anlaşmanın içerdiği hükümlerin, özellikle gelişmekte olan ülkeleri bağlayıcılığı büyük bir tartışma konusu olmuştur. Bu nedenle, Anlaşma metninin de müzakere edildiği Uruguay görüşmeleri uzun yıllar devam etmiş ve gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasında pazarlıklar söz konusu olmuştur. Bu husus detaylı olarak TRIPS Anlaşması'nın imzalanması süreci başlığı altında incelenmiştir.

3.7.6.1. TRIPS Anlaşması'nın imzalanma süreci

Küreselleşen ve uluslararası ticaret hacminin hızla arttığı dünyada, fikri mülkiyet haklarının ekonomik büyümedeki etkisi de önemli bir belirleyici haline gelmiştir. Temel telif hakkı endüstrileri, sınai hakların yanı sıra çoğu sanayileşmiş ülkenin gayrisafi hasılasında önemli bir yer almaya başlamıştır. Sadece sanayileşmiş ülkelerde değil, dünyanın en büyük film ve yazılım endüstrilerinden birine ev sahipliği yapan Hindistan gibi ülkelerde de telif hakkı önemli bir faktör haline gelmiştir (Gervais, 2002: 940). Patent alanında, özellikle ilaçlar gibi tüm dünyayı ilgilendiren ve patentlerle korunan ürünlerin ticareti benzer şekilde önem taşımakta olup, uluslararası düzenleme gerektirmektedir. Ayrıca ülkelerin "markalaşması" hususu, uluslararası alanda geniş kapsamlı bir imajla bağlantılıdır. Bu imaj; politik, ekonomik ve kültürel boyutları da kapsamaktadır (Fan, 2006; Quelch ve Jocz, 2004). İlaveten ülkelerle birlikte pazara sundukları ürünleri de "markalama", ulusal ve uluslararası ticaret için bir gereklilik olarak değerlendirilmeye başlamış ve markalar önemli bir uluslararası ticaret ve iş hacmi yaratmıştır. Bunun sebebi ise markaların, alıcıları belirli bir mal veya hizmetin ticari veya coğrafi kökeni ve kalitesi konusunda güvence altına almasıdır (Kaya, 2006: 59-60).

Söz konusu gelişmeler ışığında;1980'lerden itibaren, mevcut uluslararası anlaşmaların yaptırım gücünün zayıflığı ve çoğu ülkede güçlü bir fikri hak korumasının olmaması, gelişmiş ülkelerin, uluslararası ticaret açısından fikri mülkiyet korumasını büyük sorun olarak gördüğü önemli bir durum haline gelmiştir. Öte yandan, Asya'da ise yeni sanayileşmeye başlayan ülkeler, küresel rekabeti hızla arttırmıştır. Bu durum da gelişmiş ülkelerdeki buluş sahipleri için büyük bir gelir kaybına yol açma riski taşımaktadır (Maskus, 2000: 21). Bu nedenle, dünya çapında fikri haklara yönelik daha etkili bir araç geliştirme isteği, özellikle ABD gibi gelişmiş ülkeleri, fikri haklarla ilgili düzenlemeleri ele almaya

yönlendirmiştir. Gelişmiş devletler için, fikri mülkiyet haklarının küresel olarak korunması, dünya ticaretindeki rekabet avantajlarını sürdürmek açısından kritik bir konuma gelmiştir (Ongun, 1996: 66; Semiz, 2011: 511).

Tüm bu gelişmelerle birlikte fikri mülkiyetin, uluslararası ticaret üzerindeki etkisi ve uluslararası arenada konu ile ilgili devam eden müzakereler, 1986 yılında Uruguay'da düzenlenen küresel ticaret görüşmelerinin gündemine fikri mülkiyetlerin de eklenmesi sonucunu doğurmuştur (Rangel-Ortiz, 1989: 38-39; Arup, 1993: 182-183).

Uruguay Görüşmelerinin gündemine fikri mülkiyet eklendiğinde, hali hazırda Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) bünyesinde başta sahte ürünlerin uluslararası ticaretinin önlenmesine yönelik çalışmalar yürütülmekteyse de GATT'ın bünyesinde fikri mülkiyet uzmanlarının bulunmaması, çalışmaların yetersiz kalmasına neden olmuştur. Uruguay Görüşmeleri devam ederken, konunun önemine binaen bu eksiği tamamlamak adına, GATT'ın Sekreterlik bünyesinde bir ekip kurularak, dünya çapında fikri mülkiyetlerin korunması hakkında bilgi toplanarak, raporlar hazırlanmıştır. Aynı dönemde, ülkeler de Uruguay görüşmelerinde fikri mülkiyet uzmanları görevlendirmiştir (Gervais, 2002: 943).

Aralık 1993'e kadar devam eden ve özellikle gelişmekte olan ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasındaki pazarlıklar sonucu, Uruguay görüşmelerinde, en nihayetinde tüm müzakere grupları bir araya gelmiştir. DTÖ'nün kurulmasını da içeren son Uruguay görüşmesi paketini oluşturan yasal metinler üzerinde anlaşma sağlanmıştır. Söz konusu paket, 1994 yılında Marakeş'te imzalanmıştır. TRIPS Anlaşması da paketin içinde yer alan anlaşmalardan birisidir ve böylelikle yürürlüğü girmiştir. DTÖ kurucu anlaşma ekinde yer aldığı için de tüm DTÖ üyesi ülkeler için bağlayıcı niteliktedir.

3.7.6.1.1. Uruguay görüşmeleri

Ekonomik gelişmelere paralel olarak pek çok yeni devlet, fikri mülkiyetin müzakere edildiği toplantılara katılımcı olmaya başlamıştır. Paris ve Bern Sözleşmelerinin görüşme süreçlerine nazaran birçok Afrika, Asya, Latin Amerika ve Orta Doğu ülkesi, uluslararası arenada aktif olarak varlık göstermeye başlamıştır. Farklı kıtalardan, farklı devletlerin katılımı, fikri mülkiyet normlarının herkes tarafından anlaşılmasını ve tüm ulusların

endişelerini yansıtan şekillerde güncellenmesini gerektirmiştir. Fakat bu durum beraberinde müzakere süreçlerinde yeni norm ve prosedürlerin belirlenmesinde zorluk getirmiştir. Çünkü; devletler, farklı geçmiş ve geleneklere sahip bulunmaktadır (Gervais, 2002: 941).

TRIPS Anlaşması'nın imzalanmasının öncesinde, birçok gelişmekte olan ülke, ekonomik büyüme stratejilerini, gelişmiş ülkelerin önceden yaptığı gibi, teknoloji ve fikir ürünlerini kopyalama veya taklit etme üzerine kurmuşlardır. Bu nedenle, TRIPS Anlaşması'nın varlığı, gelişmekte olan ülkeler için endişe verici olarak değerlendirilmiş ve eleştiriler getirilmiştir.

İlk eleştiri, Uruguay Görüşmelerine fikri mülkiyet konusunun dahil edilmesine getirilmiştir. Gelişmekte olan ülkeler bu konunun GATT bünyesindeki toplantılarda değil de hali hazırda var olan DFMÖ bünyesinde tartışılması gerektiğini belirtmiştir. Fikri mülkiyet ile ilgili yapılacak düzenlemenin de taklit mal ticaretini önlemeye yönelik GATT kurallarını değiştirmekten ibaret olması gerektiğini savunmuşlardır (BMKP, 2003: 204).

Diğer bir çekince ise TRIPS Anlaşması ile gelişmekte olan ülkelerin ivmesinin kesileceği yönündedir. Çünkü; gelişmekte olan ülkeler açısından, fikri mülkiyet haklarının tanınması, kısa vadeli olarak gelişmekte olan ekonomilerden, sanayileşmiş ekonomilere bir servet transferine yol açacaktır. Gelişmekte olan ülkelerin sosyo-ekonomik ihtiyaçları ve teknolojik gelişmeleri için TRIPS Anlaşması neredeyse hiç fayda sağlamayan; daha ziyade ABD ve Avrupa ülkelerinin çıkarlarını sıkı bir fikri mülkiyet sistemi ile koruyan bir sözleşme olarak değerlendirilmektedir (Karayanidi, 2011: 267).

TRIPS Anlaşması üzerine yapılan müzakereler esnasında; Hindistan, Brezilya, Arjantin, Kolombiya, Şili, Çin, Küba, Mısır, Nijerya, Peru, Tanzanya ve Uruguay gibi ülkeler, gelişmiş ülkeler tarafından ileri sürülen tekliflere bir alternatif olarak kendi hazırladıkları ortak bir teklif metni ortaya koymuşlardır. Bu hareket, söz konusu ülkelerin, dünya ticaretindeki kuralların belirlenmesinde daha etkin bir rol almayı hedeflediklerini ve kendi milli çıkarlarını koruma altına almayı amaçladıklarını göstermektedir (Yaşgül, 2009: 71). Bu ortak teklif, aynı zamanda bu ülkelerin, küresel ticaret düzenindeki dengeleri kendi lehlerine daha adil bir şekilde yeniden şekillendirmek istediklerinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Söz konusu metin, gelişmekte olan ülkelerin fikri mülkiyet düzenlemelerine bakış açısını ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda; taklit ve kopya malların ticaretinin kesin olarak engellenmesi gerektiği, fikri mülkiyet düzenlemelerinin katı olmaması ve kapsayıcılığının dar olması gerektiği, ulusal fikri mülkiyet düzenlemelerinin

kalkınmada önemli bir rol oynadığının kabul edilmesi gerektiği ve kalkınma seviyeleri doğrultusunda ülkelere kendi ulusal yasalarını düzenleme konusunda serbestlik tanınması gerektiğidir (Adede, 2001: 13-14).

Gelişmiş ülkeler tarafından kabul edilen görüşe göre TRIPS Anlaşması, gelişmekte olan ülkelerin teknolojik gelişmelere ve yeniliğe daha çok erişimini sağlayacaktır. Çünkü, fikri mülkiyet koruması ile gelişmekte olan ülkelerin kendi araştırma ve geliştirme çalışmalarını teşvik etmesinin güçlendirildiği ve doğrudan yabancı yatırımları da teşvik etmeye yardımcı olduğu belirtilmektedir. Fikri mülkiyet koruması sayesinde şirketler teknolojilerini kaybetme, çaldırma korkusu yaşamayacak ve gelişmekte olan ülkelere rahatlıkla yatırım yapabilecektir (Duran ve Michalopoulos, 1999: 853-857; Watson, 2011: 253-254). Bu görüşe karşı Lall (2003: 1659), teknoloji geliştirme veya teknolojiyi benimseme kapasitesine sahip olmayan ülkelerde, katı fikri mülkiyet korumasının, yeni bilginin açığa çıkmasını teşvik etse de bilgi ve bilgi üretiminde bir artış sağlamadığını belirtmektedir. Sıkı fikri mülkiyet korumasının bilgi açıklığı sağlasa bile, alt yapı yetersizliği nedeniyle bilgi birikimi ve bilgi üretimine doğrudan katkıda bulunmayacağı fikri vurgulanmaktadır.

Gelişmekte olan ülkeleri TRIPS Anlaşması'na katılmaya teşvik etmek için gelişmiş ülkeler tarafından kullanılan en önemli argüman, fikri hakların korunması durumunda bu korumanın teknoloji transferi ve doğrudan yabancı yatırım akışını artıracağı vaadidir (Semiz, 2011: 513). Sanayileşmiş ülkeler, teknoloji transferini gelişmekte olan ülkelere yönelik teşvik etmek ve bu ülkelere mali ve teknik yardım sağlamak için kendi işletmelerine teşvikler sağlamayı kabul etmiştir. Ayrıca ABD, gelişmekte olan ülkelerin TRIPS Anlaşması'nı kabul etmeleri karşılığında AB'ye tarım sübvansiyonları konusunda tavizler vermesi için baskı yapmayı kabul etmiştir. Sübvansiyonlar konusunda yapılan tavizlerin yanı sıra sanayileşmiş ülkeler, tropikal ürünlerin ithalatı konusunda da önemli tavizlerde bulunmuşlar ve tekstil ürünlerinde kotaları aşamalı olarak kaldırmayı kabul etmişlerdir (Abbott, 1996: 387-388).

İlaveten, TRIPS Anlaşması madde 1; tüm üye ülkelerin, tüm fikri mülkiyet kategorileri için minimum koruma standartlarını uygulama zorunluluğunu düzenlemektedir. Söz konusu hüküm gelişmekte olan ülkelerde, gerekli düzenlemeleri nasıl ve ne zaman yapacaklarına ilişkin soru işareti yaratmıştır. Çoğu gelişmiş ülke, hali hazırda TRIPS Anlaşma standartlarını karşılamakta olup, fikri mülkiyet kurumlarına sahip bulunmaktadır. Sadece

küçük düzeltmeler ve revizeler yapmışlardır; ancak gelişmekte olan ülkelerin yeni yasaları benimseyerek fikri mülkiyet sistemlerini ve kurumlarını yeniden düzenlemeleri gerekmektedir. Bu düzenlemeleri uygulamaya geçirmek de belirli bir sermaye gerektirmektedir. Bu nedenle gelişmekte olan ülkeler, değişikliklere kısa bir sürede uyum sağlamalarının mümkün olmadığını belirtmiştir. Endişeleri gidermek için, söz konusu ülkelere 1 Ocak 1995 itibariyle 5 yıllık ek süre tanınması kabul edilmiştir. Az gelişmiş ülkelere ise ek bir 5 yıl daha tanınarak, uyum çalışmalarını yapmaları için toplamda 10 yıl verilmiştir. Gelişmiş ülkelere ise anlaşmadaki hükümlerle kendi yasalarını uyumlu hale getirmek için sadece bir yıllık geçiş dönemi tanınmıştır (Dixon ve Greenhalgh, 2002: 44). Doha'daki bildirimin ardından, TRIPS Anlaşması'nın uygulanma süresi gelişmekte olan ülkeler için 2016'ya kadar uzatılmıştır (Dhar, 2001). TRIPS Konseyi tarafından ise Kasım 2015'te, en az gelişmiş ülkeler için ilaç patentleri ve açıklanmamış bilgi koruması üzerindeki muafiyetlerin 1 Ocak 2033 tarihine veya en az gelişmiş ülke üyeliğinin sona erdiği tarihe kadar uzatılmasına karar verilmiştir.

Uruguay görüşmelerinin uzun yılları kapsamasının en önemli nedeni gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki anlaşmazlıklar ve gelişmekte olan ülkelerin tereddütleridir. Tüm bu girişimlerin ve pazarlıkların ardından gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkeler arasında uzlaşıya varılmış ve TRIPS Anlaşması imzalanmıştır.

3.7.6.2. TRIPS Anlaşması'nın amacı

TRIPS Anlaşması'nın genel amaçları, anlaşma metninin önsözünde yer almaktadır. Bu hedefler, 1986 Punta del Este Bildirisi ve 1988/89 Orta Dönem Değerlendirmesi ile TRIPS alanında belirlenen temel Uruguay Turu müzakere hedeflerini yansıtan bir şekilde yeniden düzenlenmiştir. Bu kapsamda TRIPS Anlaşması'nın amacı; uluslararası ticaretteki engelleri azaltmak, fikri mülkiyet haklarının etkin şekilde ve yeterli düzeyde korunmasını desteklemek ve fikri mülkiyetlerden doğan hakları korumak için ülkeler tarafından alınan önlemlerin ve uygulanan prosedürlerin, meşru ticarete engel oluşturmamasını sağlamak olarak belirtilmektedir (DTÖ, 2024). Ayrıca, Anlaşmanın 7. maddesinde; "Fikir mülkiyeti haklarının korunması ve uygulanması, teknolojik yeniliklerin gelişimine ve toplumsal ve ekonomik refaha ve haklar ve yükümlülükler arasında denge kurulmasına yardım edecek ve

teknolojik bilginin yapımcılarına ve kullananlara karşılıklı yarar sağlayacak şekilde teknolojinin iletim ve yaygınlaşmasına katkıda bulunacaktır" hükmü düzenlenmiştir. DTÖ tarafından söz konusu maddenin hem üreticilerin hem de kullanıcıların çıkarlarını dikkate alarak, toplumsal yarara yönelik bir dengeli yaklaşımı yansıttığı ifade edilmektedir (DTÖ, 2024).

Öncelikli amacı; üye devletlerin, fikri mülkiyet haklarının korunmasına ve uygulanmasına yönelik ortak standartları belirleyen düzenlemeler yapmalarını sağlamaktır (Cullet, 2007: 419) Ayrıca sözleşmeye katılan ülkelerin, ulusal hukuk sistemlerinde etkili idari ve yargısal yürütme prosedürlerinin uygulanmasını kolaylaştırmaktır. Bu husus, ulusal düzeyde fikri mülkiyete ilişkin standartların etkin bir şekilde hayata geçirilmesini sağlayarak, anlaşmanın küresel boyutta etkili bir şekilde uygulanmasını hedeflemektedir. Bu çerçevede, TRIPS Anlaşması, fikri mülkiyet haklarının yabancı sahiplerinin, ulusal koruma sistemlerinden etkili bir şekilde yararlanmasını sağlamak için, üye ülke hükümetlerini kendi ulusal hukuklarında çözüm yolları bulma ve süreç geliştirme göreviyle yükümlü kılmaktadır (Yüksel, 2001: 567) TRIPS Anlaşması'nın bir diğer amacı ise herhangi bir üye devlet, kendi yükümlülüklerini yerine getirmediği takdirde, ticari yaptırımları da kapsayan uluslararası bir uyuşmazlık mekanizması oluşturmaktır. İhtilafları çözmeye yönelik olan hükümler büyük bir öneme sahiptir, çünkü bu kurallar ve mekanizmalar ile ülkelerin tek taraflı olarak yapacakları ticareti bozucu eylemleri gerçekleştirmemeleri amaçlanmaktadır.

3.7.6.3. TRIPS Anlaşması'nın kapsamı

DTÖ (1994) tarafından, anlaşmanın, üç temel alana yönelik düzenlemeler içerdiği belirtilmektedir. Bunlar;

1. DTÖ üyeleri tarafından uyulacak asgari koruma standartlarını belirlemeye yönelik düzenlemeler,
2. TRIPS Anlaşma hükümleriyle çelişmemek ve anlaşmanın amacına uygun olmak kaydıyla; üyelerin kamu sağlığı ve diğer kamu yararları için önlemler alma hakkına yönelik düzenlemeler,

3. TRIPS Anlaşma hükümleriyle çelişmemek ve anlaşmanın amacına uygun olmak kaydıyla; üyelere, kendi ulusal mevzuatlarında daha kapsamlı bir fikri mülkiyet hakkı korumasına yönelik esneklik sağlayan düzenlemelerdir.

İlk ana hükümler de üye devletler tarafından sağlanacak asgari koruma standartları belirlenmektedir. Bu kapsamda; korunacak konu, verilecek haklar ve bu hakların istisnaları, koruma kapsamında belirlenecek asgari süre yer almaktadır. Ayrıca Paris ve Bern Sözleşmelerinin, esas yükümlülüklerinin yerine getirilmesinin gerekliliği belirtilmiş ve söz konusu yükümlülükler TRIPS Anlaşması hükümlerine, atıflarla eklenmiştir. Anlaşmanın ikinci ana hükümleri, fikri mülkiyet haklarının uygulanması için iç prosedürler ve çözüm yollarını içermektedir. Anlaşma ile tüm fikri mülkiyetlere uygulanabilecek prosedürler ve genel ilkeler belirlenmektedir. Ayrıca anlaşma da fikri mülkiyet hakkı ihlallerine karşı bir takım yeni önlemler getirilmiştir. Bunlar; gümrüklerde el koyma, sahte malları imha etme gibi yeni yaptırımlardır. Söz konusu ihlallerden doğacak uyuşmazlıkların çözümü için de uyuşmazlık mekanizmasına yer verilmiştir (Tekinalp, 2012: 82). Bu doğrultuda, üye devletler arasında, TRIPS hükümlerine ilişkin anlaşmazlıklar, DTÖ'nün uyuşmazlık çözüm prensiplerine tabi kılınmıştır. DTÖ tarafından, TRIPS Anlaşması, isteyen üyelere daha geniş bir fikri mülkiyet koruması sağlama olanağı tanıyan asgari standartlar anlaşması olarak ifade edilmektedir. Üyeler, Anlaşmanın hükümlerini kendi yasal sistemleri ve uygulamaları içinde belirleme özgürlüğüne sahip bulunmaktadır. Fakat yukarıda da belirtildiği gibi bu özgürlük anlaşmanın temel prensipleri ile sınırlıdır. Bu doğrultuda, üye devletler arasında, TRIPS hükümlerine ilişkin anlaşmazlıklar, DTÖ'nün uyuşmazlık çözüm prensiplerine tabi kılınmıştır. DTÖ tarafından, TRIPS Anlaşması, isteyen üyelere daha geniş bir fikri mülkiyet koruması sağlama olanağı tanıyan asgari standartlar anlaşması olarak ifade edilmektedir. . Üyeler, anlaşmanın hükümlerini kendi yasal sistemleri ve uygulamaları içinde belirleme özgürlüğüne sahip bulunmaktadır. Fakat yukarıda da belirtildiği gibi bu özgürlük anlaşmanın temel prensipleri ile sınırlıdır.

Anlaşma metni, maddelerin belirli kısımlar altında gruplandırılması ile oluşturulmuştur. Bu düzenleme, metin içerisinde ilgili maddeyi doğru başlık altında bulma konusunda kolaylık sağlamaktadır. Anlaşma, yedi kısımdan oluşmakta olup; madde numaralarının hangi kısımlar altında yer aldığı Tablo 3. 1.'de belirtilmektedir (DTÖ, 2024).

Tablo 3. 1. TRIPS Anlaşması Kısımları ve Bölümleri

Kısım	İçerdiği Bölümler	İçerdiği Madde Numaraları
1. Kısım: Genel Hükümler ve Temel İlkeler	-	1-8. Madde
2. Kısım: Fikri Mülkiyet Haklarının Mevcudiyeti, Kapsamı ve Kullanımına İlişkin Standartlar	Bölüm 1: Fikir (Telif) Hakları ile İlgili Haklar Bölüm 2: Markalar Bölüm 3: Coğrafi İşaretler Bölüm 4: Sınai Tasarımlar Bölüm 5: Patentler Bölüm 6: Entegre Devrelerin Tasarımları Bölüm 7: Açıklanmamış Bilgilerin Korunması Bölüm 8: Sözleşmeye Bağlı Lisanslarda Rekabete Karşı Uygulamaların Kontrolü	9-40. Madde
3. Kısım: Fikri Mülkiyet Haklarının Uygulanması	Bölüm 1: Genel Yükümlülükler Bölüm 2: Hukuki ve İdari Usuller ve Telafi Yöntemleri Bölüm 3: Geçici Önlemler Bölüm 4: Sınır Önlemleri ile İlgili Özel Koşullar Bölüm 5: Ceza Usulleri	41-61. Madde
4. Kısım: Fikri Mülkiyet Haklarının Kazanılması, Korunması ve Taraflar Arası Usuller	-	62. Madde
5. Kısım: Uyuşmazlıkların Önlenmesi ve Çözümü	-	63-64. Madde
6. Kısım: Geçiş Dönemindeki Düzenlemeler	-	65-67. Madde
7. Kısım: Kurumsal Düzenlemeler ve Son Hükümler	-	68-73. Madde

Genel hükümlerin düzenlendiği birinci kısımda; yükümlülüklerin niteliği ve kapsamına, fikir mülkiyetine dair daha önce yapılmış sözleşmelere, ulusal uygulamalara, en fazla kayrılan ülke uygulamasına, çok taraflı anlaşmalara, amaçlara ve ilkelere yer verilmiştir. Daha önce yapılmış sözleşmelerden Bern ve Paris Sözleşmeleri önem arz etmekte olup; söz konusu anlaşmaların uygulanacak hususları madde 2'de belirtilmiştir. Ayrıca "Temel İlkeler" başlığı altında incelenecek bölümde yer alan ilkeler, Anlaşmanın bu kısmında yer almaktadır. Madde 3'te düzenlenen ulusal muamele ve madde 4'te düzenlenen

en çok kayrılan ülke kuralı önemli olup, tüm üye devletlerin bu kurallara riayet etmesi ve gerekli ulusal düzenlemelerini de bunlara uygun yapması gerekmektedir.

İkinci kısımda, fikri mülkiyetin türleri ve içerikleri detaylı olarak düzenlenmiştir. Telif hakları, markalar, coğrafi işaretler, sınai tasarımlar, patentler, entegre devrelerin tasarımı, açıklanmamış bilgilerin korunması ve sözleşmeye bağlı lisanslarda rekabete karşı uygulamaların kontrolü yer almaktadır. Bu alanlara yönelik; koruma süreleri, istisnalar, ilgili hakkın nasıl korunacağı ve koşulları başta ve önemli olmak üzere her türlü düzenleme yer almaktadır.

TRIPS Anlaşması'nın üçüncü kısmı ise "Fikri Mülkiyet Haklarının Uygulanması" başlığını taşımaktadır. Uygulamaya yönelik tüm düzenlemeleri içerdiği için önemli bir kısımdır. Başlık altındaki hükümler hem yabancı hem de ulusal hak sahiplerince elde edilen fikri mülkiyet haklarının uygulanması için iç işlemler ve çözümlerle ilgili yükümlülükler belirlemektedir. Bu hükümler, Anlaşma kapsamında ele alınan tüm fikri mülkiyet konularına uygulanmaktadır (Coşkun, 2006: 87). Üçüncü kısım da kendi içerisinde; tüm uygulama prosedürlerinin karşılaması gereken genel yükümlülükler, sivil ve idari prosedürler ve çözüm yolları, geçici önlemler, sınır tedbirleri ile ilgili özel gereksinimler ve ceza işlemleri olmak üzere beş alt bölümden oluşmaktadır. Bu hükümlerin temel iki amacı bulunmaktadır. Birincisi, hak sahiplerine etkin uygulama araçları sunarak, onların korunmasını sağlamak; ikincisi ise, uygulama prosedürlerinin, meşru ticareti engellemeden ve kötüye kullanımlarını önleyerek uygulanmasını sağlamaktır. Madde 41 genel yükümlülükler uyarınca; uygulama prosedürleri, fikri mülkiyet haklarının herhangi bir ihlaliyle etkili bir şekilde mücadele etmeyi sağlayacak şekilde olmalı ve mevcut çözüm yollarının ihlalleri önlemek için hızlı olması ve ileriye dönük ihlalleri caydırıcı nitelikte olması gerektiğini düzenlemektedir. Üye devletlerin, ulusal mevzuatlarını düzenlerken bu kritere önemle dikkat etmesi ve uyması gerekmektedir. Ayrıca uygulamaya yönelik belirlenecek prosedürlerin, adil ve eşitlikçi olması ve fazla karmaşık veya maliyetli olmaması gerektiği hükme bağlanmıştır. Sivil ve idari prosedürler ile çözüm yolları kapsamında, fikri mülkiyet haklarını ihlal eden herhangi bir faaliyet için sivil yargı prosedürlerinin bulunması gerektiği belirtilmiştir. 42 ve 49. maddeler arasında söz konusu prosedürlerin sağlaması gereken temel prensipler düzenlenmekte ve detaylı bir şekilde açıklanmaktadır. Yargısal prosedürler oldukça zaman alabileceğinden, iddia edilen bir ihlali derhal durdurmak için yargı mercilerinin hak sahibine geçici bir rahatlama sağlama yetkisine sahip olması gerektiği, geçici önlemler bölümünün altında düzenlenmiştir. Madde 50 uyarınca; geçici önlemlerin, mevcut olması gereken iki

durum vardır. Bunlar; bir ihlalin meydana gelmesiyle, ihlal eden malların ticaret kanallarına girmesini önlemek ve iddia edilen ihlale ilişkin ilgili kanıtların korunmasını sağlamaktır. Anlaşma, gümrük idarelerinin iş birliğini sağlayarak hak sahiplerinin ihlal edici ithalatın serbest dolaşıma çıkmasını engellemelerine olanak tanıyan sınır uygulama prosedürlerinin önemini de tanımaktadır ve bu husus "sınır tedbirleri ile ilgili özel gereksinimler" bölümü altında düzenlenmiştir. Madde 51'e göre, sınır uygulama prosedürlerine tabi olması gereken mallar; ithalat için sunulan taklit markalı ve korsan telif hakkı olan malları kesin olarak içermelidir. Bu bağlamda, fikri mülkiyet haklarını ihlal eden malların imha edilmesi veya ticaret kanalları dışında bertaraf edilmesi gibi tedbirler almak için ulusal otoriteler yetkili olmalı, fakat bu yetkinin sınırı hak sahibine zarar vermeme olarak belirlenmelidir. TRIPS Anlaşması'nın "uygulama" başlığı altındaki beşinci ve son bölümü, ceza muamelelerini ele almaktadır. Madde 61'e göre, kasıtlı marka sahteciliği veya ticari ölçekte telif hakkı ihlalleri durumunda cezai işlem uygulamasının düzenlenmesi ve söz konusu işlemlerin caydırıcı nitelikte olması gerekmektedir (DTÖ, 2024).

Fikri mülkiyet haklarının kazanılması, korunması ve taraflar arası usuller kısmında, taraflar arası usuller düzenlenmiştir. Madde 62 doğrultusunda; Anlaşma hükümlerine uygun olan usul ve sürelerde, fikri mülkiyet haklarına yönelik kazanım talep edilebileceği ve bu kazanımların özel koşulları düzenlenmiştir.

Fikri mülkiyet haklarının korunmasına yönelik olarak diğer uluslararası anlaşmalardan farklı olarak, TRIPS Anlaşması ile uyuşmazlıkların çözümü için bir mekanizma getirilmiştir. Anlaşmanın beşinci kısmında, uyuşmazlıkların önlenmesi ve çözümü düzenlenmektedir. Madde 63 şeffaflık konusuna değinirken, madde 64 ise uyuşmazlıkların çözümüne değinmektedir. Bu hükümler uyarınca; TRIPS Anlaşması'nın konusuna ilişkin olarak bir üye devletin çıkardığı bütün kanun ve yönetmelikler, nihai yargı kararları ve genel uygulamaya ilişkin idari kararlar, hükümetlerin ve hak sahiplerinin bilgi edinmesine imkân tanıyacak şekilde ulusal dilde yayınlanmalı, yayına elverişli olmama durumunda ise kamuya açık hale getirilmelidir. Ayrıca bir üye devletin hükümetinin veya devlet kuruluşunun başka bir üye devlet ile imzaladığı ve yürürlükte olan anlaşmaların da yayınlanması gerekmektedir. TRIPS Anlaşması kapsamında meydana gelen uyuşmazlıkların çözümünde GATT 1994'ün ilgili maddeleri (22 ve 23. Madde) ve Uyuşmazlıkların Çözümüne Dair Usul ve Kurallar Hakkında Mutabakat Metni uygulanmaktadır.

Altıncı kısım, geçiş dönemindeki düzenlemeleri içermektedir. Gelişmiş ülkelere, TRIPS Anlaşması madde 65 ve 66'ya göre düzenlemelerini yapmaları için 1 yıl; gelişmekte olan ülkelere 5 yıl, ülkelere ise 10 yıllık süre tanınmıştır. Ayrıca gelişmiş ülkeler tarafından, gelişmekte olan ülkelere teknik destek sağlanacağı ve iş birliği yaratılacağı madde 67 ile hüküm altına alınmıştır.

Son olarak kurumsal düzenlemeler ve nihai hükümlerin yer aldığı yedinci kısım da "TRIPS Konseyi" düzenlemesine yer verilmiştir. Konsey, DTÖ üyelerinin TRIPS Anlaşması'nın işleyişi ve uygulanması ile ilgili konuları tartıştığı ve fikri mülkiyet ile ticareti ilgilendiren konularda danıştığı forum olarak kurgulanmıştır. Ayrıca Konsey'e, madde 71 ile anlaşmayı gözden geçirme hakkı tanınmıştır.

TRIPS Anlaşması'nda yer alan hükümlere paralel olarak, üye devletler tarafından ulusal mevzuat düzenlemelerinin yapılması gerekmektedir. Bu düzenlemeler yapılırken, anlaşmanın tanıdığı asgari koruma standartlarına ek olarak getirilecek ulusal prosedürlerin ve uygulama ile ilgili düzenlemelerin temel ilkelere uygun olması gerekmektedir. Bu nedenle, anlaşmanın üzerine kurulu olduğu temel ilkeleri kavramak önem arz etmektedir ve bir sonraki başlıkta incelenmiştir.

3.7.6.4. TRIPS Anlaşması temel ilkeleri

Hilf'e (2001: 112) göre; kurallı bir hukuk sisteminde, kurallar altında yatan prensipler ve amaçlar arasında ince ayarlanmış bir denge bulunmalıdır. Bu bağlamda, Anlaşmanın 7. ve 8. maddelerinde, amaç ve ilkeler genel olarak düzenlenmiştir. Madde 7; şimdiye kadar ulusal ve uluslararası sistemlerde örtük olarak bulunan fikri mülkiyet sisteminin amaçlarını ifade etmekte olup; "Anlaşmayı hazırlayanların niyeti nedir?" sorusuna cevap vermektedir (Yu, 2009: 1022; Slade, 2016: 974). Madde 8 ise TRIPS Anlaşması'nın motivasyonunu ve amacını vurgulayan Madde 7'nin tamamlayıcısı niteliğindedir. Ayrıca TRIPS Anlaşması'nın birçok hükmü, hukuki uygulamada yoruma dayandığından, madde 8, uygulayıcılar açısından rehber görevi görmektedir (Correa, 2007: 104). Bu iki hüküm, TRIPS Anlaşması'nın temelini oluşturan yasal ilkeleri ifade etmekle kalmayıp, aynı zamanda meşru beklentileri belirlemekte ve bir ülkenin veya uluslararası topluluğun fikri mülkiyet rejiminin sonuçlarını tanımlamaktadır.

Temel ilke ve prensiplere ek olarak, DTÖ'nün temel ilkeleri, TRIPS Anlaşması ile hüküm altına alınmıştır. Bu bağlamda, "Ulusal Muamele İlkesi" ve "En Çok Kayrılan Ülke Kuralı" önemli noktaları oluşturmaktadır. TRIPS Anlaşması madde 3; Anlaşma kapsamındaki tüm fikri mülkiyet kategorileri için ortak yabancı uyruklulara yönelik ulusal muamele ilkesini; madde 4 ise en çok kayrılan ülke kuralı hakkında temel yükümlülükleri içermektedir. Ulusal Muamele İlkesi; bir ülkenin, kendi iç pazarında, yerli ürün ve hizmetlere uyguladığı muameleyi, aynı şekilde yabancı ürün ve hizmetlere de uygulamasını gerektirmektedir. Yani, bir ülke kendi vatandaşlarına veya işletmelerine sağladığı avantajları, diğer ülkelerin vatandaşlarına veya işletmelerine de sağlamakla yükümlü kılınmıştır. Bu ilkenin amacı; iç pazarda adil rekabetin sağlanmasıdır. En Çok Kayrılan Ülke Kuralı ise, DTÖ üyesi ülkelerin diğer üye devletlerle ticaret yaparken, yabancı bir ülke vatandaşına yaptığı muameleyi aynı şekilde diğer ülkelerin vatandaşlarına da uygulaması gerekliliğidir. Yani, bir üye devletin, başka bir ülkenin mal ve hizmetlerine ilişkin uyguladığı vergiler, kısıtlamalar veya diğer ticari önlemler, diğer ülkelerin mal ve hizmetlerine de aynı şekilde uygulanmalıdır. Bu kuralın amacı hem hukuki hem de pratik açıdan, ülkeler arasında eşitlik ilkesine uyan benzer ürünlerin ticaretinin yapılmasını sağlamaktır (T. Kaya, 2010: 187-188; Choukroune ve Nedumpara, 2021: 341).

TRIPS Anlaşması'na uyumlu olarak düzenlenmesi gereken ulusal ve uluslararası mevzuatlar açısından, bu maddeler kılavuz görevi görmektedir. Bu nedenle, bu hükümler TRIPS Anlaşması'nın özünü ve amacını anlamak için hayati öneme sahiptir (Slade, 2016: 998).

3.8. TRIPS Anlaşması: Tartışmalar ve Sorunlar

Her tarihsel evrim sürecinde olduğu gibi fikri mülkiyet kurumu da hala değişim içindedir. Fikri ürünlerin özel mülkiyete konu edilmesi ile bunların yayılması konusunda özellikle gelişmekte olan ülkelerin mücadeleleri devam ederken aynı zamanda her geçen gün küresel gelişmeler sonucu yeni düzenlemeler getirilmesi de gerekmektedir (Sell ve May, 2001: 494). TRIPS Anlaşması'nın imzalanmasıyla birlikte, uluslararasılaşma dönemi yerini 1994'ten bu yana, güncel ihtiyaçlara yönelik tartışmaların başladığı döneme bırakmıştır. Literatürdeki tartışmalar, üç temel alan altında toplanarak incelenmiştir.

Bu dönemde ilk önemli konu; teknolojinin hızla gelişmesiyle birlikte, biyoteknolojik patentler, veri tabanları, gen teknolojisi, yazılımlar ve bilgisayar programları gibi yeni gelişim alanlarının nasıl korunacağıdır. Öte yandan bireysel fikir üreticileri ve çok uluslu şirketler, fikir üretmeye devam etmekte ve haklarını küresel düzeyde korumaya çalışmaktadır. Ancak, marka ve patentler için dünya çapında fikri mülkiyet koruması sağlamak zaman alıcı olmakla birlikte maddi yükü fazladır. Söz konusu bu zorlukların yanı sıra teknoloji ve değişen küresel dinamiklerin etkilerinin de muhakkak dikkate alınması gerekmektedir. Hem ulusal hem de uluslararası yetkili otoriteler tarafından müzakereler gerçekleştirilerek, yeni ihtiyaçlara yönelik güncellemeler yapılması zorunluluk haline gelmiştir (Gervais, 2002: 949).

İkinci olarak, teknolojik gelişmelerin yanı sıra geleneksel bilgiyi koruma ihtiyacı da önem arz etmektedir. Başlarda çok önemsenmeyen ve gündemde olmayan bu hususun öne çıkmasında, özellikle gelişmekte olan ülkelerin genetik kaynaklar ve geleneksel bilgi alanlarında oldukça zengin olduklarını fark etmeleri rol oynamaktadır. Geleneksel bilgilerin kullanılarak, yeni formülasyonların yapılması başta çok uluslu şirketlerin ilgisini çekmektedir. Ayrıca bazı ülkelerde yerli toplulukların siyasi önemleri de artmış göstermiştir. Bu nedenlerle geleneksel bilginin korunması ve kullanılması konusunda yeni bir tartışma ve hareketlenme yaşanmaktadır (Gervais, 2002: 954).

Son olarak, tüketicilere satın aldıkları ürünleri özgürce kullanma ve yeniden satma özgürlüğü sağlayan “fikri mülkiyetlerin tükenmesi ilkesi”, Uruguay görüşmelerinde tartışılmış, fakat herhangi bir sonuca varılmadan konu göz ardı edilerek; ülkelerin ulusal düzenlemelerine bırakılmıştır (Gürtürk, 2016: 73). Her ne kadar ulusal düzenlemelere bırakılsa da konu, paralel ithalatı da kapsadığı için uluslararası arenada tartışılmaya devam etmektedir.

3.8.1. Teknolojik gelişmeler

Teknolojik gelişmelerin birçoğu yasal düzenlemeler yapılırken öngörülememektedir. Bu nedenle yürütme yetkisine sahip erklerin, yenilikleri takip ederek, gerekli revizeleri yapması gerekmektedir. Bu durum, özellikle içinde bulunduğumuz dijital çağın başlangıcıyla birlikte geleneksel fikri mülkiyet kavramlarının ve uygulamalarının

sorgulanmaya başlamasına da neden olmuştur. Bu değişiklikler, sadece yeni zorluklar ortaya çıkarmakla kalmayıp aynı zamanda fikri mülkiyetin kökten değiştirilmesi gerekliliği konusunda düzenli bir ihtiyaca da işaret etmektedir. Bu durum, fikri mülkiyet hukukunun esneklik ve uyum yeteneğini vurgularken, aynı zamanda mevcut düzenlemelerin zaman zaman yenilenmesi gerekliliğini de ortaya koymaktadır (Light, 2001: 241-242; Gervais, 2002: 950). Örneğin; bilgisayar programları icat edildiğinde, bunların hangi fikri mülkiyet çeşidine gireceğine dair herhangi bir uluslararası hüküm bulunmamaktadır. Yasa koyucular burada yeni bir fikri mülkiyet çeşidi belirleyebileceği gibi TRIPS Anlaşması ile belirlenen çerçevenin kapsamına da dahil etme seçeneğine sahip bulunmaktadır. Başta Amerika ve Avrupa ülkeleri tarafından bilgisayar yazılımları, telif hakkı ile korunan bir "edebi eser" olarak değerlendirilmiştir. Bu yaklaşım uluslararası boyutta da kabul görmüştür. Böylelikle; bilgisayar programları, yazılım ürünleri, veri tabanları gibi teknolojiler telif hakkı düzenlemesi kapsamına girmiştir (Moebes, 1992: 309-310).

Günümüzde de fikri mülkiyet koruması kapsamında tartışılmaya devam eden önemli konulardan bir tanesi yapay zekadır. Yapay zekâ sistemlerinin, insan müdahalesi olmaksızın, kendi iç algoritmaları ve öğrenme süreçleri ile bilgi toplama, işleme, analiz etme ve bu bilgilerden yola çıkarak çeşitli sonuçlar çıkarabilme yetenekleri bulunmaktadır. Burada önemli olan, bu süreçlerin yalnızca tekrarlanan veya mekanik işlemler olmamakla birlikte, belirli bir yaratıcılık ve özgünlük unsuru taşımasıdır. Bu bağlamda, yapay zekâ tarafından gerçekleştirilen işlemler sonucu ortaya çıkan ürünler, eğer yeterince özgün ve yaratıcı ise telif haklarına tabi tutulabilecek eserler olarak kabul edilebilmektedir. Fakat, bir yapay zekâ tarafından bestelenen bir müzik parçası veya yazılan bir şiir, bu eserler üzerinde kimin veya neyin hak iddia edebileceği konusunda mevcut yasalar yetersiz kalmaktadır ya da yapay zekâ tarafından üretilen bir ürünün nasıl patentleneceğinin çözümü karmaşıktır. Bu karmaşanın en önemli nedeni de yapay zekâ tarafından oluşturulan eserlerin ya da ürünlerin gerçek yaratıcı olarak kabul edilip, edilmeyeceğidir. Bu nedenle, yapay zekâ tabanlı araçların nasıl bir fikri mülkiyet korumasına sahip olacağı, dünya genelinde fikri mülkiyet ofisleri, hükümetler, işletmeler ve diğer organizasyonlarca araştırılmaya, geliştirilmeye devam etmekte olup, literatürde de hukuki düzenlemelerin mahiyeti tartışılmaktadır (Lupu, 2018: 3; Zorluel, 2019: 352; Mercurio ve Yu, 2021: 154; Picht ve Thouvenin, 2023: 937).

DFMÖ'nun gündeminde yapay zekayı da kapsayan dijital teknolojiler, fiziki teknolojiler ve biyolojik teknolojiler yer almaktadır. Bunlar "öncü teknolojiler" olarak nitelendirilmektedir. DFMÖ tarafından, öncü teknolojilerin fikri mülkiyet üzerindeki etkileri

hakkında üye devletler ve diğer paydaşlar arasında tartışmaları kolaylaştırarak ve bilgi oluşturarak, bilinçli politika seçimlerini desteklemek ve yeni dijital dünyada fikri mülkiyet sorularını yönlendirmeye yardımcı olacak pratik araçlar ve rehberlik sağlamak amacıyla çalışmalar yürütülmektedir (DFMÖ, 2022: 2).

Bu çalışmalar kapsamında DFMÖ, 2022 yılında "Öncü Teknolojiler" raporunu yayınlamıştır ve fikri mülkiyet ile öncü teknolojiler arasındaki etkileşim, yenilik teşvikleri ile yeni teknolojilere geniş erişim arasında dengelenmesi gereken pek çok politika sorusunu gündeme getirmiştir. En uygun çözümü bulmak adına doğru soruları saptamak önem arz etmektedir. Yasa koyucular tarafından konu tartışılırken ve çalışmalar yapılırken, bu soruların merkez de tutulması gerekmektedir. Bunlar bir nevi rehberlik görevi görmektedir. Fikri mülkiyet ve öncü teknolojileri merkeze alan önemli politika soruları Tablo 3. 2.'de belirtilmiştir (DFMÖ, 2022: 2).

Tablo 3. 2. Fikri Mülkiyet ve Öncü Teknolojileri Merkeze Alan Önemli Politika Soruları

Patentler	Yapay zekâ icat edilebilir mi ve insan buluşları için ne anlama gelir?
Telif ve İlgili Haklar	Makine öğrenimi ve yapay zekâ için veri erişimini en iyi nasıl desteklenebilir?
Veri	Fikri mülkiyet, veriye erişimi dengelemede, veri üretimini teşvik etmede ve meşru çıkarları korumada hangi rolü oynar?
Ticari Sırlar	Mevcut ticari sırlar yasası, yapay zekâ alanındaki yenilikleri koruma ile üçüncü tarafların belirli veri ve algoritmalara erişimdeki meşru çıkarları arasında doğru dengeyi sağlıyor mu?
Fikri Mülkiyetlerin Yönetimi	Öncü teknolojiler, dünyanın her yerindeki yenilikçilere ve yaratıcılara fikri mülkiyetten nasıl yararlanacakları konusunda nasıl yardımcı olabilir?
Kapasite Yaratma	Hangi politika önlemleri teknoloji boşluğunun azalmasına katkıda bulunabilir ve öncü teknolojilerin küresel sorunları çözmesine yardımcı olabilir?

Teknolojik ilerlemelerin hızı, mevcut yasal düzenlemelerin yeniliklere ayak uydurmasını zorunlu kılmaktadır. Özellikle dijital çağda fikri mülkiyet kavramları ve

uygulamaları sorgulanmakta ve sürekli yenilenmektedir. Bu bağlamda, fikri mülkiyet hukukunun esnekliği ve adaptasyon yeteneği, bu zorluklarla başa çıkabilmek için elzemdir.

3.8.2. Geleneksel bilgiyi koruma

Geleneksel bilgi, DFMÖ tarafından bir topluluk içinde kuşaktan kuşağa geliştirilen, sürdürülen ve aktarılan bilgiler, beceriler ve uygulamalar olarak tanımlanmaktadır. Bu bilgiler genellikle topluluğun kültürel veya ruhsal kimliğinin bir parçasını oluşturmaktadır. Genel anlamda, bilginin içeriğini kapsadığı gibi, geleneksel bilgi ile ilişkilendirilen belirgin işaret ve semboller dahil olmak üzere geleneksel kültürel ifadeleri de kapsamaktadır. Dar anlamda ise özellikle geleneksel bir bağlamda entelektüel aktiviteden kaynaklanan bilgiyi ifade etmekte ve bilgi birikimi, uygulamalar, beceriler ve yenilikleri içermektedir. Ayrıca, geleneksel bilgi, tarımsal, bilimsel, teknik, ekolojik ve tıbbi bilgi ile biyolojik çeşitlilikle ilgili bilgi dahil olmak üzere çok çeşitli bağlamlarda kullanılabilmektedir (DFMÖ, 2024).

Geleneksel bilgi, anonimdir ve oluşturma tarihi belirsizdir. Geleneksel bilgi, doğası gereği sabit değildir; oluşturulması ve aktarılması sürecinde genellikle yazılı hale getirilmez. Kuşaklar boyunca yerel halkların değişen ihtiyaçlarına uyum sağlayarak gelişmekte olup evrimleşmektedir. Bu nedenle de dinamik bir yapıya sahiptir. Geleneksel bilginin bu özellikleri fikri mülkiyet korumasına yönelik bir mekanizma geliştirmek için zorluklar oluşturmaktadır (Mashelkar, 2001: 312-313; Dixon ve Greenhalgh, 2002: 50; Srinivas, 2008: 84). Örneğin, Hindistan'da zerdeçal, yüzyıllardır hem mutfakta hem de tıbbi amaçlarla kullanılan önemli bir bitkidir. Zerdeçalın anti-inflamatuar ve iyileştirici özellikleri, yerel halk tarafından iyi bilinmekte ve yaygın olarak uygulanmaktadır; fakat herhangi bir fikri mülkiyet korumasına sahip değildir. ABD'de yer alan ilaç firması da zerdeçal kullanarak geliştirdiği ilacın patentini almak istemektedir. Böylelikle, gelişmekte olan ülkelerin geleneksel bilgileri, gelişmiş ülkeler tarafından öğrenilmekte, bilimsel araştırmalara konu edilip, fikri mülkiyetleri alınmakta ve geleneksel bilgiye sahip olan ülkelere tekrar satılmaktadır (Sell, 2003: 140-141).

İşte bu nedenle geleneksel bilgi, yerel toplulukların ekonomik istikrarı, refahı, kültürel bütünlüğü ve itibarı için hayati öneme sahiptir. Gelişmekte olan ülkelerin endişelerinden biri, küreselleşme sürecinin, toplumların kolektif bilgilerinin birkaç kişinin ticari karı için özel

bilgiye dönüştürülmesine yol açarak tehdit oluşturmasıdır. Zaten gelişmiş ve az gelişmekte olan ülkeler arasındaki en tartışmalı konulardan biri, fikri mülkiyet sistemleri ile geleneksel bilgi arasındaki ilişkiyi ilgilendirmektedir. Bu bilginin yeterli ve etkili bir şekilde korunması, bu topluluklar için temel insan haklarına, eşitlik ve adalet ilkelerine uygunluk açısından zorunlu olarak değerlendirilmektedir (Semiz, 2013: 381). Söz konusu fikri mülkiyet koruması, yerel halkların kültürlerini ve ortak kimliklerini koruyabilmeleri açısından onlara olanak tanımaktadır (Gibson, 2004: 281).

Bu bağlamda, DFMÖ tarafından da "Fikri Mülkiyet ve Geleneksel Bilgi" konulu uluslararası toplantı, Kasım 2000'de düzenlenmiş ve yapılan açıklamada geleneksel bilginin neden önemli olduğu net bir şekilde vurgulanmıştır. Açıklamaya göre; modern biyoteknolojilerin ortaya çıkışıyla birlikte, genetik kaynaklar geniş bir yelpazede yer alan paydaşlar için artan ekonomik, bilimsel ve ticari değer kazanmıştır. Bu kaynaklarla ilişkili olsun ya da olmasın, geleneksel bilgi de genişlemiş bir kitle tarafından yoğun ilgi görmüştür. Aynı zamanda folklor ifadeleri gibi diğer gelenek temelli yaratımlar, küreselleşen bilgi toplumu ile yeni ekonomik ve kültürel önem kazanmıştır (DFMÖ Uluslararası Büro, 2000: 2-4).

Geleneksel bilgiye dayanan yenilikler, patent, ticari marka ve coğrafi işaret korumasından yararlanabilmekte veya ticari sır veya gizli bilgi olarak korunabilmektedir. Ancak, genellikle antik kökenlere sahip olan ve sıkça sözlü aktarılan geleneksel bilgi, geleneksel fikri mülkiyet sistemleri tarafından korunmamaktadır. Geleneksel bilgiyle ilgili politika konuları geniş ve çeşitlidir, fakat fikri mülkiyetle ilgili sorunlar DFMÖ tarafından "önleyici koruma" ve "pozitif koruma" olarak iki ana başlık altında toplanarak, incelenmektedir. Yerel hakların koruma talepleri de bu iki alana yöneliktir.

Önleyici koruma, geleneksel bilgi üzerinde üçüncü şahısların haksız ya da temelsiz fikri mülkiyet hakları kazanmalarını engellemek amacıyla kullanılan çeşitli stratejileri tanımlamaktadır. Bu stratejiler arasında, DFMÖ tarafından idare edilen patent sistemlerinin yenilenmesi de bulunmaktadır. Ayrıca, bazı ülkeler ve topluluklar, geleneksel bilgiye dayalı patent taleplerini reddetmek için kullanılabilecek, öncül sanatı kanıtlayan geleneksel bilgi veri tabanları oluşturmaktadırlar. DFMÖ ise geleneksel bilgiyi belgeleme konusunda hak sahiplerine destek olmak için pratik araçlar içeren bir araç seti geliştirmiştir. Önleyici koruma tedbiri, yerel halkların manevi ve kutsal değerlerinin ticarileştirilmesini engelleyerek önemli bir koruma aracı olarak işlev görmektedir. Bu tedbir, yerel topluluklar

için derin kültürel ve dini anlamlar taşıyan bilgi ve uygulamaların, dış etkenler tarafından yanlış kullanımının ya da fikri mülkiyet hakkı ihlallerinin önüne geçmek amacıyla tasarlanmıştır. Örneğin, Maori kabilesine ait Koru sembolünün bir havayolu firmasına ait uçaklarda yer alan halıların üzerinde kullanılması tepki çekmiş ve kullanımının kaldırılması için baskı oluşturulmuştur (Semiz, 2013: 383-384).

Pozitif koruma kapsamında ise söz konusu korumanın; yetkisiz kullanımının önlenmesi ve geleneksel bilginin kaynak topluluk tarafından aktif kullanılması olmak üzere iki yönü incelenmektedir (DFMÖ, 2024). Bazı ülkeler tarafından da geleneksel bilginin aktif korunması yönünde yasalar geliştirilmiştir. Ayrıca çoğu yerel halkın geleneksel bilgi sahibi olmasına rağmen ekonomik olarak zorlu koşullarda yaşadıklarını belirtilmektedir. Çünkü sahip oldukları, geleneksel bilgi, modern endüstriyel yaşamda karlı uygulama ve ürünlerin geliştirilmesinde kullanılmaktadır (Mugabe, 1999: 3). Semiz (2013: 379) tarafından verilen örneğe göre, yeni ilaçların veya modern bitki çeşitlerinin geliştirilmesi ya da telif hakları kapsamına giren yeni eser türlerinin yaratılmasında, geleneksel bilgi herhangi bir bedel ödenmeksizin ara girdi olarak kullanılabilmektedir. Bu sebeple, bilginin karşılıksız kullanımının önüne geçilmesi ve ticarileşme sürecinde yerel hakları hem sosyal hem de ekonomik yatırımlara teşvik eden ve hakkaniyet esaslı bir kazanç paylaşımı yaratan pozitif koruma önlemleri alınması gerekmektedir (Estelle Long, 2006: 321-322).

Özellikle gelişmekte olan ülkeler tarafından üzerinde hassasiyetle durulan geleneksel bilginin, fikri mülkiyet koruması altına nasıl alınacağı hususu tartışılmaya devam etmektedir. Bazı devletler tarafından koruma sağlayan ulusal mevzuatlar ve geleneksel bilgiyi korumaya çalışan sistemler geliştirilmektedir. Fakat uluslararası anlamda bağlayıcılığı olan bir düzenleme henüz yapılamamıştır.

3.8.3. Tükenmişlik ilkesi ve paralel ithalat

Küresel ticaret hacmindeki artış ve ticaret engellerinin ortadan kaldırılmasına yönelik uluslararası adımlar, bir veya daha fazla fikri mülkiyet hakkını içeren ürünlerin tüketimi ve ticaretini hızla arttırmıştır. Bu durum da beraberinde, tükenmişlik sorununu ve paralel ithalatın fikri mülkiyet yasaları altında düzenlenip düzenlenmemesi gerektiği sorusunu ortaya çıkarmıştır (Rai ve Jagannathan, 2012: 659-660).

Tükenmişlik ilkesi doğrultusunda, fikri mülkiyet korumasına sahip bir ürün, ilk kez pazarlandığında tükenmiş kabul edilmektedir. DFMÖ (2011: 2) tarafından da belirtildiği üzere, bir fikri mülkiyet varlığına ilişkin haklar, bu varlığı içeren veya taşıyan somut bir nesnenin yasal olarak devredilmesiyle tüketilmektedir. Yani yasalarla aksi kararlaştırılmadıkça; aynı ürünü yeniden satma, kiralama, ödünç verme veya başka ticari biçimler altında kullanma, fikri mülkiyet sahibi tarafından kontrol edilememekte ve karşı çıkılamamaktadır. Dolayısıyla, ürünün daha sonraki satışları, transferleri veya başka bir şekilde yeniden dağıtılması üzerinde hak sahibinin bir söz hakkı bulunmamaktadır. Bu durum, özellikle paralel ithalat ve ikinci el pazarları açısından önem arz etmektedir çünkü tüketiciye daha geniş erişim ve seçenekler sunmaktadır (Bonadio, 2011: 154). Halle (2007: 1) bu durumu örnekle izah etmiştir. Örneğe göre, John Grisham'ın en çok satan kitabı satın aldığında, o kitap üzerinde okuyucunun hakkı, onu kamusal olarak sergilemeyi, çevresine ödünç vermeyi ve en sevilen sayfaların fotokopisini çekmeyi içermektedir; çünkü yazarın hakları satın alma ile tükenmiştir.

Hakların tükenmesi doktrini, paralel ithalat için hukuki bir zemin yaratmaktadır (Abbott, 2007: 4). Paralel ithalat, günümüz küresel pazarında giderek önemli bir konu haline gelmiştir ve ürünler ile hizmetlerin, fikri mülkiyet hakkı sahiplerinin onayı ile bir ülkeden başka bir ülkeye, resmi distribütör kanalları dışında ithal edilmesi olarak tanımlanmaktadır (Heath, 1998: 623-624; Maskus, 2000b: 1269; Valletti ve Szymanski, 2006: 499-500). Paralel ithalata örnek olarak Szymanski ve Valletti (2006: 500), ABD'den Kanada'ya ilaç ihracatı ve ardından internet eczaneleri tarafından ABD tüketicilerine yeniden satışını göstermiştir. Fakat bu durum, fikri mülkiyet korumasını ihlal eden ürünlerin ticaretine işaret eden sahte ürün ticareti ile karıştırılmamalıdır. Paralel ithalat, bir ürünün, fikri mülkiyet sahibinin hedeflediği pazardan daha yüksek bir fiyata satılabileceği başka bir pazara ithal edilmesini sağlayan fiyat arbitrajının bir türü olarak da belirtilmektedir (Grosmann ve Lai, 2008: 378; Rai ve Jagannathan, 2012: 658).

Herhangi bir kısıtlayıcı düzenleme bulunmaması halinde paralel ticaret faaliyeti iki şekilde gerçekleşmektedir. En yaygın biçimi; arbitrajcıların, yabancı bir ülkede malları satın alıp, yerel pazarda satmaları şeklinde gerçekleşen pasif paralel ithalatlardır. Aktif paralel ithalatlar ise, bir yabancı lisans sahibinin veya distribütörünün fikri mülkiyet sahibi veya onun resmi yerel lisans sahibi ile rekabet etmek için yerel pazara girmesi durumunda gerçekleşmektedir. Paralel ithalatların aldığı forma bakılmaksızın, bunlar normal ithalatlar gibi aynı sınır önlemlerine tabi tutulmaktadır (Fink, 2005: 172).

Ayrıca, paralel ithalatın düzenlenmesi, üreticiler ve tüketicilerin çıkarlarını dengelemeyi gerektirmektedir. Her bir ülkenin belirlediği tükenme politikası, bu dengeyi farklı şekillerde etkilemekte ve ulusal, bölgesel veya uluslararası çapta farklı sonuçlar yaratmaktadır (Abbott, 1998: 614).

Konuya ilişkin yasal çerçeve incelendiğinde; TRIPS Anlaşması madde 6, üye devletlere fikri mülkiyet haklarının tükenmesine ilişkin kendi politika ve kurallarını belirleme konusunda takdir yetkisi tanımaktadır. Bu bağlamda, üye devletin, fikri mülkiyet sahiplerine; sahibin izni olmadan üretme, kullanma, satışa sunma, satma veya ithal etme gibi faaliyetlerini önleme hakkını tanıması mümkündür (Fink, 2005: 173; Rai ve Jagannathan, 2012: 669). Ayrıca söz konusu takdir yetkisi, TRIPS Anlaşması ve Kamu Sağlığı üzerine Doha Deklarasyonu'nda patentler açısından teyit edilmiş ve DFMÖ Telif Hakkı Antlaşması ile DFMÖ Performanslar ve Fonogramlar Antlaşması'nda kabul edilmiştir. Uluslararası fikri mülkiyet kuralları açısından, her ülke hakların tükenmesi ve paralel ithalatla ilgili kendi politika ve kurallarını benimseme hakkına sahiptir (DTÖ, 2001).

Üye devletler tarafından serbestçe belirlenebilecek fikri mülkiyet haklarının tükenme politikaları, hak sahiplerinin pazara sunulan mallar üzerindeki kontrolünün sınırlarını belirlemektedir. Ulusal, bölgesel ve uluslararası olmak üzere üç temel tükenme politikası bulunmaktadır. Ulusal tükenme politikası; fikri mülkiyet haklarının, bir mal veya hizmetin yalnızca ulusal sınırlar içinde pazara sunulduğunda tükendiği bir modeldir. Bu modelde, başka ülkelerden yapılan paralel ithalatlara izin verilmez, böylece pazarın korunması ve yerel tüketici fiyatlarının kontrol altında tutulması amaçlanmaktadır. Bölgesel tükenme politikası ise, bir mal veya hizmetin belirli bir bölge içindeki herhangi bir ülkede pazara sürüldüğünde hak sahibinin kontrolünün sona erdiği bir modeldir. Örneğin Avrupa Birliği bu modeli benimsemiştir. Bu politika altında, bölge içinde paralel ithalat izinlidir, ancak bölge dışından ithalatlar yasaktır. Bu, bölge içindeki malların serbest dolaşımını teşvik ederken, dış pazarlardan rekabeti sınırlamaktadır. Son olarak uluslararası tükenme politikası; bir malın veya hizmetin dünya genelinde herhangi bir yerde yasal olarak pazara sunulmasıyla, fikri mülkiyet haklarının küresel olarak tükenmesini sağlamaktadır. Bu durumda, malın veya hizmetin başlangıçta satıldığı yerden bağımsız olarak, herhangi bir ülkeden herhangi bir ülkeye paralel ithalatı mümkündür. Bu durumda, küresel pazarlarda rekabeti artırılarak, tüketicilere daha düşük fiyatlar ve daha geniş erişim imkânı sunulabilmektedir (Fink, 2005: 174; Halle, 2007: 2).

Bu doğrultuda; devletler, çeşitli fikri mülkiyet biçimleri için farklı tükenme ve paralel ithalat politikalarını benimseyebilmektedir. Uygulamada ilkesel olarak; bir devlet patentler için uluslararası tükenme politikasını, ticari markalar için bölgesel tükenme politikasını, telif hakları için de ulusal tükenme politikasını tercih etmektedir. Hükümetler, çeşitli politika analizlerine dayanarak tükenme politikalarını bir araya getirip, karma bir yöntem uygulayabilmektedir. Bu yöntem, her türlü fikri mülkiyetin özel gereksinimlerini ve ülkenin genel ekonomik ve yasal yapısını göz önünde bulundurmaktadır ki bu da çeşitli fikri mülkiyet türlerinin etkin bir şekilde korunmasını ve yönetilmesini mümkün kılmaktadır (Abbott, 2007: 5).

Literatürde, uluslararası ve ulusal tükenme sistemleri lehine ve aleyhine pek çok görüş bulunmaktadır; fakat hangisinin daha avantajlı olduğu konusu çözüme kavuşmamıştır. Çünkü bu durum, DTÖ üyesi devletlerin gözettiği hedeflere bağlılık göstermektedir. Eğer fikri mülkiyet haklarının amacı, mucitlerin çıkarlarını korumak ve aynı zamanda yeni teknoloji ve bilgiyi yaymaksa, ulusal tükenme sistemi daha uygun kabul edilmektedir. Diğer yandan, piyasaları açmak ve uluslararası ticaret engellerini kaldırmak amacıyla karşılaştırmalı üstünlük teorisinin avantajlarından yararlanmak hedefleniyorsa, uluslararası tükenme sistemi daha uygun kabul edilmektedir (Conley, 2007: 210). Ayrıca, paralel ithalat hukukunun uyumlaştırılması gerekliliği ve DTÖ'nün bununla ilgili somut adımlar atma gerekliliği tartışılmaktadır. Fakat genel kanı, paralel ithalat yasalarını uyumlaştırma durumunu değerlendirmeye yardımcı olmak için ülke düzeyinde ve uluslararası düzeyde derinlemesine ekonomik çalışmalar ve istatistiksel analizlere ihtiyaç duyulduğu yönündedir (Chen, 1996: 58; Rai ve Jagannathan, 2012: 693-694).

3.9. Fikri Mülkiyet Haklarının Küresel Boyuta Taşınması

DFMÖ'ya göre (2020: 3), fikri mülkiyet sistemi, bir denge unsuru olarak işlev görmelidir. Yaratıcılar ile tüketiciler, işletmeler ile rakipler ve yüksek gelirli ülkeler ile düşük gelirli ülkeler arasındaki hak ve çıkarları adil bir şekilde dengede tutmalıdır. Bu sistem, yaratıcılığı teşvik ederken aynı zamanda yenilikleri desteklemeli, kamu erişimini genişletmeli ve rekabeti korumalıdır. Özellikle, gelişmekte olan ülkelerin özgül ihtiyaçları ve sınırlı kaynakları göz önünde bulundurularak, bu bölgeler için uygun dengeleyici

düzenlemeler yapılmalıdır. Söz konusu dengenin, önemli bir gelişme olan TRIPS Anlaşması ve ardından yapılan uygulamalarla sağlanıp, sağlanmadığı literatürde geniş yer bulmuştur.

Gelişmiş ülkeler, dünyanın en büyük fikri mülkiyet üreten endüstrilerine ev sahipliği yapmaktadır ve bu hakların korunması ve uygulanmasına yönelik kapsamlı asgari standartların başlıca savunucuları olmuşlardır. Buna karşılık, kendilerini çoğunlukla fikri mülkiyetin tüketicisi olarak gören birçok gelişmekte olan ülke, daha güçlü koruma standartlarının yeni teknoloji ve ürünlere erişimi sınırlayacağını ve bu durumun yoksul ülkelerin kalkınma olanaklarını zayıflatacağını düşünmüştür. Bu durum, küresel fikri mülkiyet hakları rejiminin, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki çıkar çatışmalarını ve bu anlaşmanın getirdiği zorlukları açıkça ortaya koymaktadır (Fink, 2013: 740).

DFMÖ tarafından TRIPS Anlaşması asgari düzeyde koruma sağlayan, esnek bir anlaşma olarak değerlendirilmektedir. Yani üye devletlerin kendi politikalarına göre, TRIPS Anlaşması'nın asgari şartlarına uyarak kendi ulusal mevzuatlarını geliştirmesi mümkündür. Fakat Boyle (2004: 4), uluslararası rejime esneklik ve istisnalar dahil edildiğinde bile, gelişmekte olan ülkelerin, bu avantajlardan tam olarak yararlanması için gerekli teknik ve hukuki uzmanlıktan yoksun olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle, gelişmekte olan ülkelerin sisteme yerleştirilmiş esnekliği kullanmalarını sağlamak, DFMÖ'nün misyonu için önemli olarak değerlendirilmektedir. Aynı zamanda Halbert (2007: 283) DFMÖ'nün geleceğe yönelik yol haritasında gelişmekte olan ülkelerde sadece bir telif hakkı ofisinin varlığına değil; dünyanın dört bir yanındaki inovasyona erişim ihtiyaç duyan geniş kitlelerin çıkarlarını değerlendirmeye yönelik değişiklikler yapması gerektiğini belirtmektedir. Gelişmekte olan ülkeler, sivil toplum grupları ve yerli topluluklar DFMÖ'yü bu konuda teşvik etmektedir; çünkü, var olan küresel düzenlemelerin gelişmekte olan ülkeleri daha iyi bir duruma getirmediğini belirtmektedirler.

TRIPS Anlaşması hakkında tartışmaların yapıldığı Uruguay Görüşmeleri esnasında gelişmekte olan ülkeler tereddüt ve endişelerini belirterek, küresel fikri mülkiyet korumasına karşı eleştirel görüşlerini belirtmiştir. Gelişmiş ülkelerin ısrarcı tutumu ve yerine getirmeyi taahhüt ettikleri imtiyazlar, söz konusu ülkeleri imza masasına oturtmuştur. Fakat, TRIPS Anlaşması'nın imzalanmasıyla sorun çözüme kavuşmamış ve tartışmalar devam etmiştir.

Bu bölümde Uruguay Görüşmeleri esnasında TRIPS Anlaşması'nın gelişmekte olan ülkelere sağlayacağı belirtilen faydaların, Anlaşma'nın imzalanmasından sonraki dönemdeki etkileri incelenecektir. Bu kapsamda gelişmiş ülkeler tarafından sıkı fikri

mülkiyet koruması sonucu gelişmekte olan ülkeler tarafından elde edileceği öngörülen avantajlar, esas itibariyle yenilik yaratma, doğrudan yatırım ve teknoloji transferi ile küresel pazarlarda rekabet gücünü arttırma üzerine kuruludur. Bu nedenle inceleme de bu başlıklar altında yapılacaktır.

3.9.1. Yenilik yaratma etkisi

Uruguay müzakereleri esnasında gelişmiş ülkeler tarafından savunulan en önemli argüman, gelişmekte olan ülkelerin de küresel fikri mülkiyet koruması ile teknolojik yeniliklere daha çok ulaşabileceği ve hatta gelişmiş ülkeler tarafından sağlanan yatırımlarla yeni teknolojiler yaratabileceğidir.

Şekil 3. 2.'de (DFMÖ, 2024) TRIPS Anlaşması'nın imzalanmasının ardından, tüm dünyada patent, endüstriyel tasarım ve ticari marka başvurularında hızlı bir artış yaşandığı ve bu artışın düzenli olarak devam ettiği görülmektedir. Bu da özellikle TRIPS Anlaşması'nın imzalanmasıyla birlikte, küresel anlamda korunan fikri mülkiyetlerin yenilik ve yaratıcılığı teşvik ettiğini göstermektedir.

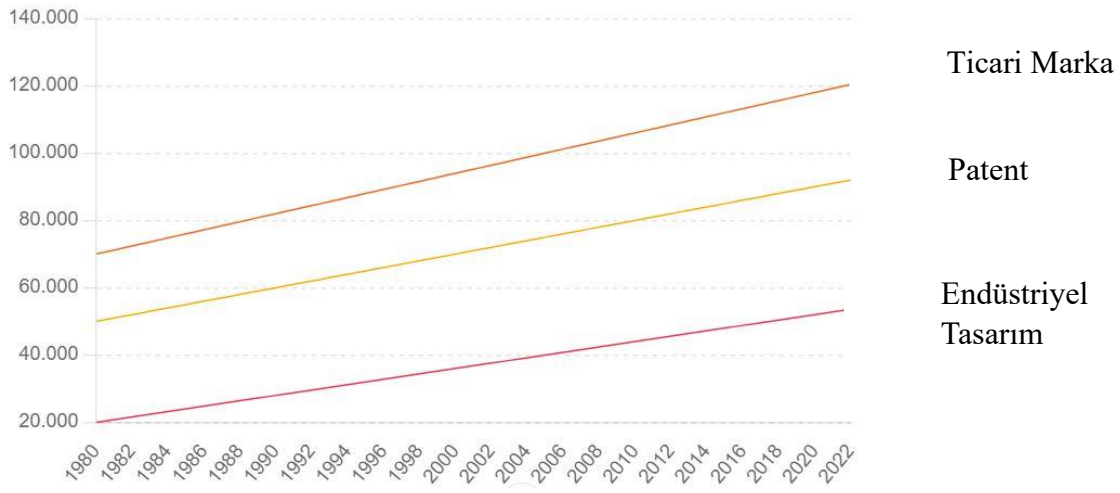

Şekil 3. 2. 1980-2022 Toplam Patent, Endüstriyel Tasarım ve Ticari Marka Başvuru Sayıları

Ancak, 1980-2022 yılları arasında, Tablo 3. 3.'te (DFMÖ, 2024) gösterilen en çok başvuru yapılan beş ülkeye bakıldığı zaman yenilik yaratma etkisinden, Birleşmiş Milletler

tarafından yapılan İGE'de çok yüksek insani gelişme (ABD, Japonya, Almanya, Kore Cumhuriyeti) ve yüksek insani gelişme (Çin) klasmanında olan ülkelerin faydalandığı görülmektedir. Bu da düzenlemelerin, gelişmekte olan ülkelere olumlu katkı sağlamada ne kadar etkisi olduğunu tartışmalı hale getirmiştir.

Tablo 3. 3. 1980-2022 En Çok Patent, Endüstriyel Tasarım ve Ticari Marka Başvurusunda Bulunan İlk Beş Ülke

	Patent	Endüstriyel Tasarım	Ticari Marka
1	Çin (176.300)	Çin (88.150)	Çin (264.450)
2	Amerika Birleşik Devletleri (145.770)	Kore Cumhuriyeti (70.520)	Amerika Birleşik Devletleri (233.920)
3	Japonya (123.840)	Almanya (52.890)	Japonya (203.390)
4	Kore Cumhuriyeti (106.210)	Japonya (35.260)	Kore Cumhuriyeti (172.860)
5	Almanya (88.580)	Amerika Birleşik Devletleri (17.630)	Almanya (142.330)

İnovasyona dayanan bir dünyada ekonomik faaliyetler için fikri mülkiyet haklarının önemi açıktır, ancak bu önem ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir ve salt fikri mülkiyet koruması ile sağlanması olanaksızdır. Bu husus; Braga ve diğerleri (1998) tarafından, bir yandan bir ülkenin fikri varlıkların yaratılmasına ayırdığı kaynak miktarına, diğer yandan üretim ve tüketimde kullanılan bilgi miktarına bağlanarak açıklanmıştır. Bu tespiti destekler nitelikte Archibugi ve Pietrobelli (2003) çalışma gerçekleştirmiştir. Çalışmaya göre, TRIPS Anlaşması sonrasında fikri mülkiyetin küreselleşmesiyle birlikte, gelişmekte olan ülkelerin teknolojiye ulaşımı ve teknoloji yaratımının artması ve gelişmekte olan ülkelere yaklaşması beklenirken aradaki uçurum devam etmektedir ve yakın gelecekte de bu farkın kapanmayacağı tespitinde bulunulmuştur. Ayrıca fikri mülkiyet hakları, ülkelerin, sadece gerçekleştirdikleri yeniliklerden elde ettikleri getirileri sahiplenmelerine olanak tanımamaktadır. Bu hakların, sürekli öğrenme ve dinamik yenilik içeren kapsamlı bir strateji ile de desteklenmesi gerekmektedir (Archibugi ve Filippetti, 2010: 137). Lall (2003), Archibugi ve Coco (2004) ve Dünya Bankası Kalkınma Raporu (2005), teknolojik yeteneğin ölçülmesi bakımından ampirik çalışmalar yapmıştır. Bu önemli üç araştırmanın da ortak

sonucu, teknoloji yaratma ve geliştirme yeteneğinin ülkeler arasında son derece büyük farklılıklara sahip olduğu yönündedir.

Fikri mülkiyet hakları, yaratıcılar ve buluşçulara, eserlerini veya icatlarını belirli bir süre boyunca rakipleri tarafından kullanılmadan koruma imkânı sunmaktadır. Bu durum geçici dışlama olarak adlandırılmakta olup; yaratıcılar ve şirketler, ürettikleri orijinal içerik veya teknolojiler üzerinden yatırımlarını geri kazanma ve kâr elde etme şansı bulmaktadır. Bu mekanizma, yenilik yapma ve yeni ürünler veya teknolojiler geliştirme konusunda şirketlere ve bireylere güçlü bir teşvik sağlamaktadır. Gelişmiş ülkelerin de savı bu yöndedir. Ancak burada önemli ve göz ardı edilmemesi gereken husus, bu durumdan fayda sağlayabilmek için ulusal düzeyde yeterli bir sanayi ve teknolojik altyapının bulunması gerekliliğidir ki gelişmekte olan ülkeler ve özellikle az gelişmiş ülkelerde son derece yetersiz imkanlar bulunmaktadır. Bu durum da yaratılmak istenen yeniliklerin önünde fikri mülkiyetten daha büyük bir engel teşkil etmektedir (Scherer, 2001). Chang (2001: 301), TRIPS Anlaşması ile gelişmekte olan ülkelerin teknolojik yeteneklerini geliştirerek, yeni teknolojiler yaratmada zorlanacağını belirtmiştir. Çünkü, uluslararası anlaşmalar öncesi hali hazırda gelişmiş ülkeler teknoloji kapasitelerini taklit etme ve iyileştirmeler yaparak arttırmıştır. Fakat şimdi sıkı bir fikri mülkiyet koruması gelişmekte olan ülkelere, kademeli yenilik ve öğrenme yoluyla kendi teknolojik yeteneklerini geliştirme konusunda daha az alan yaratmaktadır. Khor da (2001), gelişmiş ülkelerin sanayileşme sürecinin ilk aşamalarında TRIPS Anlaşması'nın sıkı koruma standartlarıyla karşılaşmış olsaydı, bugün ulaştıkları endüstrileşme ve teknolojik gelişme seviyesine ulaşamayacaklarını savunmaktadır.

Granstrand (2006), fikri mülkiyet korumasının her tür teknoloji ve sektörde sağlayacağı faydanın aynı etkiye sahip olmadığı yönünde çalışma gerçekleştirmiştir. Fikri mülkiyet korumasının, bireysel icatçılar ve firmalar tarafından bilgi yaratımı üzerine olan etkileri üzerine kanıtlar sınırlı olarak saptanmıştır ve beklenen yenilik yaratma etkisinin özellikle farmasötikler ve kimya gibi yalnızca bazı teknolojiler için olumlu etki yarattığı tespit edilmiştir.

Sıkı fikri mülkiyet korumasının yenilik yaratmayı arttıracağına dair literatürde görüşler de mevcuttur. Diwan ve Rodrick (1991), fikri mülkiyet korumasının sıkılaştırılması gerektiğini savunmaktadır. Yaptıkları çalışmada, etkili patent korumasının, Ar-Ge faaliyetlerini çoğaltacağını vurgulamışlardır. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yer alan tüketiciler arasındaki tercih farklılıkları göz önünde bulundurulduğunda, bu farklılığın

gelişmekte olan ülkelerin kendi tercihlerine uygun teknolojiler yaratmasına yardımcı olacağını belirtmişlerdir. Böylelikle söz konusu ülkelerde refah seviyesinde artış gözlemlenebilecektir. Lai (1998) ise güçlü fikri mülkiyet korumasına ilişkin ulusal düzenlemelerin, çok uluslu şirketlerin ülkelere yatırım yapmasını sağlayarak, üretim verimliliğinde küresel bir artış olacağını belirtmektedir. Bunun yanında, doğrudan yabancı yatırımın bu ülkelerdeki ücret seviyelerini yükselteceğini, yenilik yapma maliyetlerini düşüreceğini ve genel refahı artıracağını vurgulamaktadır. Bu çalışmalar, patent reformlarının ekonomik kalkınma ve verimlilik üzerindeki olumlu etkilerini de ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, gelişmiş ülkeler, Uruguay müzakereleri esnasında, güçlü fikri mülkiyet korumasının, gelişmekte olan ülkelerde teknolojik yeniliklere erişimi artıracağını ve yeni teknolojiler yaratılmasına olanak tanıyacağını savunmuştur. Ancak literatürdeki genel kanı, bu durumun ülkeler arasındaki mevcut teknoloji ve sanayi altyapısındaki büyük farklılıklar nedeniyle uygulamada beklenen sonucu vermediği yönündedir. Araştırmalar, gelişmekte olan ülkelerin yeterli sanayi ve teknolojik altyapıya sahip olmaması nedeniyle, fikri mülkiyet korumalarının tek başına yenilik yaratmayı teşvik etmekte yetersiz kaldığını göstermektedir.

Ayrıca, sıkı fikri mülkiyet korumalarının, bu ülkelerin teknolojik yeteneklerini geliştirmekte zorlanmasına neden olduğu ve yenilik yaratma alanını daralttığı belirtilmiştir. Öte yandan, bazı araştırmalar, güçlü fikri mülkiyet korumasının, özellikle farmasötikler ve kimya gibi sadece belirli sektörlerde olumlu etkiler yarattığını ortaya koymaktadır. Ancak, bu etkilerin genelleştirilemeyeceği ve her sektörde aynı faydayı sağlamadığı vurgulanmaktadır.

Fikri mülkiyet korumalarının yenilik yaratma üzerindeki etkisi, ülkelerin mevcut ekonomik ve teknolojik altyapıları ile sektörel farklılıklara ve dinamiklere bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. Bu nedenle, gelişmekte olan ülkelerin kendi özgün ihtiyaçlarını ve koşullarını dikkate alan esnek ve uyarlanabilir politika ve stratejiler geliştirmesi gerekmektedir; fakat bu nokta da TRIPS Anlaşması'nın bağlayıcı hükümleri ile sınırları çizilmektedir.

3.9.2. Doğrudan yabancı yatırım ve teknoloji transferi etkisi

TRIPS Anlaşması'nın altıncı kısmı gelişmekte olan ülkelere yönelik önem arz etmektedir ve küresel fikri mülkiyet koruması sistemini ulusal mevzuata uygulamada geçiş hükümlerini düzenlemektedir. Bu kapsamda yer alan TRIPS Anlaşması'nın 66.2 maddesi, gelişmiş ülkeler üzerinde, kendi topraklarındaki kuruluşlara ve kurumlara, en az gelişmiş ülkelere teknoloji transferi için teşvik sağlama zorunluluğu getirmektedir. Madde, gelişmiş ülkelerin ne tür teşvikler sunacağını belirleme konusunda esneklik sağlasa da asıl amacın en az gelişmiş ülkelerin teknolojik olarak kendilerini geliştirmelerine olanak sağlamak olduğunu vurgulamaktadır. Bu, en az gelişmiş ülkelerin, teknolojik anlamda daha bağımsız ve rekabetçi hale gelmelerini destekleyerek, küresel ekonomide daha etkin bir rol alabilmeleri için önem arz etmektedir. Ancak, hangi tür teşviklerin sağlanacağını belirleme konusunda gelişmiş ülkelere büyük bir serbestlik tanınmıştır.

Teknoloji transferi, birçok farklı boyutu olan karmaşık bir süreçtir ve etkili olabilmesi için ev sahibi ülkelerin gelişim aşaması, ekonomik ve endüstriyel temeli, kurumlarının özellikleri ve fikri mülkiyet hakları rejimi gibi özelliklerine dikkat edilmesi gerekmektedir. Teknoloji ve bilgi transferinin başarılı olmasını garanti eden tek bir kanal bulunmamaktadır. Aksine, her bilgi alanı, bir dizi birbirine bağlı kanalın etkinleştirilmesini gerektirmektedir. Bu kanallar arasında doğrudan yabancı yatırımlar, ortak girişimler ve stratejik ittifaklar, teknoloji lisanslaması ve ithalatla gelen teknolojiler yer almaktadır.

Doğrudan yabancı yatırımlar, çok uluslu şirketlerin ev sahibi ülkelerdeki şubeleri aracılığıyla diğer ülkelerin üretim yöntemlerini benimsemesinin en doğrudan yolunu sağlamaktadır. Literatürde fikri mülkiyetlerin gelişmekte olan ülkelere etkisi incelenirken, en çok doğrudan yatırım konusuna rastlanmıştır. Ortak girişimler ve stratejik ittifaklar, farklı ülkelerdeki şirketlerin becerilerini, kaynaklarını ve uzmanlıklarını birleştirmelerine olanak tanımaktadır. Teknoloji lisanslaması, yalnızca fikri mülkiyet haklarının edinimini değil, aynı zamanda teknik yardım ve eğitimini de içermektedir. İthalatla gelen teknoloji ise özellikle sermaye malları ve ekipman açısından önem arz etmektedir. Bu çeşitli yolların etkin kullanımı, teknoloji ve bilgi transferinin başarısını artırmada gelişmekte olan ülkeler açısından kritik bir rol oynamaktadır (Archibugi ve Filippetti, 2010: 139).

Her ne kadar TRIPS Anlaşması'nda düzenlemeler bulunsa da literatür araştırmalarında elde edilen ampirik verilere göre, merkezleri gelişmiş ülkelerde bulunan uluslararası

şirketler, kendi teknolojilerini gelişmekte olan ülkelere aktarma konusunda çaba göstermemiş ve istekli davranmamıştır. Çoğu uluslararası firmanın üretim faaliyetleri pek çok ülkeye yayılmış olmasına rağmen, Ar-Ge merkezlerinin ana ülkelerinde kalması da bunun bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Patel (1995), dünyadaki 569 işletmenin patent verilerini kullanarak bir çalışma yapmıştır. Araştırmasının sonucunda söz konusu çok uluslu şirketlerin araştırma yapıp, teknoloji yaratmaya yönelik oluşturdukları yeni merkezlerin, genellikle başka ülkelerde değil; ana merkezlerine yakın yerlerde olduğunu tespit etmiştir. Bu çalışmaya ilaveten, Cantwell ve Santangelo (2000) çok uluslu şirketlerin daha uzak ülkelere yaptıkları teknoloji yatırımlarının, üst seviye teknoloji gerektirmeyen sektörlerde yoğunlaştığını tespit etmiştir.

Gelişmiş ülkeler, TRIPS Anlaşması sonucu sağlanan küresel fikri mülkiyet koruması nedeniyle doğrudan yatırımlar aracılığı ile gelişmekte olan ülkelerde teknolojik imkanların artacağını savunmuştur. Bu durumun aksine Mansfield (1994) yaptığı çalışmada şirketlerin doğrudan yatırım kararlarında, fikri mülkiyet korumasının etkisinin diğer etkenlere göre çok daha geride kaldığını saptamıştır. Yabancı firmaların gelişmekte olan ülke pazarlarına doğrudan yatırım ve ticaret yoluyla giriş yaparken ki motivasyonları, esas olarak hedef ülke veya bölgedeki ekonomik fırsatlardan kaynaklanmaktadır (Elfakhani ve Mackie, 2015). Pazar büyüklüğü, satın alma gücü ve büyüme potansiyeli, yatırım kararı verilmesinde fikri mülkiyet koruma sistemini gölgede bırakmaktadır (Burrell, Jee, Hötte ve Ring, 2023: 13). Çin bu duruma verilebilecek örneklerden biridir. Düşük bir fikri mülkiyet koruması sistemine sahip olmasına rağmen, yatırımları çekmektedir. Bunun nedeni ise üretim maliyetlerinin diğer ülkelere nazaran ucuz olmasıdır ayrıca büyük ve yükselen bir pazara sahiptir. Bu avantajları kullanarak, yetersiz fikri mülkiyet korumasından dolayı uğranan zararları gidermek mümkün olarak değerlendirilmektedir (Tackaberry, 1998: 26).

Maskus (1998, 2000a) ile Braga, Alberto ve Fink (1998) tarafından yapılan ampirik araştırmalar da fikri mülkiyet korumasının doğrudan yabancı yatırımları teşvik etmede etkili olabilmesi için iki önemli koşulun daha sağlanması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu koşullar, yalnızca koruma yasalarının varlığına değil, aynı zamanda yerel ve yabancı yatırımcıların karşılaştığı ekonomik ve teknolojik ortamın da uygun olmasına bağlıdır. İlk koşul, bir ülkenin yabancı bir ürün ya da teknolojiyi taklit etme kapasitesine sahip olmasıdır. Eğer yerel rakipler yabancı ürün veya teknolojiyi taklit edebilme yeteneğine sahipse, bu durum yabancı yatırımcılar için ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. Bu tehdit, yabancı yatırımcıların teknolojilerini koruma gereksinimini artırarak fikri mülkiyet korumasının önemini

vurgulamaktadır. Ancak, eğer yerel şirketler bu taklit yeteneğinden yoksunsa, yabancı yatırımcılar için böyle bir tehdit söz konusu olmayacaktır ve bu durumda sıkı fikri mülkiyet koruma yasalarına ihtiyaç kalmayacaktır. Bu da fikri mülkiyet korumasının, ev sahibi teknolojik kapasitesi ile doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir. İkinci koşul ise ev sahibi ülkenin ekonomik büyüklüğüdür. Yatırım almak isteyen ülke, yabancı yatırımcıların ölçek ekonomilerini gerçekleştirebilecek kadar büyük bir pazara sahip olmalıdır. Eğer yabancı yatırımcılar, büyük bir pazarda faaliyet göstererek maliyetlerini düşürebilir ve karlarını artırabilirlerse, bu ülkeye yatırım yapmayı tercih edeceklerdir. Ancak, eğer ülke küçük bir pazara sahipse ve yatırımcılara yeterli ekonomik fayda sağlamıyorsa, yatırımcılar bu ülkeye yatırım yapmayı düşünmeyeceklerdir. Bu da fikri mülkiyet korumasının sağlanmasının yatırımcıların ilgisini çekmek için yeterli olmadığını göstermektedir. Bu iki koşulun birleşimi, bir ülkenin yabancı yatırımcılar için ne kadar cazip olduğunu belirlemektedir. Yüksek taklit kapasitesine sahip ve büyük bir pazara sahip olan ülkeler, yabancı yatırımcıları çekmek için güçlü fikri mülkiyet koruma yasalarına ihtiyaç duymaktadır. Aksi halde, yatırımcılar kendilerini koruma altına alamamaktadır ve bu da yerel ekonominin inovasyon ve teknoloji transferi yoluyla büyüme potansiyelini olumsuz etkilemektedir.

Ayrıca yabancı yatırımı ülkeye çekmek için güçlü fikri mülkiyet korumasının yanı sıra ev sahibi ülkenin gerekli rekabet ortamını sağlaması, istikrarlı bir politik ve ekonomik yapıya sahip olması, beşerî sermayeye yeterli eğitimi verecek bir sisteminin olması gerekmektedir (Maskus, 2000a: 9; Heald, 2003: 259). Blomstrom, Lipsey ve Zejan (1996), doğrudan yabancı yatırımların ülkelerin kalkınmasında pozitif etki yaratması için doğrudan yatırımın türü ve yatırım yapılan ülke tarafından, yatırımın getirdiği faydaların benimsenmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu da insan sermayesi, ücret politikaları ve ev sahibi ülkedeki teknoloji alt yapısına bağlıdır.

Gelişmiş ülkeler, küresel anlamda fikri mülkiyet korumasının güven temin etmesinin, lisanslar yoluyla da teknolojiye ulaşımı sağlayıcı görüşünü belirtmiştir. Hali hazırda gelişmekte olan ülkelerde faaliyet gösteren ve patent koruması altındaki batılı teknolojileri kullanma ihtiyacı duyan yerli şirketler, patent izni almak ve söz konusu teknolojileri kullanabilmek için yüksek lisans ücretleri ödemek mecburiyetinde kalmaktadır (Correa, 2007: 423; Semiz, 2011: 517). Bu durum birbiriyle denge içinde olması gereken hak ve yükümlülüklerin aslında dengede olmadığını da göstermektedir. Gelişmekte olan ülkeler, Anlaşmadan kaynaklanan yükümlülükleri ihlal ettiklerinde, DTÖ'nün anlaşmazlık çözümleme mekanizmasının yaptırımlarına tabi tutulurken; gelişmiş ülkeler benzer

yükümlülükleri yerine getirmediğinde, bu durumun ele alınması için etkili bir müdahale veya yaptırım mekanizması bulunmamaktadır (Wade, 2003: 624). Söz konusu tespit, TRIPS Anlaşması'nın, gelişmekte olan ülkeler üzerinde gelişmiş ülkelerden daha fazla baskı kurduğunu ve bu ülkelerin haklarını korumakta yetersiz kaldığını da göstermektedir.

Yaşgül'e göre (2009), lisans ile alınan teknolojiler zaten var olan ve fikri mülkiyet hakkı ile korunan teknolojilerdir. Bu da gelişmekte olan ülkelerin bu teknolojileri aslında elde etmediğini göstermektedir. Ayrıca lisans bedeli olarak kararlaştırılan royalti ücretleri de ek bir maddi külfet yaratmaktadır. Buna ek olarak, bir firmanın yabancı bir ülkede üretim için lisanslama yöntemini benimsemesinde işlem maliyetleri de önemli bir rol oynamaktadır. Yerel yönetim sisteminin gücü, bir ülkenin yabancı yatırımcılar için ne kadar güvenilir ve istikrarlı olduğunu belirlemektedir. Anlaşma kültürü ve tecrübelerine sahip olmak, firmaların yerel ortaklarla etkili ve verimli iş birliği yapabilmelerini sağlamaktadır. Ayrıca, maliyetlerin ölçülebilmesi için gerekli verilere erişim, firmaların finansal ve operasyonel planlamalarını daha doğru yapmalarına yardımcı olmaktadır. Sonuç olarak, bu işlem maliyetleri ve yerel koşullar, firmaların lisanslama yerine doğrudan yatırım yapma eğilimlerini artırabilmektedir. Fikri mülkiyet haklarının zayıf olduğu bölgelerde, firmalar varlıklarını ve teknolojilerini koruma amacıyla doğrudan kontrolü tercih etmektedirler ki bu durum lisanslama stratejilerinin yeniden gözden geçirilmesini gerektirmektedir (Braga ve diğer., 1998: 175).

Fikri mülkiyet haklarının sıkı koruması ile doğrudan yabancı yatırım ve uluslararası teknoloji transferi arasında pozitif bir ilişki olduğunu tespit eden çalışmalar da bulunmaktadır. Montobbio, Primi ve Sterzi (2015), Avrupa Patent Ofisi'nden aldıkları verilerle çalışma gerçekleştirmiş ve 13 ülkede fikri mülkiyet haklarının, patent atıflarında ve Ar-Ge iş birliklerinde somutlaşan bilgi akışının gücü üzerinde olumlu bir etki yaptığını bulmuştur. Spielman ve Ma (2016), tarım alanında incelemeler yapmış ve fikri mülkiyet haklarının gelişmekte olan ve gelişmiş ülkeler arasındaki verimlilik farkını azaltmaya katkıda bulunduğu saptamıştır. Cockburn, Lanjouw ve Schankerman (2016) ise katı fikri mülkiyet korumasının yeni ilaçların ülkeler arası yayılımında olumlu etkisini tespit etmiştir. Bu çalışmalardan çıkan ortak sonuç, özellikle teknoloji yoğun sektörlerde, firmaların teknolojilerini uygun fikri mülkiyet koruma sistemlerine sahip ülkelere transfer etmeyi tercih ettiklerini göstermekte ve katı fikri mülkiyet korumasının teknoloji transferindeki önemli rolünü vurgulamaktadır (Burrell ve diğer., 2023: 13). Ghosh ve Yamarik'e göre (2019: 183), daha güçlü fikri mülkiyetler, firmanın korunan bilgi temelli varlıklarından daha yüksek getiri elde edeceğine dair algısını güçlendirmekte, bu da yatırımcıların uzun vadeli yatırımlarını

koruma ve sürdürülebilir karlılık sağlama konusunda daha fazla güven duymasına yol açmaktadır. Güçlü fikri mülkiyet rejimleri, yenilikçi ürün ve teknolojilerin korunmasını sağlayarak, yatırımcıların fikri mülkiyetlerini riske atmadan daha yüksek kâr elde etmelerini mümkün kılmakta ve ev sahibi ülkeyi yabancı yatırımcılar için daha cazip hale getirmektedir.

Sonuç olarak, salt fikri mülkiyet korumasının etkinliği, yalnızca yasaların varlığına değil, aynı zamanda ülkenin ekonomik ve teknolojik dinamiklerine de bağlıdır. Bu dinamikler, yatırımcıların kararlarını ve dolayısıyla ülkenin ekonomik gelişimini doğrudan etkilemektedir. Ayrıca, üretim veya araştırma merkezlerinin kurulması ya da mevcut tesislerin yeni bir yere taşınması kararlarında, yerel iş gücünün genel eğitim düzeyi ve mesleki yeterlilikleri, yerel finans sektörünün durumu, hukuk sisteminin etkin çalışması ve devletle ilgili süreçlerin şeffaflığı gibi faktörler de büyük önem taşımaktadır. Bu unsurlar, yabancı yatırımcılar için kritik değerlendirme kriterleri olup, bir ülkenin yatırım yapılabilirliğini doğrudan etkileyen parametrelerdir. Bu faktörlerin bir araya gelmesi, bir ülkenin yabancı yatırımlar için ne kadar cazip olduğunu belirlemekte ve yatırımcıların kararlarını etkilemektedir. Dolayısıyla, bu parametrelerin iyileştirilmesi, ülkenin ekonomik büyümesine ve gelişmesine önemli katkılar sağlayacaktır (Heald, 2003: 259).

3.9.3. Ticaret hacmindeki artış ve küresel pazarlarda rekabet etkisi

TRIPS Anlaşması ile küresel fikri mülkiyet koruması sağlanarak, ticaret önündeki engellerin kaldırılması ve uluslararası ticaret hacminin artması hedeflenmiştir. Uruguay Görüşmeleri esnasında bu artıştan en çok gelişmekte olan ülkelerin fayda sağlayacağı belirtilmiştir.

TRIPS Anlaşması ile tam anlamıyla küresel boyutta düzenlenmeye ve korunmaya başlanan fikri mülkiyetler; uluslararası ticareti, insanların fikri mülkiyet haklarıyla ilişkilendirmeyi amaçlayan bir hedefi de gerçekleştirmiştir. Anlaşma sadece geleneksel ticaret alanlarının dışında fikri mülkiyet korumasını genişletmekle kalmamış, aynı zamanda teknik ticaret ve hizmet ticareti gibi uluslararası ticaretin tüm yönlerine de nüfuz etmiş ve uluslararası ticareti yeni bir ticaret modeline dönüşme yönünde hızlandırmıştır. Söz konusu bu uluslararası kapsayıcılık, denetim mekanizması ve yeni gelişmeler beraberinde özellikle gelişmekte olan ülkelerin konumları nezdinde tartışmalar getirmiştir (An, 2009: 133).

Maskus ve Penubarti (1995), çalışmasında fikri mülkiyet çeşitlerinden patentleri ele almış ve patent korumacılığı ile ticaret arasındaki ilişkiyi inceleyerek; üç ana etmene dayandırmıştır. İlk olarak kotaların yaratacağı etkiden bahsedilmiştir. Bu doğrultuda, kota sınırlamaları, patentli ürünlerin o ülkeye girişini kısıtlayarak, patent korumasının potansiyel faydalarını sınırlayacaktır. İkinci etmen, firmaların ticaret politikalarıyla ilgilidir. Bir firma, belirli bir ülkeye ürün ihraç etmek yerine, o ülkede doğrudan yatırım yapmayı veya yerel bir firmaya üretim lisansı vermeyi tercih edebilir. Bu durum, güçlü patent korumasına sahip ülkelerde daha sık rastlanan bir stratejidir çünkü firmalar, teknolojilerini koruma altına almak ve yerel pazarda daha güçlü bir konuma gelmek için bu yöntemi tercih etmektedir. Son olarak da ülkelerde patent korumacılığının teşvik edilmesiyle, firmaların yenilik yapma ve yeni ürünler geliştirme konusunda daha fazla motive olmaları teşvik edilmektedir. Bu da hem fikri mülkiyet korumasını hem de ticareti olumlu yönde etkileyecektir.

Braga ve diğerleri (1998), ithalatı azaltmada sadece fikri mülkiyetlerin sıkı korumasının değil, ithalat yapılan sektöründe etkili olduğunu belirtmiştir. Bu çalışmada, farklı sektörlerin ithalat dinamiklerinin ve dış ticaret politikalarının etkilerinin farklı olabileceği vurgulanmaktadır. Örneğin, yüksek teknoloji ürünleri veya patent korumasına duyarlı sektörlerde ithalat azalması daha belirgin olabilirken, düşük teknoloji ürünlerinde bu etki daha az hissedilebilmektedir. İthalatın azalmasının sadece genel bir trend olmadığını, her sektörün kendi dinamiklerine bağlı olarak farklı şekillerde etkileneceğini ifade etmektedirler. Bu nedenle, politika yapıcıların ithalat trendlerini değerlendirirken sektörel farklılıkları göz önünde bulundurmaları önem arz etmektedir.

Smith (1999), gelişmiş ülkelerin, fikri mülkiyet korumasının yeterli olmadığı ülkelere ihracat yapma eğiliminde olmadığını belirtmiştir. Bunun sebebi ise ürünlerin taklit edilme riskiyle karşı karşıya kalmasıdır. Örnek olarak, Çin'in zayıf olan fikri mülkiyet koruma sistemi ve güçlü taklit yeteneği, ABD'nin önünde bir ihracat engeli yaratmaktadır. Yazara göre ülkelerin TRIPS Anlaşması doğrultusunda ulusal mevzuatlarını güçlü fikri mülkiyet koruması ile uyumlaştırması, ticareti arttıracaktır.

McCalman (2001), çalışmasında güçlendirilmiş fikri mülkiyet haklarının, taklit yeteneği daha zayıf olan gelişmekte olan ülkeler aleyhine olacak şekilde dış ticaret hadlerini etkileyebileceğini belirtmektedir. Bu durum, başta ABD gelmek üzere gelişmiş ülkeler lehine ciddi bir gelir transferine yol açmaktadır.

Rafiquzzaman (2002) çalışmasında, Kanada'nın ihracat düzeyinin, ithalat yapan ülkelerdeki güçlü patent kanunlarına bağlı olarak değişip değişmediği hipotezini incelemiştir. Bu araştırmada, patent korumasının ithalatçı ülkelerdeki ihracat performansı üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Rafiquzzaman, güçlü patent kanunlarına sahip ülkelerin, inovasyon ve teknoloji transferini teşvik ederek Kanada'dan yapılan ihracatı artırabileceğini öne sürmüştür. Çalışma, patent kanunlarının ihracat üzerindeki rolünü vurgulayarak, fikri mülkiyet haklarının uluslararası ticaretteki önemine dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, ihracat stratejilerinin belirlenmesinde ithalatçı ülkelerin fikri mülkiyet koruma düzeylerinin göz önünde bulundurulması gerektiği sonucuna varılmaktadır.

Bölgesel ticaret anlaşmaları bağlamında incelendiğinde; TRIPS Anlaşması, küresel fikri mülkiyet hakları sistemini güçlendirerek, fikri mülkiyetlerin bölgesel ticaret anlaşmalarına dahil edilmesini teşvik etmiştir. Fikri mülkiyetlere açıkça atıfta bulunan ilk bölgesel anlaşmalar NAFTA ve AB'dir (Ghosh ve Yamarik, 2019: 182). Üyelerin ortak çıkarları nedeniyle bölgesel bir anlaşmada fikri mülkiyet konusunda geniş bir mutabakata varmak genellikle mümkündür (Maskus, 1998). Bu nedenle, 2000 yılından bu yana, Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa Birliği ve Japonya tarafından oluşturulan bölgesel anlaşmalar, TRIPS Anlaşması tarafından zorunlu kılınan düzenlemeleri genişleten fikri mülkiyet hükümlerini içermektedir (Liberti, 2010: 4-5). Bunlar arasında, örneğin, patentler, ticari markalar ve telif hakları için daha güçlü koruma sağlayan kurallar; ticari sırların, özellikle siber hırsızlığın önlenmesine yönelik daha güçlü tedbirler ve ticari markalarla ilgili olarak şeffaflığı ve adil yargılamayı teşvik eden kurallar bulunmaktadır. TRIPS Anlaşması, en çok kayrılan ülke ilkesine sahiptir ve bir bölgesel anlaşmadan kaynaklanan ayrıcalıklı muameleye izin veren bir istisna sağlamamaktadır ve bir ülkenin fikri mülkiyet haklarını çok taraflı düzeyde müzakere etmesi için bir teşvik sağlamaktadır. Bu nedenle gelişmekte olan ülkeler de bölgesel ticaret anlaşmalarının bir parçası olmak istemektedir. Bu istek, gelişmekte olan ülkelerin daha güçlü bir fikri mülkiyet rejimi ile daha büyük doğrudan yabancı yatırım akışlarını çekmeyi beklemelerinden kaynaklanmaktadır.

Sonuç olarak, TRIPS Anlaşması'nın küresel fikri mülkiyet koruması, gelişmekte olan ülkeler için hem fırsatlar hem de zorluklar sunmaktadır. Bu anlaşma, uluslararası ticaretin genişlemesine ve teknoloji transferinin hızlanmasına katkı sağlarken, aynı zamanda yerel sanayilerin rekabet gücünü de sınayabilir. Literatürdeki çalışmalar, patent korumasının

ticaret hacmi üzerindeki etkilerinin sektörel farklılıklar gösterdiğini ve ithalat dinamiklerinin bu koruma düzeylerine bağlı olarak değiştiğini ortaya koymaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin küresel pazarlarda daha güçlü bir konum elde edebilmesi için, TRIPS Anlaşması'nın sunduğu avantajları en iyi şekilde değerlendirmeleri ve aynı zamanda kendi iç dinamiklerine uygun politikalar geliştirmeleri gerekmektedir. Bu ülkelerin, fikri mülkiyet haklarını etkin bir şekilde uygularken, aynı zamanda yerel yenilikçiliği ve sanayi gelişimini destekleyici tedbirler alması da kritik önem taşımaktadır. Bu dengeyi sağlamak, uluslararası ticarette daha adil ve sürdürülebilir bir rekabet ortamı yaratılmasına katkıda bulunacaktır. Bu konulara ilişkin ülkeler tarafından yapılan talepler, TRIPS Anlaşması'nın imzalanmasından sonra Doha Turu'nda görüşülmeye devam etmiştir.

3.9.4. Fikri mülkiyet haklarında Doha Turu tartışmaları

Doha Turu, Kasım 2001'de DTÖ Genel Direktörü Mike Moore'un yönetiminde başlatılmıştır ve küresel ticareti artırmak amacıyla dünya genelindeki ticaret engellerini azaltmayı hedeflemektedir. Tarifelerin azaltılması gayesinin ötesine geçerek; gelişmekte olan ülkelerin ihtiyaçlarına da odaklanmaktadır. Bu nedenle gelişmekte olan ülkeler açısından önem arz etmektedir. Ayrıca Doha Turu'nun uluslararası arenada, iş birliği ve kalkınma olmak üzere iki önemli yönü de bulunmaktadır (Harbinson, 2009: 2).

Uruguay müzakerelerinden farklı olarak, Doha Turu'na tarım ve hizmetlerin dahil edilmesi, diğer sektörlerde daha fazla ticaretin serbestleştirilmesini sağlamak amacıyla, gelişmiş ülkeler tarafından talep edilmiştir (Ferguson, 2008). Bu kapsamda müzakereler; tarım, hizmetler, sanayi ürünleri ve fikri mülkiyet hakları gibi geniş yelpazede konuları kapsamaktadır.

Doha Turu, gelişmekte olan ve gelişmiş ülkeler arasındaki anlaşmazlıklar nedeniyle pek çok kez duraksamaya uğramış ve sonuç alınamamıştır. Bu nedenle görüşmeler, tıpkı Uruguay müzakerelerinde olduğu gibi uzun bir zaman dilimine yayılmıştır. Bu kapsamda gerçekleştirilmiş toplantılar ve toplantıların ana gündem konularına Tablo 3. 4.'te (DTÖ, 2001; 2003; 2005; 2007; 2013; 2015; 2022) yer verilmiştir.

Tablo 3. 4. Doha Müzakere Turu Programı ve Ana Gündem Konuları

Şehir	**Yıl**	**Ana Gündem Konuları**
Doha	2001	Tüm ülkeler tarım ve imalat pazarlarını açma, hizmet ticareti (GATS) müzakereleri ve genişletilmiş fikri mülkiyet düzenlemeleri (TRIPS) konularında müzakerelere dahil olma taahhüdünde bulunmuştur. Amacı, gelişmekte olan ülkeler için ticaret kurallarını daha adil hale getirmektir.
Cancun	2003	Doha Turu hedefleri üzerinde somut bir anlaşma sağlamak amacıyla düzenlenmiştir. Dört gün süren müzakereler sonucunda üye ülkeler, müzakerelere devam etmek için bir çerçeve üzerinde anlaşamadıkları için dağılmıştır.
Cenevre	2004	AB, tarımsal ihracat sübvansiyonlarının belirli bir tarihe kadar kaldırılmasını kabul etmiştir. Gelişmekte olan ülkeler de müzakerelerde aktif bir rol oynamıştır. Üye ülkeler, Doha Turu'nun tamamlanması için geniş çaplı ve rehber niteliğinde Çerçeve Anlaşma imzalamıştır. Anlaşma, tarım, tarım dışı piyasalara erişim, hizmetler ve ticaretin kolaylaştırılması konularını kapsamaktadır.
Paris	2005	Üye ülkeler, Aralık 2005'te Hong Kong'da yapılacak DTÖ toplantısından önce Paris'te müzakere oturumu düzenlemiştir. Fransa, çiftçilere verilen sübvansiyonları kesme girişimlerine karşı çıktı, ABD, Avustralya, AB, Brezilya ve Hindistan ise tavuk, sığır eti ve pirinçle ilgili konularda anlaşamadı.
Hong Kong	2005	Tarım ihracat sübvansiyonlarının 2013 yılına kadar kaldırılması ve sanayileşmiş ülkelerin, en yoksul ülkelerden gelen mallara pazarlarını açma taahhüdü yer almıştır. Görüşmeler, küresel ticaret anlaşmasının önündeki bazı engelleri çözerek, 2006 yılı sonuna kadar kapsamlı bir küresel serbest ticaret kuralları setini tamamlamayı hedeflemiştir.
Cenevre	2006	Tarım ve sanayi ürünleri ticaretinde piyasa erişimi, sübvansiyonların azaltılması ve gelişmekte olan ülkeler için daha adil ticaret koşullarının sağlanması görüşülmüştür. Görüşmelerde, tarım sübvansiyonlarının ve ticaret engellerinin azaltılması konularında anlaşma sağlanamamıştır ve bu durum tekrar bir çıkmaza neden olmuştur.
Potsdam	2007	Ana konularını, tarım ve sanayi ürünlerinde piyasa erişimi, tarım sübvansiyonlarının azaltılması ve sanayi ürünlerindeki tarifelerin indirilmesi oluşturmaktadır. Görüşmeler, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki derin anlaşmazlıklar nedeniyle sonuçsuz kalmıştır.
Cenevre	2008	Ana konuları Potsdam görüşmeleri ile aynı başlıklardan oluşmaktadır. Gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkeler arasında tarifeler ve destekleme politikaları konusunda büyük anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Müzakereler, özellikle ABD, Hindistan ve Çin arasındaki görüş ayrılıkları nedeniyle sonuçsuz kalmıştır.
Bali	2013	Gümrük işlemlerinin basitleştirilmesi ve hızlandırılması için önemli reformlar içermektedir. Ayrıca, gelişmekte olan ülkelere yönelik gıda güvenliği ve tarım sübvansiyonları konularında bazı esneklikler sağlanması kararlaştırılmıştır.
Nairobi	2015	Tarım sübvansiyonlarının kademeli olarak kaldırılması, gelişmekte olan ülkelere özel ve farklı muamele sağlanması ve balıkçılık sübvansiyonlarının düzenlenmesi konularında yoğunlaşılmıştır. Özellikle pamuk ve gıda güvenliği alanlarında gelişmekte olan ülkelerin çıkarlarını korumaya yönelik önemli kararlar içermektedir. Bu görüşmeler, Doha Gündemini ilerletme çabalarının devamı niteliğindedir.

Buenos Aires	2017	Ana konuları, balıkçılık sübvansiyonlarının azaltılması, e-ticaretin düzenlenmesi ve tarımda destekleme tedbirlerinin gözden geçirilmesi olmuştur. Görüşmelerde, balıkçılık sübvansiyonlarının çevresel sürdürülebilirliği tehlikeye atmayacak şekilde sınırlandırılması ve e-ticaretin gelişmekte olan ülkeler için fırsatlar sunacak şekilde düzenlenmesi vurgulanmıştır. Ancak, büyük ölçüde anlaşmazlıklarla geçen bu toplantıda somut ilerleme kaydedilememiştir.
Cenevre	2022	Ana konuları, COVID-19 pandemisinin ticaret üzerindeki etkileri, balıkçılık sübvansiyonlarının düzenlenmesi ve tarımda ticaret engellerinin azaltılması olmuştur. Görüşmelerde, pandeminin ticaret sistemine getirdiği zorluklar ele alınarak, sağlık ürünlerinin ticaretinin kolaylaştırılması ve acil durumlarda ticaretin sürekliliğinin sağlanması üzerine odaklanılmıştır. Ayrıca, balıkçılık sübvansiyonlarının çevresel sürdürülebilirliği destekleyecek şekilde sınırlandırılması ve tarım ürünlerindeki ticaret engellerinin azaltılması konularında ilerleme kaydedilmiştir.

3.9.1.4. Doha Turu öncesi gelişmeler

Singapur'da, 1996 yılında gerçekleştirilen ilk DTÖ Bakanlar Konferansı; kamu alımlarında şeffaflık, ticaretin kolaylaştırılması, ticaret ve yatırım ile ticaret ve rekabet gibi dört önemli konuda kalıcı çalışma grupları kurulmasına karar vermiştir. Bu konular, sonrasında "Singapur Konuları" olarak adlandırılarak; Avrupa Birliği, Japonya ve Kore tarafından yapılan sonraki bakanlar toplantılarında sürekli olarak gündeme getirilmiştir. Ancak, birçok gelişmekte olan ülke bu konulara şiddetle karşı çıkmıştır (Ferguson, 2008). Singapur'da anlaşma sağlanamayınca, gelişmiş ülkeler bu konuları yeni bir ticaret müzakereleri turuna dahil etmeyi planlamıştır. Böylelikle Singapur konuları, Doha Turu müzakerelerinin temel bileşenleri arasında yer almıştır.

Singapur görüşmesinin ardından, "Milenyum Turu" adı altında, 1999'da ABD'de başlaması planlanan müzakereler, protestolar ve ülkeler arasındaki görüş farklılıkları nedeniyle düzenlenememiştir. Söz konusu gündemin, 2001 yılında Doha'da yapılacak bakanlar konferansına bırakılmasına karar verilmiştir. Bu esnada, 2001 yılında ABD'de gerçekleşen 11 Eylül terör saldırısı, bazı hükümet yetkililerinin küresel olarak siyasi birliğin güçlendirilmesi çağrısında bulunmasına neden olmuş ve ticaret müzakereleri bu amaca ulaşmanın önemli bir yolu olarak görülmüştür (DTÖ, 2002). Böylece gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkeler tekrar masaya oturmaya karar vermiş ve daha öncesinde anlaşmaya varılamayan konular gündeminde müzakerelere başlamıştır. Bu durum, Doha Turu müzakerelerinin, uluslararası iş birliği yönünü yansıtmaktadır.

3.9.4.2. Doha Turu: Temel konular

Doha Turu, DTÖ'nün en iddialı ve kapsamlı müzakere turları arasında yer almaktadır. Doha Turu müzakereleri, Ticaret Müzakereleri Komitesi tarafından denetlenmektedir. Bu kapsamda, müzakereler 5 çalışma grubu ve DTÖ'nün mevcut diğer organlarınca gerçekleştirilmektedir. Müzakereler kapsamındaki seçilmiş ana gündem konuları, Tablo 3. 5.'te (DTÖ, 2012), 5 ana grup halinde belirtilmiştir.

Tablo 3. 5. Doha Turu Beş Ana Çalışma Grubu ve İçerikleri

Çalışma Grubu	İçerik
Pazar Erişimi	Doha Turu'nda pazar erişiminin, tarım ve tarım dışı ürünlerin ticaretini kapsayacak şekilde genişletilmesi amaçlanmaktadır. Bu durum, özellikle gelişmekte olan ülkeler için önemli bir konudur. Çünkü pazar erişiminin artırılması, bu ülkelerin ihracat kapasitelerini ve dolayısıyla ekonomik büyümelerini destekleyecektir.
Kalkınma Konuları	Doha Turu'nun temel hedeflerinden biri, kalkınma konularına odaklanarak gelişmekte olan ülkelerin ticaret kapasitelerini artırmaktır. Bu, özellikle bu ülkelerin ekonomik kalkınmasını hızlandırmak için önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir.
DTÖ Kuralları	Müzakereler, DTÖ'nün mevcut kurallarının gözden geçirilmesi ve gerektiğinde güncellenmesi üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu husus, ticaretin daha adil ve şeffaf bir şekilde yapılmasını sağlamak için kritik bir öneme sahiptir.
Ticaretin Kolaylaştırılması	Ticaretin kolaylaştırılması, gümrük prosedürlerinin ve diğer ticaretle ilgili bürokratik engellerin azaltılmasını amaçlamaktadır. Böylelikle, özellikle küçük ve orta ölçekli işletmeler için ticaretin daha erişilebilir hale gelmesini sağlamak amaçlanmaktadır.
Diğer Konular	Doha Turu'nda ele alınan diğer konular arasında, ticaret ve çevre, ticaret ve teknoloji transferi gibi çeşitli alanlar yer almaktadır. Bu konular, küresel ticaretin daha sürdürülebilir ve kapsayıcı olmasını sağlamak için önem arz etmektedir.

Doha Turu'nun en kritik konularından biri olan pazar erişimi, küresel ticaretin daha adil ve kapsamlı bir şekilde düzenlenmesini hedeflemektedir. Pazar erişimi, özellikle tarım

ve tarım dışı ürünlerin ticareti konularında, gelişmekte olan ülkeler için büyük önem taşımaktadır. Bu başlık altında, tarım ürünleri ticaretinin serbestleştirilmesi, imalat ürünleri için pazar erişim koşullarının iyileştirilmesi ve hizmet ticaretinin genişletilmesi gibi konular ele alınmaktadır. Amaç, ticaretin önündeki tarifelerin ve diğer engellerin azaltılması yoluyla, gelişmekte olan ülkelerin küresel pazarlarda daha rekabetçi hale gelmelerini sağlamaktır.

Kalkınma konusunda özellikle 3 husus dikkat çekmektedir. Birincisi, ilaçların zorunlu lisanslanması ve patent koruması ile ilgilidir. Bu konu, gelişmekte olan ülkelerin sağlık hizmetlerine erişimini artırmak amacıyla ele alınmaktadır. İkincisi, gelişmekte olan ülkelere sağlanan özel ve farklı muameleye ilişkin hükümlerin gözden geçirilmesi üzerine odaklanmaktadır. Bu hükümlerin, gelişmekte olan ülkelerin ticaret sistemine daha adil bir şekilde entegrasyonunu sağlaması amaçlanmaktadır. Üçüncüsü ise, gelişmekte olan ülkelerin mevcut ticaret yükümlülüklerini yerine getirmekte karşılaştığı zorlukları ele almaktadır. Bu zorlukların aşılması için, mevcut ticaret kurallarının daha esnek ve uygulanabilir hale getirilmesi gerekmektedir (DTÖ, 2012: 18).

Doha Turu kapsamında ele alınan DTÖ kuralları, mevcut ticaret düzenlemelerinin netleştirilmesi ve iyileştirilmesi amacını taşımaktadır. Bu kurallar, başta "Anti-damping (AD)" ve "Sübvansiyonlar ve Telafi Edici Önlemler (ASCM)" anlaşmaları olmak üzere, çeşitli çözümleri içermektedir. Doha müzakerelerinde, bu anlaşmaların temel kavramlarının ve ilkelerinin korunması gerektiği vurgulanmıştır. Özellikle; ABD, ticarete yönelik çözümlerin müzakere kapsamı dışında tutulmasını istemiş ancak diğer DTÖ üyeleri, bu konuların tartışılmasını talep etmiştir. Doha müzakerelerinde, ticaret koruma araçlarının etkinliğini artırmak ve uluslararası ticaretin daha adil ve şeffaf bir şekilde yürütülmesini sağlamak hedeflenmektedir. Bu kapsamda yapılan düzenlemeler, ticaret anlaşmazlıklarının çözümünde daha net ve uygulanabilir kurallar oluşturmayı amaçlamaktadır (DTÖ, 2012: 22).

Doha Turu kapsamında ele alınan diğer bir husus da ticaretin kolaylaştırılmasıdır. Uluslararası ticaret işlemlerinin basitleştirilmesi ve hızlandırılması amacıyla gümrük prosedürlerinin ve sınır yönetimi uygulamalarının iyileştirilmesini içermektedir. Bu kapsamda, ticaretin şeffaflığını artırmak, işlemleri hızlandırmak, maliyetleri düşürmek ve yolsuzlukla mücadele etmek hedeflenmiştir. Doha müzakerelerinde, ticaretin kolaylaştırılması, gelişmekte olan ülkelerin ticaret kapasitelerini artırmalarına yardımcı olmak için önemli bir konu olarak ele alınmıştır. Özellikle, sınır geçiş süreçlerinin

modernizasyonu, elektronik veri değişimi ve ticaretin dijitalleştirilmesi gibi konular üzerinde durulmuştur. Bu reformlar, ticaretin daha etkin ve güvenli bir şekilde yapılmasını sağlarken, küresel ticaretin akışını da hızlandırmayı amaçlamaktadır (DTÖ, 2012: 20-21).

Ele alınan diğer konular çerçevesinde; ticaret ve çevre, ticaret ve yatırım, ticaret ve rekabet politikası ve elektronik ticaret gibi güncel ticaret konuları yer almaktadır. Bu konuların ele alınması, küresel ticaret sisteminin daha adil, şeffaf ve etkin bir şekilde işlemesini sağlamak amacıyla, uluslararası ticaretin farklı yönlerini kapsamlı bir şekilde düzenlemeyi amaçlamaktadır (DTÖ, 2012: 24).

Sonuç olarak, pazar erişimi, kalkınma konuları, DTÖ kuralları, ticaretin kolaylaştırılması ve diğer güncel ticaret konularında yapılan düzenlemeler, uluslararası ticaretin daha şeffaf, etkin ve dengeli bir şekilde yürütülmesini amaçlamaktadır. Bu müzakereler, özellikle gelişmekte olan ülkelerin ticaret kapasitelerinin artırılması ve sağlık, yatırım, rekabet politikaları gibi alanlarda daha fazla esneklik sağlanması için önemli adımlar atma amacıyla gerçekleştirilmiştir. Ancak, bu süreçte karşılaşılan zorluklar ve farklı ülkelerin çıkar çatışmaları, Doha Turu'nun hedeflerine ulaşmasını zorlaştırmıştır ve gelişmekte olan ülkelere olumlu ve olumsuz etkileri tartışma konusu olmuştur.

3.9.4.3. Doha Bakanlar Bildirisi

Doha Turu müzakereleri süresince, TRIPS Anlaşması'nın; başta sağlık olmak üzere, kamu yararına olan konuların önüne engel olarak, fikri mülkiyet haklarını koyduğuna dair endişeler dile getirilmiştir. Çekincelere yönelik düzenlemeler, Doha Bakanlar Bildirisi ile yayınlanmıştır. Bildiri ile TRIPS Anlaşması'nın yeniden değerlendirilmesine ve yorumlanmasına yönelik adımlar atılmıştır.

Doha Bakanlar Bildirisi, TRIPS Anlaşması'nın uygulanması ile ilgili endişeler üzerine alınacak kararlar ve yapılacak müzakereler öngörmüştür. Bu adım, gelişmekte olan ülkelerin TRIPS Anlaşması'nı uygularken karşılaştıkları zorlukların ele alınması ve bu konuların çözülmesi için bir dizi önlemi içermektedir (Eugui, 2002: 2; Panagariya, 2002: 1206).

Doha Bakanlar Bildirisi ile başlatılan Doha çalışma programı; açık bir müzakere yetkisine sahip gündem, belirsiz müzakere yetkisine sahip gündem ve çalışma programı

olarak üzere üç bölüme ayrılarak, Tablo 3. 6.'da (Panagariya, 2002: 1210-1216) incelenmiştir.

Tablo 3. 6. Doha Bakanlar Bildirisi kapsamında Doha Çalışma Programı İçeriği

Açık Müzakere Yetkisine Sahip Gündem	Uygulama, tarım, hizmetler, tarım dışı ürünler için pazar erişimi, ticaret ve çevre, DTÖ kuralları, TRIPS Anlaşması ve uyuşmazlıkların halli üzerinde net bir müzakere yetkisi ile hareket eden konuları içermektedir. Üyeler, bu konularda belirli hedeflere ulaşmak ve anlaşmalar yapmak üzere müzakerelere başlamışlardır.
Belirsiz Müzakere Yetkisine Sahip Gündem	Singapur konuları olarak adlandırılan dört konu hakkında belirsizlikler bulunmaktadır. Doha'da, Avrupa Birliği tarafından; yatırım, rekabet politikası, ticaretin kolaylaştırılması ve kamu alımlarında şeffaflık konularında çok taraflı anlaşmalar için müzakerelerin dahil edilmesi konusunda ısrarda bulunulmuştur. Fakat, çok sayıda gelişmekte olan ülke, özellikle Asya ve Afrika ülkeleri bu talebe karşı çıkmıştır. Yatırım, rekabet politikası ve ticaretin kolaylaştırılması konularında, Bildiri potansiyel müzakerelerin kapsamını açıkça belirtmemektedir. Kamu alımlarında şeffaflık konusunda ise Bildiri, müzakerelerin kapsamı hakkında biraz daha açıklayıcıdır.
Çalışma Programı	Doha Bildirisi, ticaret ve yatırım; ticaret ve rekabet politikası, ticaret ve çevre, fikri mülkiyet, elektronik ticaret; küçük ekonomiler, ticaret, borç ve finans; ticaret ve teknoloji transferi ve gelişmekte olan ülkeler için özel ve farklı muamele gibi konuları içeren geniş kapsamlı bir çalışma programı öngörmektedir. Ayrıca, Bildiri, çeşitli mekanizmalar, ajanslar ve forumlar aracılığıyla gelişmekte olan ve en az gelişmiş ülkelere teknik yardım ve kapasite geliştirme çağrısında bulunmaktadır

Nihayetinde, Doha Bakanlar Bildirisi, TRIPS Anlaşması'nın kamu yararına olan konuları dikkate alacak şekilde yeniden değerlendirilmesi ve dengelenmesi için önemli adımlar atılmasını sağlamıştır. Bu, ticaret sisteminin daha adil ve dengeli bir şekilde

işlemesini desteklemek ve gelişmekte olan ülkelerin sağlık, gıda güvenliği ve kalkınma ile ilgili ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla önemli bir ilerleme olarak değerlendirilmektedir.

3.9.4.3.1. TRIPS Anlaşması ve Halk Sağlığı Üzerine Bildiri

TRIPS Anlaşması ve Doha Bakanlar Bildirisi, gelişmekte olan ülkelerin kamu sağlığını korumak için fikri mülkiyet haklarını nasıl yönetebilecekleri konusunda önemli düzenlemeler içermektedir. Müzakereler esnasında özellikle gelişmekte olan ülkeler kamu sağlığı hakkındaki endişelerini belirtmiştir. Nihayetinde üye devletler tarafından, TRIPS Anlaşması ve Halk Sağlığı Bildirisi'nde sağlık hakkına ulaşmadaki engeller kabul edilmiştir. Böylelikle, TRIPS Anlaşması'nın sağlıkla ilgili kaygıları dikkate alacak şekilde yorumlanması ve uygulanması gerektiği sonucuna varılmıştır.

TRIPS Anlaşması'nın 30 ve 31. maddeleri; anlaşmaya taraf ülkelerin, üçüncü taraflara, yerel ihtiyaçları karşılamak amacıyla, 'zorunlu lisanslar' ile patentli bir ürün üretme yetkisi vermesine izin vermektedir. Ancak, bu yetkilendirmenin, üçüncü tarafın makul ticari koşullarda patent sahibinden izin almasıyla önceden desteklenmesi gerekmektedir. Bu gereklilikten, ‘ulusal acil durum veya diğer aşırı aciliyet durumlarında’ feragat edilebilmektedir. HIV/AIDS, tüberküloz, sıtma ve diğer salgınlarla ilgili halk sağlığı krizlerinin ulusal acil durum veya aşırı aciliyet olarak değerlendirilmektedir.

30 ve 31. maddelerdeki düzenlemeye rağmen, TRIPS Anlaşması’nın yürürlüğe girmesinin ve anlaşmadaki ilgili düzenlemelerin uygulamaya koyulmaya başlamasının ardından, ilaç sektöründe yetersiz veya hiç üretim kapasitesi olmayan DTÖ Üyeleri, zorunlu lisanslamadan etkili bir şekilde yararlanmakta zorluklar yaşamıştır. Konunun önemi ve uygulamada karşılaşılan güçlükler, TRIPS Anlaşması’nda düzenlenen maddelerin yorumlanarak, açıklanmasını gerektirmiş ve Doha Turu kapsamında konuyu tartışılan en önemli gündem maddelerinden biri haline taşımıştır.

Gelişmekte olan ülkeler, müzakereler öncesinde, jenerik ilaç[2] ihracatını kolaylaştırmaya yönelik düzenlemeler yapılması gerektiğine dair bir öneri sunmuştur, fakat

[2] Jenerik ilaçlar, orijinal ilaçlarla aynı özelliklere ve tedavi etkisine sahiptir. Orijinal ilaçların patent süreleri sona erdikten sonra, piyasaya sürülen eşdeğer ürünler olarak tanımlanmaktadır (İskit, 2014: 51)

bu öneri gelişmiş ülkeler tarafından reddedilmiştir. Özellikle Amerika Birleşik Devletleri, TRIPS Anlaşması'ndaki mevcut düzenlemenin, kamu sağlığı ile ilgili acil durumları ele almak için yeterince esnek olduğunu savunmuştur. Ancak diğer ülkeler yeni bir düzenleme yapılmasında ve daha esnek bir dil kullanılmasında ısrarcı tutum sergilemiştir (DTÖ, 2012: 19).

Anlaşmazlık üzerine, konu Doha Turu'na taşınmış ve Doha Bildirisi'nin 6. paragrafında, üretim kapasitesi yetersiz olan veya hiç olmayan üyelerin zorunlu lisanslamadan etkili bir şekilde nasıl yararlanabilecekleri konusunda TRIPS Konseyi'ne düzenleme yapma talimatı verilmiştir. Konsey, konunun düzenlendiği ve Bildiri'nin 6. bölümünün yorumunu içeren bir karar yayınlamıştır. Kararda üretim olanağı yetersiz olan ülkelerin, takip etmesi gereken süreçler aşamalar halinde belirtilmiştir. Düzenlemenin etkili olabilmesi için çözümün sadece yasal olarak kabul edilebilir değil, aynı zamanda ekonomik olarak da uygulanabilir olması gerekmektedir (Anderson, 2006: 17; Correa, 2007: 453; Shadlen, 2007: 569).

Konsey tarafından yayınlanan karar ışığında, Halk Sağlığı Bildirisi, gelişmekte olan ülkelerin sağlık hizmetlerine daha kolay erişimini sağlamak amacıyla, 30 ve 31. maddelerdeki düzenlemelerin esnekliğini vurgulamaktadır. Bildiri, üye ülkelerin halk sağlığını koruma amacıyla gerekli önlemleri almasını ve TRIPS Anlaşması'nın mevcut ilaçlara erişimi ve yeni ilaçların geliştirilmesini teşvik edecek şekilde yorumlanmasını öngörmektedir. Böylece, TRIPS Anlaşması'nda sağlanan bu esneklikler, gelişmekte olan ülkelerin sağlık krizleriyle daha etkili bir şekilde başa çıkabilmesini ve halk sağlığını koruma çabalarını desteklemeyi amaçlamaktadır. Bu durum, ilaç fiyatlarının düşürülmesi ve sağlık hizmetlerine erişimin artırılması konularında önemli bir adımdır.

Bu düzenlemeler, TRIPS Anlaşması'nın zayıflaması olarak yorumlanmakla birlikte, gelişmekte olan ülkelerin sağlık sistemlerini güçlendirmek için kritik bir mekanizma yaratmaktadır. Söz konusu ülkeler halk sağlığı krizleriyle başa çıkarken daha fazla esneklik ve destek elde etmektedir (Panagariya, 2002: 1206). Ayrıca Mayne (2004: 146) tarafından, özel hakları (fikri mülkiyet hakkı vb.), halk sağlığının önüne geçiren dengesiz yapıyı düzeltmek amacıyla Bildiri'nin oluşturulduğu belirtilmiştir.

Düzenlemeyle beraber; Malezya, Endonezya, Zambiya, Zimbabve ve Mozambik gibi ülkeler antiretroviral ilaçlar için zorunlu lisans çıkarma konusunda başarılı adımlar atmış olsalar da bu ilaçların zorunlu lisans altında üretilip başka ülkelere ihraç edilmesi henüz

gerçekleşmemiştir. Bu durumun arkasında karşılaşılan hükümet tehditleri, olası yasal veya ekonomik yaptırımlar, kuralların karmaşıklığı ve yüksek maliyetler ile bu kuralların sınırlı süre ve kapsamı yatmaktadır. Patentli ilaçların, jenerik versiyonlarının bulunmaması, ilaç fiyatlarının patent tekeli seviyelerinde kalmasına neden olmakta ve bu da kaynakları sınırlı olan bölgelerdeki insanların ilaçlara erişimini ciddi şekilde kısıtlamaktadır (Forman, 2007: 341-342). Bu nedenle, Yaşgül (2009: 112), bu Bildiri'nin gelişmekte olan ülkeler için bir kazanç ya da kayıp olarak yorumlanmaması gerektiğini belirtmiştir.

TRIPS Anlaşması 30 ve 31. maddelerde, gelişmekte olan ülkeler için düzenlemenin bulunması nedeniyle söz konusu Bildiri, yenilik yaratma niteliğine sahip değildir. Ancak, TRIPS Anlaşması'ndaki esnek hükümlere bir açıklama getirmiştir. Böylelikle, TRIPS Anlaşması'nın meşruiyetine dair tartışmaların bir kısmını sona erdirmiştir ve gelişmekte olan ülkelere ulusal mevzuat düzenlemelerini yaparken, kamu sağlığını koruyan düzenlemeler yapmaları açısından fırsat sunmuştur (Yaşgül, 2009: 109-110).

Sonuç olarak, Halk Sağlığı Üzerine Bildiri ile kamu sağlığını korumak için patent kurallarında farklılaştırmanın gerekli olabileceği örtük olarak belirtilmiştir (Correa, 2007: 454). Bu durum da fikri mülkiyet hakları ile kamu sağlığı arasında bir çatışma olduğunda, fikri mülkiyet haklarının, kamu sağlığının gerçekleşmesine engel olmaması gerektiği anlamını taşımaktadır. Bildiri ve TRIPS Anlaşması'nın esnek hükümleri, gelişmekte olan ülkelerin kamu sağlığını koruma çabalarını desteklemekte ve bu ülkeler için önemli bir mekanizma kurma imkânı sunmaktadır. Bu noktada da mühim olan, gelişmekte olan ülkeler tarafından elde edilen söz konusu hakların nasıl yorumlanıp, yasal düzenlemelere konu yapılacağı ve yürürlüğe koyulacağıdır.

3.9.4.3.2. Uygulama ile İlgili Endişeler ve Sorunlar Üzerine Bildiri

TRIPS Anlaşması'nın yürürlüğe girmesinden kısa bir süre sonra gelişmekte olan ülkeler bir dizi konuda şikayetlerde bulunmuş ve bu konular sonunda 'uygulama sorunları' başlığı altında tanımlanmıştır. Söz konusu konularla ilgili Seattle'da anlaşmaya varılması için çaba gösterilmiş olsa da sonuç elde edilememiş ve Doha Turu müzakereleri kapsamında tekrar ele alınmıştır. Süreç, Uygulama ile İlgili Sorunlar ve Endişeler Üzerine Bildiri'nin imzalanmasıyla sonuçlanmıştır (Panagariya, 2002: 1207).

Bildiri; tarım, sağlık ve bitki sağlığı önlemleri, tekstil ve giyim, ticarette teknik engeller, ticaretle bağlantılı yatırım önlemleri (TRIMS), anti-damping, gümrük değerlemesi, menşe kuralları, sübvansiyonlar ve telafi edici önlemler ve TRIPS Anlaşması ile ilgili Uruguay Turu Anlaşmalarıyla ilgili konuları ele alan 14 bölüme ayrılmıştır. Bu konular bağlamında yapılan düzenlemelerin çoğu "iyi niyet çabası" şeklindedir. Yani, anlaşma taraflarının belirli bir konuda ellerinden gelenin en iyisini yapmalarını teşvik eden ancak yasal olarak bağlayıcı olmayan ifadeleri içermektedir (ICTSD ve IISD, 2003: 1-2).

Uygulama ile ilgili kararlar ve bekleyen sorunlar listesi, gelişmekte olan ülkeler için müzakere fırsatları yaratmaktadır. Bu, gelişmekte olan ülkeler için daha hedeflenmiş ve riskleri azaltılmış bir müzakere süreci anlamına gelmektedir (Eugui, 2002: 3). Ancak düzenlemelerin iyi niyet çabasına dayandırılması, gelişmekte olan ülkelere ahlaki baskı uygulama dışında herhangi bir güç tanımamaktadır (Panagariya, 2002: 1209).

3.9.4.4. Gelişmekte olan ülkeler açısından Doha Turu müzakerelerinin değerlendirilmesi

TRIPS Anlaşması'nda belirlenen hükümlerin, Doha Turu Müzakereleri ile tekrar gündeme alınması, gelişmekte olan ülkeler açısından bir fırsat olarak değerlendirilmektedir. Fakat, beraberinde zorluklar da sunmaktadır. Literatürde, bu müzakerelerin gelişmekte olan ülkeler üzerindeki etkileri hakkında çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır.

Tarım, Doha Turu'nda ele alınan en önemli konulardan birini oluşturmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler, tarım sübvansiyonlarının ve ticaret engellerinin azaltılmasını talep etmişlerdir. Josling ve Tangermann (2014), tarım sübvansiyonlarının azaltılmasının gelişmekte olan ülkeler için önemli bir kazanım olacağını belirtirken, müzakerelerin bu konuda yetersiz kaldığını ifade etmektedir. Ayrıca, Anderson ve Martin (2005), tarım sektöründe yapılan reformların gelişmekte olan ülkelerin ekonomik kalkınması için kritik olduğunu, ancak Doha Turu'nun bu reformları yeterince sağlamadığını vurgulamaktadır.

Tarım dışı ürünler için pazar erişimi de önemli bir konuyu oluşturmaktadır. Bu kapsamda, Nataraj (2012), Doha Turu Müzakereleri ile bu alanda gelişmekte olan ülkeler için sınırlı ilerleme kaydettiğini ve pazara erişimin hala zor olduğunu belirtmektedir. Bu

durum, gelişmekte olan ülkelerin uluslararası ticarette rekabet edebilirliklerini olumsuz etkilemektedir. Hoekman ve Kostecki (2009) ise müzakerelerin, piyasa erişimi konusundaki başarısızlığının gelişmekte olan ülkeler için büyük bir hayal kırıklığı olduğunu ifade etmektedir.

Doha Turu müzakereleri, gelişmekte olan ülkelerin ticari uyuşmazlıklarını çözmede daha etkin bir sistem oluşturmayı hedeflemiştir. Ancak, Busch ve Reinhardt (2003), mevcut uyuşmazlık çözüm mekanizmasının gelişmekte olan ülkelerin ihtiyaçlarını tam anlamıyla karşılamadığını ve bu konuda daha fazla reform gerektiğini savunmaktadır. Bu reformların eksikliği, gelişmekte olan ülkelerin ticari haklarını koruma kapasitesini sınırlamaktadır.

Maskus (2000a) ise müzakerelerde teknoloji transferine yeterince yer verilmediğini ve gelişmiş ülkelerin bu konuda daha fazla taahhütte bulunmaları gerektiğini belirtmektedir. Teknoloji transferi, gelişmekte olan ülkelerin sanayileşme ve inovasyon kapasitelerini artırmak için kritik bir rol oynamaktadır.

TRIPS Anlaşması'nın ilaç ve halk sağlığı konularında esneklik sağlamaması da önemli bir tartışma konusudur ve yukarıda yer alan TRIPS Anlaşması ve Halk Sağlığı Üzerine Bildiri başlığı altında detaylı olarak incelenmiştir. Bildiri ile TRIPS Anlaşması'na esneklik kazandırılmış olsa da bu hükümlerin gelişmekte olan ülkeler tarafından nasıl uygulanacağı önem arz etmektedir. TRIPS Anlaşması'nın yasal çerçevesine ve Bildiri ile getirilen düzenlemelere rağmen patentli ilaçların jenerik üretimi ve bu ilaçların düşük gelirli ülkelere ihracatı mümkün olmamaktadır (Correa, 2007a; Forman, 2007).

Doha Turu müzakerelerine yönelik, çevre ve sürdürülebilir kalkınma hedefleri konusunda da eleştiriler bulunmaktadır. Esty (2001), Doha Turu'nun çevresel sürdürülebilirliği yeterince teşvik etmediğini ve bu durumun gelişmekte olan ülkelerin uzun vadeli kalkınma hedeflerine zarar verebileceğini belirtmektedir. Benzer şekilde, Najam, Runnalls ve Halle (2007), Doha Turu müzakerelerinin çevre ve sürdürülebilir kalkınma konusunda beklenen ilerlemeyi sağlamadığını ve bu durumun, gelişmekte olan ülkelerin çevresel hedeflerine ulaşmasını zorlaştırdığını vurgulamaktadır.

Sonuç olarak, literatürde yapılan değerlendirmeler, Doha Turu'nun gelişmekte olan ülkeler için karmaşık ve çok yönlü etkiler yarattığını göstermektedir. Gelişmekte olan ülkeler, Doha Turu'ndan beklentilerini tam anlamıyla karşılayamamış ve birçok alanda daha fazla ilerleme kaydedilmesi gerektiğini belirtmişlerdir.

3.10. Fikri Mülkiyet Haklarının Korunması: Gelişmekte Olan Ülkelerin Durumları

Fikri mülkiyet göstergelerinin (patent, endüstriyel tasarım, ticari marka, coğrafi işaret ve telif hakları) korunması ile ilgili gereklilikler ve gelişmekte olan ülkelerin durumları aşağıdaki şekilde değerlendirilmiştir.

3.10.1. Patent korumasından faydalanmak için gereklilikler, sağladığı haklar ve uygulanması

Patent, "buluşu" koruma altına alan bir fikri mülkiyet hakkıdır. Bir buluşun, patent koruması kapsamına girebilmesi için, yenilikçi bir ürün veya süreç olarak, bir şeyi yapmanın yeni bir yolunu veya bir probleme yeni bir teknik çözüm imkanını sunması gerekmektedir (Suluk ve diğer., 2023: 258).

Türk mevzuatında da Patent Haklarının Korunması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (PatKHK) ile patent verilmesinin şartları üç başlık altında toplanmıştır. Bu üç şartın aynı anda bir arada bulunması gerekmektedir. Belirlenen bu hükümler TRIPS Anlaşması ile uyum göstermektedir. Söz konusu koşullar;

- *Yenilik:* PatKHK madde 7 de düzenlenmiştir ve tekniği daha önce hiç bilinmeyen buluşlar "yeni" olarak tanımlanmıştır. Bu nedenle, patent başvurusu yapılan buluşun, daha öncesinde dünyanın hiçbir yerinde kamuyla paylaşılmamış olması gerekmektedir.
- *Sanayiye uygulanabilir olma:* Söz konusu şart, PatKHK madde 10 ile hüküm altına alınmıştır. Sanayiye uygulanabilir olma şartı, tarım sektörünü de kapsamaktadır. Burada verimlilik gözetilmemekte sadece uygulanabilir olma önem arz etmektedir (Tekinalp, 2005: 497).
- *Patent verilemeyecek konular ve buluşlardan olma:* Buluşun patentlenemeyen konular kapsamına girmemesi gerekmektedir. TRIPS Anlaşması madde 27/2'yi destekleyecek şekilde, bilimsel teoriler, matematiksel yöntemler, bitki veya hayvan çeşitleri, doğal maddelerin keşifleri, ticari yöntemler ve tıbbi tedavi yöntemleri (tıbbi ürünlerden farklı olarak) gibi konular genellikle patentlenebilir olarak kabul edilmemektedir. Bu hususlar, konusuna göre telif

haklarının ya da coğrafi işaretlerin kapsamında yer almaktadır (DFMÖ, 2021b).

Yenilik, sanayiye uygulanabilir olma ve patent verilemeyecek konu ve buluşlardan olma şartlarına bir arada haiz olan her buluş hakkında ilgili patent ofisine başvuru yapmak mümkündür. Her ofisin başvuru koşulları ve başvuru ücretleri kamu ile paylaşılmaktadır.

Patent sahipleri, koruma süresi boyunca patentin kapsadığı bölgede, patentli buluşlarını ticari olarak üretme, satma, dağıtma, ithal etme ve kullanma konusunda münhasır hakka sahip bulunmaktadırlar.

DFMÖ, PCT kapsamında başvuru sahiplerinin tek bir başvuru ile istedikleri kadar imzacı devlette koruma talep etmelerine olanak tanıyan uluslararası bir sistemi yönetmektedir. Bu doğrultuda PCT kapsamında yapılan başvurular da uluslararası koruma söz konusudur.

Patent sahipleri, buluşlarını kendileri üretme, satma veya kullanma haklarına sahip bulunmaktadır. Alternatif olarak, bu hakları üçüncü kişilere lisanslama yoluyla bir ücret karşılığında devredebilmektedirler. Lisanslama, buluşun başkaları tarafından üretilmesine veya kullanılmasına izin verilmesi anlamına gelmektedir. Ayrıca, patent sahipleri, patent haklarını tamamen üçüncü bir kişiye devrederek, bu kişiyi yeni patent sahibi yapabilmektedir (DFMÖ, 2020: 6).

Eğer bir başkası, patent sahibinin izni olmadan patentli bir buluşu kullanırsa; patent sahibi, ilgili ulusal mahkemede patent ihlali nedeniyle dava açarak haklarını koruyabilmektedir. Mahkemeler genellikle ihlal eden davranışları durdurma yetkisine de sahip bulunmaktadır. Patent sahibine, buluşun izinsiz kullanımı nedeniyle maddi tazminat cezası verilmesi de kararlaştırılabilmektedir (DFMÖ, 2020: 7)

3.10.2. Dünya'da patent başvuruları ve gelişmekte olan ülkelere etkisi

Dünya genelinde yapılan patent başvuruları özellikle gelişmekte olan ülkeler için önemli sonuçlar doğurmakta ve bu ülkelerin teknolojik ve ekonomik kalkınmasında kritik bir rol oynamaktadır.

DFMÖ'ya göre (2008: 284), ülkelerin ekonomik olarak ilerleme kaydedebilmesi için "buluş" faaliyetlerinin gerçekleşmesi önemlidir. Patentlenmiş buluşlara verilen lisanslar sayesinde, yabancı sermaye yatırımları artacak ve bu yatırımlar daha gelişmiş teknolojileri, ülkelere getirecektir. Bu gelişmiş teknolojiler ve artan yatırımlar, yerel iş gücü için daha fazla iş fırsatı yaratacak ve beraberinde yerel çalışanların teknik yeteneklerini de artıracaktır.

Paris Sözleşmesi ve özellikle TRIPS Anlaşması'nın imzalanmasının ardından (1994) patent başvuruları (doğrudan ve PCT başvurularını da kapsayacak şekilde) hızlı bir artış göstermiştir. Şekil 3. 3'te (DFMÖ, 2024) yıllara göre başvuru sayılarındaki artış belirtilmektedir.

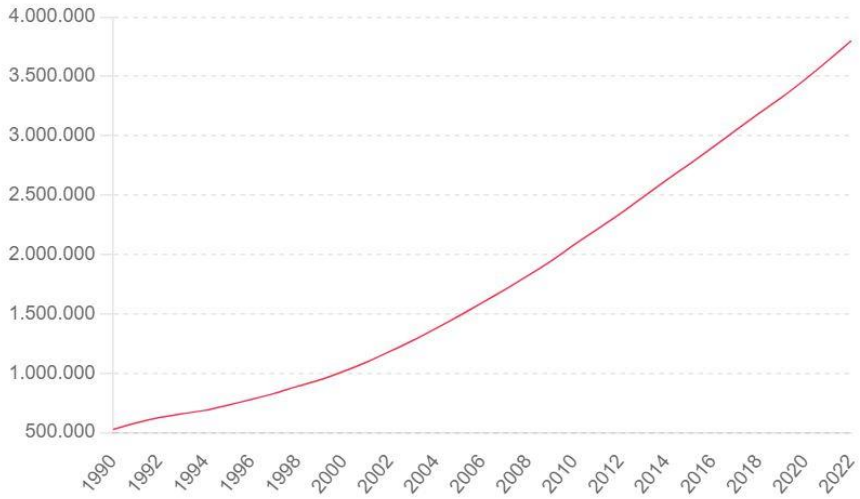

Şekil 3. 3. Toplam Patent Başvuru Sayıları (PCT ve Doğrudan Başvurular)

Şekil 3. 3., dünya genelinde yapılan patent başvurularının 1990'dan itibaren istikrarlı bir şekilde arttığını göstermektedir. Dünya genelinde patent başvurularındaki artış, gelişmekte olan ülkeler için önemli sonuçlar doğurmaktadır. Bu artış, teknolojik ilerlemeler, küresel ekonomik büyüme ve yenilikçiliğin teşvik edilmesiyle ilişkilendirilebilir. Özellikle Çin ve Hindistan gibi gelişmekte olan ülkeler, bu küresel trendin bir parçası olarak patent başvurularını artırmış ve teknolojiye daha fazla yatırım yapma eğiliminde olmuştur. Ayrıca her yıl alınan patent sayısı arttıkça, ileri teknolojilerin sosyal ve ekonomik etkileri de artmaktadır (Chae ve Gim, 2019: 364; Rincón-López, Almanza-Arjona, Riascos ve Rojas-Aguirre, 2021: 1).

Gelişmekte olan ülkeler açısından patent başvurularının artışı, yenilikçilik ve teknoloji transferini teşvik etmektedir. Hızla büyüyen birçok gelişmekte olan ülke, farklı alanlarda artan yatırımlar ve teknoloji transferleri yoluyla ihtiyaç duyulan ekonomik gelişimi sağlamaktadır. Bu bağlamda, yabancı yatırımcılar da hızlı büyüme gösteren ülkelere yatırım yapma ve teknoloji transfer etme konusunda oldukça istekli davranmaktadır. Bu eğilimin temel nedeni, gelişmiş ülkelere kıyasla daha düşük üretim maliyetleridir. Gelişmekte olan ülkelerde yatırımların daha kârlı olarak görülmesi, bu ülkelerin ekonomik büyüme ve teknolojik ilerleme açısından cazibesini artırmaktadır. Bu süreçte, PCT, sağlam bir ekonomi ve sürekli yükselen teknoloji düzeyi için kritik bir rol oynamaktadır (Redor ve Saadi, 2011: 424; Badrinarayanan ve Shafighi, 2022: 21)

DFMÖ tarafından güncel olarak yayınlanan en son veriler 2022 yılına aittir. 2022'de en çok patent başvurusu yapılan ofise sahip ülke Çin'dir. Çin, 1.619.268 başvuru ile ilk sırada yer almaktadır. Amerika'da 594.340; Japonya'da 289.530, Kore Cumhuriyeti'nde 237.633 ve son olarak Avrupa Patent Ofisi'nde ise 193.610 başvuru vardır. Şekil 3. 4.'te (DFMÖ, 2024) ise (yerel ve yabancı başvuru dahil) en çok patent başvurusu alan ofisler gösterilmiştir.

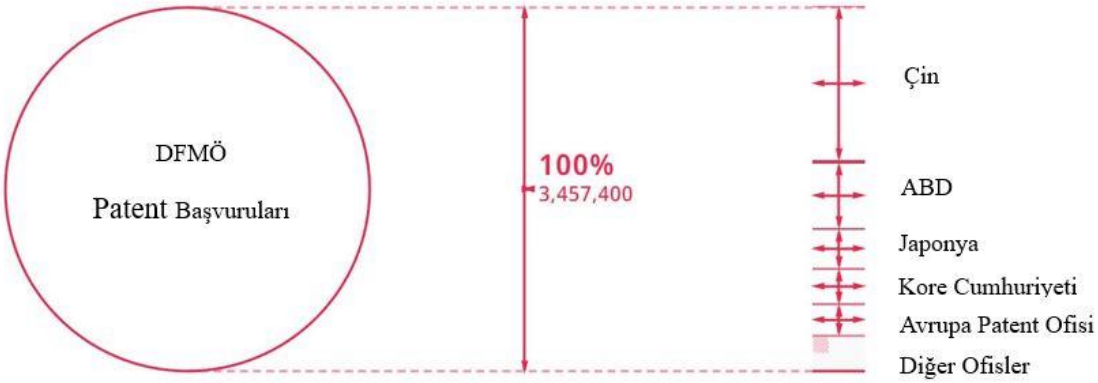

Şekil 3. 4. 2022 Yılı En Çok Patent Başvurusu Alan Ofisler

Şekil 3. 5.'de (DFMÖ, 2024) ise 1990-2022 yılları arasında en çok patent başvurusu yapılan ülkelere ait ofisler gösterilmektedir. Çin gibi gelişmekte olan ülkeler, üniversitelerde bilimsel ve teknolojik yenilik yeteneklerini artırmak için yüksek kaliteli patent başvurularını teşvik etmeye odaklanmakta, böylece araştırma ve geliştirmeyi yönlendirmekte ve patent başvurularını teşvik etmektedir (Temel, Dabic, Murat Ar, Howells, Mert ve Yeşilay, 2021).

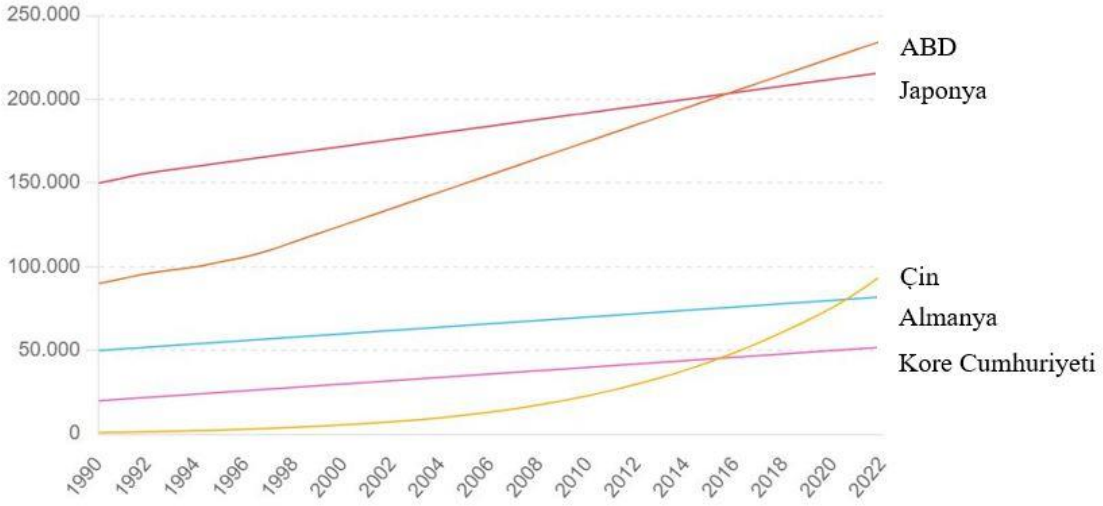

Şekil 3. 5. 1990-2022 Yılları Arasında En Çok Patent Başvurusu Yapılan Patent Ofisleri

Çin tarafından uygulanan bu yöntem, Şekil 3. 4. ve 3. 5.'e yansımış ve Çin hızla artan bir ivme kaydetmiştir. Ayrıca teknoloji sektörlerindeki rekabet ortamı, özellikle patent başvurularının ve başvuru sahiplerinin hızla arttığı alanlarda yoğunlaşmakta ve bu, canlı bir teknoloji gelişim aşamasını işaret etmektedir (Haupt, Kloyer ve Lange 2007: 397). COVID-19 pandemisi gibi olaylar sırasında patent başvurularında küresel iş birliği, başvuruların önemli bir kısmının ABD, Kore, Çin, Japonya ve Avrupa gibi entelektüel mülkiyet gücü olan ülkelerden geldiğini ortaya koymaktadır (Jeon, Kim, Park ve Cho, 2023: 1-2).

Sonuç olarak, dünya genelinde patent başvurularındaki artış, gelişmekte olan ülkeler için geniş kapsamlı etkiler doğurmaktadır. DFMÖ (2023), tarafından bu etkiler, yenilikçilik, ekonomik büyüme, yatırım çekme, Ar-Ge faaliyetleri ve küresel rekabet avantajı olarak belirtilmektedir Patent trendlerini anlamak, yüksek kaliteli patent başvurularını teşvik etmek ve yeniliği desteklemek, bu ülkelerin teknolojik ilerlemelerden yararlanarak ekonomik büyümeyi sürdürmeleri için hayati öneme sahiptir.

3.10.3. Endüstriyel tasarım korumasından faydalanmak için gereklilikler, sağladığı haklar ve uygulanması

Endüstriyel tasarımların, hukuken koruması, bir ürünün sadece estetik olan yönlerini kapsamaktadır. Teknik özellikleri ise patent koruma şartlarını karşılaması halinde, patent ile

korunabilmektedir. Bir tasarım, bir nesnenin şekli veya yüzeyi gibi üç boyutlu özelliklerden ya da desenler, çizgiler veya renk gibi iki boyutlu özelliklerden oluşabilmektedir.

Çoğu ulusal yasa kapsamında bir tasarımın, endüstriyel tasarım olarak korunabilmesi için, tasarımın yeni olması ve bir dereceye kadar orijinallik veya özgünlük göstermesi gerekmektedir. Yani daha önceki herhangi bir tasarımla aynı veya çok benzer olmamalıdır. Ayrıca, endüstriyel olarak üretilebilecek nitelikte olmalıdır. Bu nedenle benzersiz sanat eserleri bu kapsama girmemektedir (DFMÖ, 2020: 9).

Endüstriyel tasarım koruması, hak sahibine, münhasır haklar vermektedir. Bunlar, korunan tasarıma sahip ürünlerin ticari üretimini, ithalatını ve satışını kontrol etme yetkisidir. Diğer fikri mülkiyet türlerinde olduğu gibi, sahipleri tasarım haklarını kendileri kullanabilmekte, lisanslayabilmekte veya başkalarına satabilmektedir. Bu hakları güvence altına alarak, tasarımcılar, yaratımlarına güvenebilir ve tasarımlarının yasa dışı olarak kopyalanmasını veya taklit edilmesini önleyebilmektedir (Barazza, 2013: 268).

Endüstriyel tasarım hakları belirli bir süre için geçerlidir. Bu süre ülkeden ülkeye değişiklik gösterebilmektedir, ancak TRIPS Anlaşması ile bir ülkede koruma süresi en az on yıl olacak şekilde düzenleme getirilmiştir. Birçok ülkede, sahiplerin tasarımı mümkün olan en uzun süre boyunca koruyabilmek için her birkaç yılda bir tescil yenilemesi yapması gerekmektedir (DFMÖ, 2020: 10).

Korumadan faydalananlar, haklarının ihlal edilmesini önlemek için ilgili ulusal mahkemelerde dava açabilmektedir. Bu, sahiplerine tasarıma yaptıkları yatırımı geri kazanma şansı tanımakta ve böylece bu tür yatırımları teşvik etmektedir.

Endüstriyel tasarımların korunması bölgeseldir. Bu nedenle tasarımcılar veya firmalar, birçok ülkede koruma sağlamak istiyorlarsa farklı ulusal sistemlere göre başvurular yapmak zorunda kalabilirler. Ancak, bazı ülke grupları için bölgesel sistemler de mevcuttur. Bu bağlamda DFMÖ, Lahey (Hague) Sistemi'ni yönetmekte ve üye devletleri kapsayan küresel bir koruma süreci yürütmektedir. “Endüstriyel Tasarımların Uluslararası Tesciline İlişkin Lahey Anlaşması” kapsamında, başvuru sahipleri, istedikleri kadar imzacı devlette geçerli olmak üzere, tek bir uluslararası başvuru ile 100'e kadar tasarımı koruma altına alabilmektedir (DFMÖ, 2020: 11).

3.10.4. Dünya'da endüstriyel tasarım başvuruları ve gelişmekte olan ülkelere etkisi

İnovatif faaliyetler, ülkelerin ekonomik kapasitelerini belirleyen ve rekabet avantajlarını yükselten başlıca faktördür (Weerawardena, 2003: 17). Küresel ekonomide, endüstriyel tasarım başvurularının sayısının fazla olması da ülkelerin teknolojik gelişmişlik düzeyini ve inovasyon kapasitelerini gösteren önemli bir göstergedir (DFMÖ, 2023b).

Şekil 3. 6.'da (DFMÖ, 2024) görüleceği üzere 1990'dan 2022'ye kadar dünya genelinde endüstriyel tasarım başvurularında -dönem dönem ufak azalmalar olsa da- belirgin bir artış gözlemlenmektedir. Endüstriyel tasarım başvurularındaki bu artış, gelişmekte olan ülkeler üzerinde çeşitli etkiler yaratmaktadır. Bir yandan, bu ülkelerden yapılan başvuruların artması, yerel inovasyon kapasitelerinin ve teknolojik gelişimin bir göstergesi olarak değerlendirilebilirken diğer yandan da bu ülkelerin küresel pazarlarda daha rekabetçi hale gelmesine katkıda bulunmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler, endüstriyel tasarım başvurularının artışından kaynaklanan bazı zorluklarla da karşılaşmaktadır. Bu zorluklar arasında, yerel üreticilerin ve küçük işletmelerin uluslararası tasarım rekabeti karşısında korunması ve desteklenmesi ihtiyacı bulunmaktadır (DFMÖ, 2023).

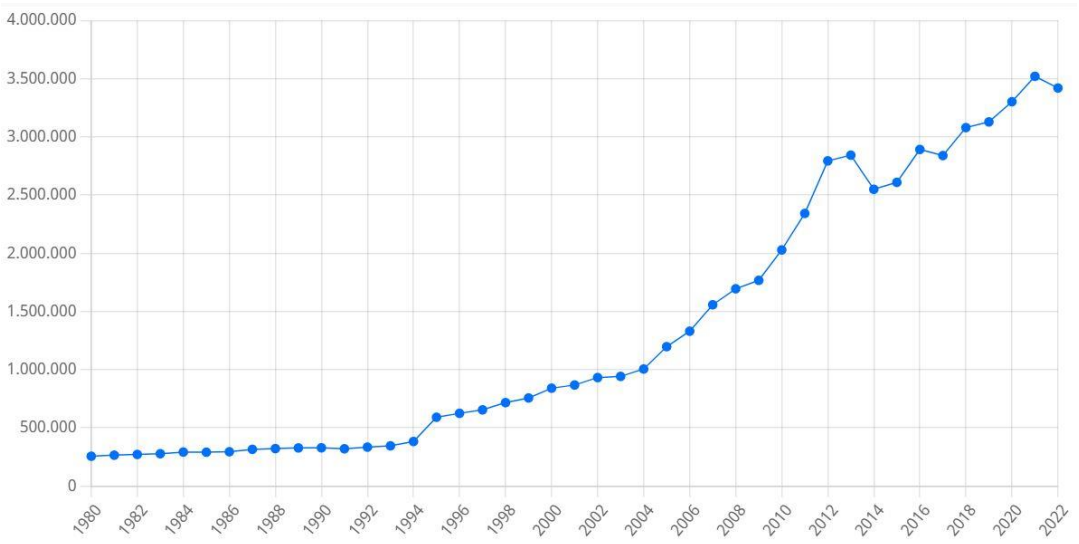

Şekil 3. 6. Toplam Endüstriyel Tasarım Başvuru Sayıları (Lahey Sistemi ve Doğrudan Başvurular)

Şekil 3. 7.'de (DFMÖ, 2024) ise en çok endüstriyel tasarım başvurusu olan ofisler gösterilmiştir. Özellikle Asya ülkeleri, başvuru sayılarında önemli bir artış kaydetmiştir. Çin, Kore Cumhuriyeti ve Japonya küresel endüstriyel tasarım başvurularında başı çeken ülkelerdir. 2022 yılı itibarıyla, dünya genelinde yapılan endüstriyel tasarım başvurularının %70,3'ü Asya kökenli başvurulardır (DFMÖ, 2023). Ayrıca Türkiye'nin de en çok başvuru alan ofisler arasında ilk 5'te yer alması dikkat çekicidir. Türkiye'nin 2021 yılında başvuru sayısı 65,924 iken bu sayı 2022 yılında 84.111'e çıkarak, %27,6'lık bir artış göstermiştir. Tüm ülkeler arasında en çok artış oranı da Türkiye'dedir (DFMÖ). Bu artışa, Ar-Ge faaliyetlerine verilen teşvik ve destekler ile üniversite ve sanayi iş birliği, örneğin teknokentler, büyük etken olarak değerlendirilebilir.

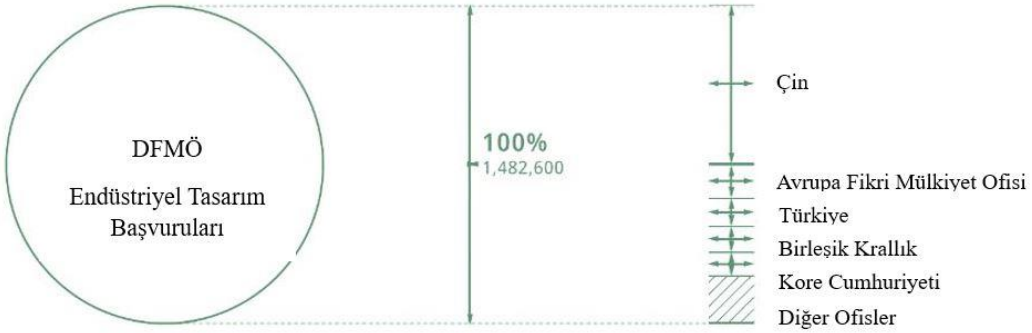

Şekil 3. 7. 2022 Yılı En Çok Endüstriyel Tasarım Başvurusu Alan Ofisler

Genel olarak, endüstriyel tasarım başvurularının artışı, yatırım çekmek, yeniliği teşvik etmek, ürün kalitesini artırmak, teknolojik yetenekleri geliştirmek ve çeşitli sektörlerde sürdürülebilir uygulamaları teşvik etmek suretiyle gelişmekte olan ülkeler üzerinde olumlu bir etki yaratabilir. Endüstriyel tasarım standartlarına, yeniliğe ve teknoloji benimsemeye öncelik vererek, gelişmekte olan ülkeler kendilerini ekonomik büyüme ve küresel pazarda rekabetçi olarak konumlandırabilirler. Bu noktadan hareketle, gelişmekte olan ülkelerin de artan başvuru sayılarıyla birlikte her geçen yıl, Dünya'daki fikri mülkiyet ofislerine yapılan endüstriyel tasarım başvuruları artış göstermiştir.

3.10.5. Ticari marka korumasından faydalanmak için gereklilikler, sağladığı haklar ve uygulanması

Bir ticari markayı korumanın en iyi yolu, onu tescil ettirmektir. Tescilli bir markanın sahipleri, markayı kimin kullanacağını kontrol etme konusunda münhasır hakka sahiptir. Söz konusu ticari markayı, kendi mal veya hizmetlerini tanımlamak için kullanabilmekte veya başkalarının kullanması için lisanslayabilmekte veya satabilmektedir (Suluk ve diğer., 2017: 212; DFMÖ, 2020: 14).

Bir markayı bir bölgede tescil ettirmek için, başvuru sahibinin markanın bir reprodüksiyonunu ve markanın uygulanacağı mal veya hizmetlerin tam listesini ticari marka ofisine sunması gerekmektedir. Markanın yeterince ayırt edici olması, mevcut herhangi bir marka ile çelişmemesi, yanıltıcı veya aldatıcı olmaması ve kamu düzeni veya ahlaka aykırı olmaması gerekmektedir.

Markanın, "ayırt edici" olması önemli bir husustur. Benzer olan işaretlerin aynı cins mal veya hizmetlere konu olacak şekilde birden fazla kişi adına tescil edilmesi mümkün değildir. Türk marka hukukunda bu durum "markanın tekliği ilkesi" olarak düzenlenmiştir (Arkan, 2007: 76).

Bir ticari marka tescil edildikten sonra, marka sahibi, tescilli markasının başkası tarafından ihlal edilmesi durumunda ilgili ulusal mahkemede dava açabilmektedir. Aynı şekilde, bir ticari marka sahibi, markasının kendi markasına çok benzediğini iddia eden üçüncü bir tarafın yasal itirazıyla da karşı karşıya kalabilmektedir (DFMÖ, 2020: 14).

Ticari markalar genellikle sınırlı bir süre için tescil edilmektedir. Bu süre çoğu ülkede on yıl olarak düzenlenmiştir. Türkiye'de Markaların Korunması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname'nin 40.maddesinde koruma süresi on yıl olarak düzenlenmiştir. Ancak, ek ücretler ödenerek ve marka kullanılmaya devam ettiği sürece süresiz olarak yenilenmesi mümkündür. Bu nedenle, uygulamada bir ticari marka sonsuza kadar korunabilmektedir.

Çoğu fikri mülkiyet korumasına giren haklarda olduğu gibi, ticari marka koruması da bölgesel niteliktedir. Ancak, birçok ülkede ticari marka koruması elde etmeyi kolaylaştırmak için bölgesel ve uluslararası sistemler geliştirilmiştir. DFMÖ, Madrid Sistemi altında uluslararası tescil imkânı sunmaktadır. Kullanıcılar, tek bir başvuru yaparak, Madrid

Sistemi'ne katılan ülkelerin istedikleri kadarında ticari marka koruması elde etmektedir. Böylelikle koruma da uluslararası nitelikte olmaktadır.

3.10.6. Dünya'da ticari marka başvuruları ve gelişmekte olan ülkelere etkisi

Gelişmekte olan ülkeler, ekonomik büyümelerini hızlandırmak ve küresel ticarette rekabet edebilmek için fikri mülkiyet haklarının korunmasına giderek daha fazla önem vermektedirler. Bu bağlamda, ticari marka başvuruları önemli bir rol oynamaktadır. Ticari markalar, ürün ve hizmetlerin ayırt edici özelliklerini koruma altına alarak, tüketici güvenini artırmakta ve firmaların pazar paylarını korumasına yardımcı olmaktadır.

DFMÖ verilerine göre, ticari marka başvurularında son yıllarda belirgin bir artış gözlenmektedir. 2020 yılında dünya genelinde 13,4 milyon ticari marka başvurusu yapılmış olup, bu rakam 2010 yılına göre %50'lik bir artışı temsil etmektedir (DFMÖ, 2021).

Şekil 3. 8.'de (DFMÖ, 2024) 1992-2022 yılları arasında tüm ofislere yapılan başvuru sayıları verilmiştir. Görüldüğü üzere ticari marka başvuru sayısı hızlı bir artış kaydetmiştir. Bu artış, markalaşmanın ve marka korumanın giderek daha fazla önem kazandığını göstermektedir. Aynı zamanda bu artış, gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerini çeşitlendirme ve küresel ticarette rekabet edebilme yeteneklerine katkı sağlamaktadır.

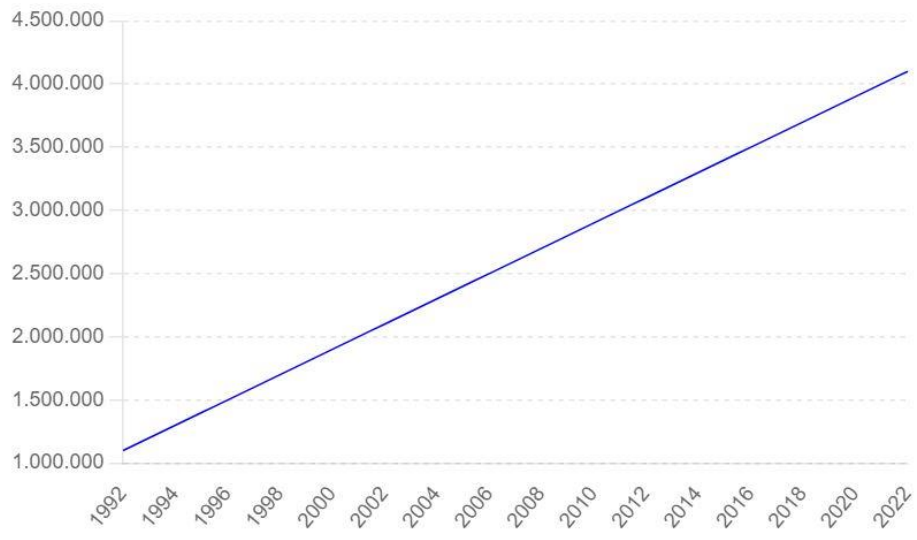

Şekil 3. 8. Toplam Ticari Marka Başvuru Sayıları (Madrid Sistemi ve Doğrudan Başvurular)

Gelişmekte olan ülkeler, küresel ticaretteki yerlerini güçlendirmek için ticari marka başvurularına ve korumalarına yatırım yapmaktadırlar. Ticari markalar, bu ülkelerin yerel işletmelerinin uluslararası pazarlarda tanınmasını kolaylaştırmakta ve yabancı yatırımcıların ilgisini çekmektedir. Örneğin, Çin, Hindistan ve Brezilya gibi büyük gelişmekte olan ekonomilerde ticari marka başvuruları hızla artmaktadır ve marka tescili yoluyla teknoloji ve inovasyon odaklı bir ekonomik dönüşüm yaşamaktadırlar (UNCTAD, 2022). Şekil 3. 9.'da (DFMÖ, 2024) da bu durum açıkça görülmektedir.

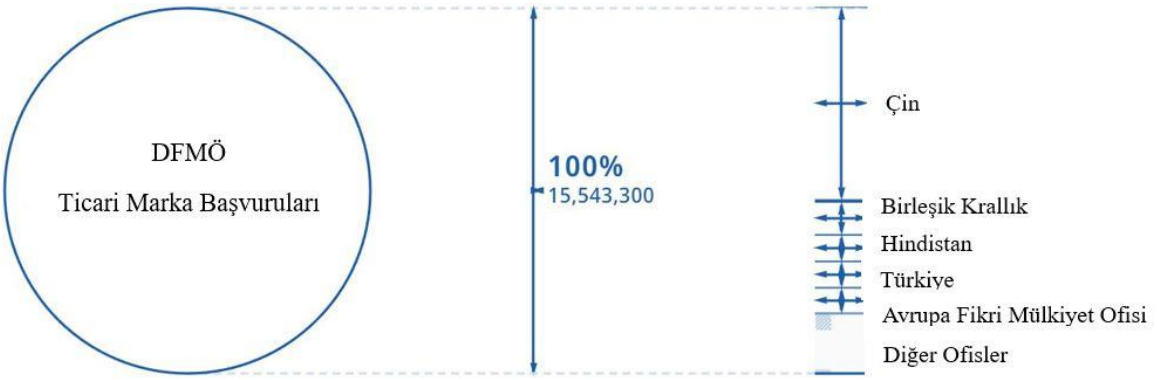

Şekil 3. 9. 2022 Yılı En Çok Ticari Marka Başvurusu Alan Ofis

Ayrıca gelişmekte olan ülkelerdeki küçük ve orta ölçekli işletmeler için ticari marka koruması, rekabet avantajı sağlamada kritik bir rol oynamaktadır. Bu ülkelerde marka bilinirliğinin artırılması hem yerel hem de uluslararası pazarlarda işletmelerin sürdürülebilir büyümesine katkıda bulunmaktadır. Ayrıca, güçlü bir ticari marka portföyü, bu işletmelerin yatırım çekme kapasitesini artırmakta ve inovasyonu teşvik etmektedir (OECD, 2020).

Gelişmekte olan ülkelerde ticari marka başvurularının artışı, beraberinde bazı zorlukları da getirmektedir. Hukuki ve idari altyapının yetersizliği, marka başvurularının etkin bir şekilde işlenmesini ve korunmasını zorlaştırabilmektedir. Ayrıca, bilinç eksikliği ve yüksek maliyetler, KOBİ'lerin marka başvurusu yapmalarının önüne geçebilmektedir (DFMÖ, 2021c).

Bununla birlikte, gelişmekte olan ülkeler için önemli fırsatlar da mevcuttur. Uluslararası kuruluşların ve gelişmiş ülkelerin sağladığı teknik destek ve eğitim programları, bu ülkelerin fikri mülkiyet sistemlerini güçlendirmelerine yardımcı olmaktadır. Ayrıca, dijitalleşme ve e-ticaretin yükselişi, gelişmekte olan ülkelerdeki işletmelerin marka stratejilerini global pazarlara taşımalarını kolaylaştırmaktadır (UNCTAD, 2022).

Sonuç olarak, ticari marka başvurularının küresel düzeyde artışı, gelişmekte olan ülkeler için hem büyük fırsatlar hem de zorluklar sunmaktadır. Bu ülkelerin ekonomik kalkınmalarını sürdürülebilir kılmaları için ticari marka korumasına yönelik yatırımlarını artırmaları ve bu alandaki hukuki ve idari altyapılarını güçlendirmeleri gerekmektedir. Gelişmekte olan ülkeler, ticari marka stratejilerini etkin bir şekilde uygulayarak, küresel ticarette daha güçlü bir konum elde edebilecektir.

3.10.7. Coğrafi işaret korumasından faydalanmak için gereklilikler, sağladığı haklar ve uygulanması

DFMÖ'nun tanımı (2020) ve çeşitli uluslararası anlaşmalar, coğrafi işaretlerin korunmasına yönelik önemli çerçeveler sunarken, gelişmekte olan ülkeler için bu koruma mekanizmalarının ekonomik ve sosyal etkileri giderek daha belirgin hale gelmektedir.

Coğrafi işaretleri korumanın üç ana yolu bulunmaktadır. Bunlar, coğrafi işaretlere özel yasalar yoluyla koruma sağlayan sui generis sistemler, kolektif veya sertifikasyon markalarının kullanılması ve idari ürün onay düzenlemeleri gibi iş uygulamalarına odaklanan yöntemlerdir. Ülkeler, bu farklı yaklaşımlardan bir veya birden fazlasını kullanarak coğrafi işaretlerin korunmasını sağlamaktadır. Temel olarak, bu tür haklar, ürünleri ilgili bölgeden gelen ve tüm standartları karşılayan meşru üreticilerin, coğrafi işaretin başka yerlerde üretilen veya farklı standartlara sahip ürünler üzerinde kullanılmasını engellemek için yasayı kullanmalarına olanak tanımaktadır (DFMÖ, 2020: 18).

Coğrafi işaret, tüketicilere bir ürünün belirli bir yerde üretildiğini ve bu yerin üretim koşullarına bağlı olarak belirli özelliklere sahip olduğunu garanti etmektedir. İlgili yerdeki tüm üreticiler, o yere özgü belirli niteliklere sahip ürünler üretenler, bu işareti kullanabilmektedir. Ayrıca coğrafi işaretlerin mülkiyetinin değiştirilmesi yani satılması ya da lisans yoluyla devredilmesi mümkün değildir. Bu da coğrafi işareti, ticari markadan ayıran en net özelliğidir.

Diğer fikri mülkiyet türlerinde olduğu gibi, uluslararası hukuk, farklı ulusal ve bölgesel yargı alanlarında sunulan korumayı tamamlamak ve güçlendirmek amacıyla geliştirilmiştir. Menşe adlarının ve kaynak işaretlerinin uluslararası tanınması, 1883 tarihli Paris Sözleşmesi'ne kadar uzanmaktadır. Daha yakın bir zamanda, TRIPS Anlaşması ile

coğrafi işaretlerin kötüye kullanımını önlemeye yönelik bazı ek hükümler düzenlenmiştir. Ayrıca, DFMÖ, uluslararası Lizbon Sistemi'ni yönetmektedir. Bu sistem başlangıçta sadece menşe adları için geçerliydi, 2015 yılında kabul edilen Lizbon Anlaşması'nın Menşe Adları ve Coğrafi İşaretlere İlişkin Cenevre Yasası, sistemi genişleterek diğer coğrafi işaretlerin de uluslararası düzeyde tescil edilmesini mümkün kılmıştır (DFMÖ, 2020: 19).

Özetle, coğrafi işaretler, yerel ürünlerin değerini artırarak ekonomik ve sosyal kalkınmaya katkıda bulunan önemli bir araçtır. Uluslararası ve ulusal düzeyde sağlanan korumalar, bu işaretlerin etkinliğini artırırken, geleneksel üretim yöntemlerinin ve yerel kültürlerin korunmasına da olanak tanımaktadır.

3.10.8. Dünya'da coğrafi işaret başvuruları ve gelişmekte olan ülkelere etkisi

Coğrafi işaretlerin korunması, yerel ekonomilerin canlanmasından kültürel mirasın korunmasına kadar çeşitli avantajlar sunmaktadır. DFMÖ'nün tanımı ve çeşitli uluslararası anlaşmalar, coğrafi işaretlerin korunmasına yönelik önemli çerçeveler sunmaktadır.

Şekil 3. 10.'da (DFMÖ, 2024) görülen başvuru sayısındaki hızlı artış, coğrafi işareti korumaya yönelik ülkelerin verdiği önemi göstermektedir. Gelişmekte olan ülkeler için bu koruma mekanizmalarının ekonomik ve sosyal etkileri giderek daha belirgin hale gelmektedir. Şekil 3. 11.'de (DFMÖ, 2024), Hindistan'ın ilk sırada olması ve ardından Çin'in gelmesi bu durumu desteklemektedir.

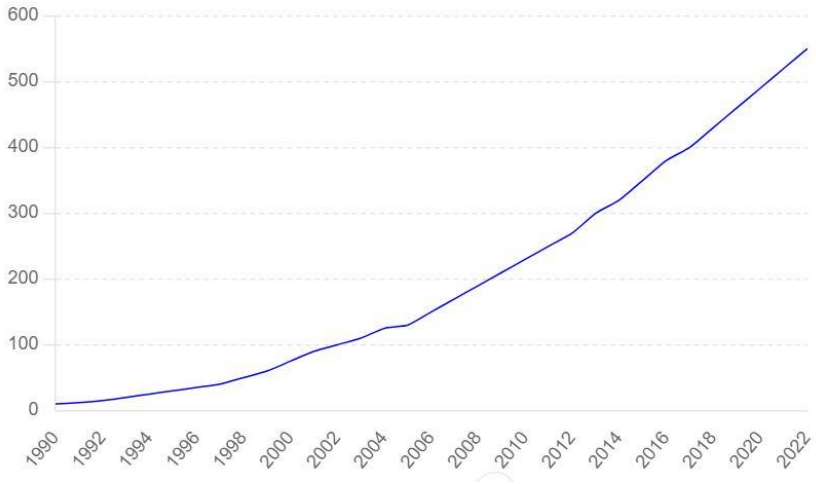

Şekil 3. 10. Toplam Coğrafi İşaret Başvuru Sayıları

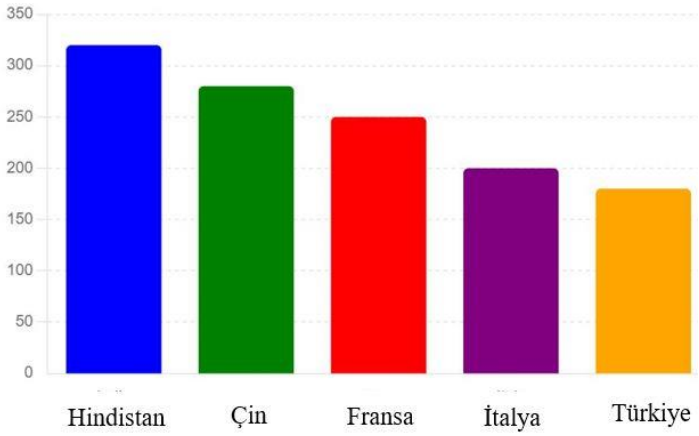

Şekil 3. 11. 2022 Yılı En Çok Coğrafi İşaret Başvurusunda Bulunan Ülkeler

Coğrafi işaretlerin sayısındaki artış, gelişmekte olan ülkeler için önemli ekonomik fırsatlar sunmaktadır. Coğrafi işaretler, yerel ürünlerin değerini artırarak, üreticilere daha yüksek gelir sağlama imkânı sunar. Bu da yerel ekonomilerin canlanmasına katkı sağlamaktadır. Ayrıca coğrafi işarete konu olan ürünlerin değer kazanması, kırsal alanlarda yerel sürdürülebilir kalkınma süreçlerini başlatmada ve desteklemede önemli bir rol oynayabilmektedir (Belletti ve diğer., 2017: 55). Örneğin, Hindistan'ın Darjeeling çayı veya Kolombiya'nın kahvesi gibi coğrafi işaretlerle tescillenen ürünler, uluslararası pazarda daha yüksek fiyatlarla satılabilmektedir. Şekil 3. 11.'de de görüleceği üzere, Hindistan bu imkânı değerlendirmiş olup, 2022 yılında en yüksek coğrafi işaret başvurusuna sahip ülke konumundadır.

Ülkeler açısından, uluslararası pazarda rekabet gücünü arttırması açısından da coğrafi işaretler önemlidir. Bu işaretler, ürünlerin orijinalliğini ve kalitesini vurgulayarak, markalaşma ve pazarlama stratejilerini etkilemektedir. Örneğin, Türkiye'nin Antep fıstığı veya Brezilya'nın Amazon ormanlarından elde edilen Acai meyvesi gibi ürünler, coğrafi işaretler sayesinde küresel pazarda daha fazla tanınma ve talep görme şansına sahip olmaktadır (Doğan, 2015: 61).

DFMÖ'ya (2020) göre coğrafi işaret başvurularındaki artış, gelişmekte olan ülkelerde fikri mülkiyet haklarına yönelik politika ve hukuki çerçevelerin güçlendirilmesini de teşvik etmektedir. Bu durum hem yerel üreticilerin haklarını korurken hem de uluslararası standartlara uyumu sağlamaktadır.

Sonuç olarak, coğrafi işaret başvurularındaki artış, gelişmekte olan ülkeler için ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan birçok avantaj sunmaktadır. Bu işaretler, yerel ürünlerin değerini artırarak ekonomik kalkınmayı desteklerken, aynı zamanda kültürel mirasın korunmasına ve tüketici güveninin sağlanmasına da katkıda bulunmaktadır. Uluslararası pazarlarda rekabet gücünü artıran coğrafi işaretler, gelişmekte olan ülkeler için sürdürülebilir kalkınma ve büyüme için önemli bir araçtır.

3.10.9. Telif korumasından faydalanmak için gereklilikler, sağladığı haklar ve uygulanması

TRIPS Anlaşması madde 9/2 uyarınca, telif hakları salt olarak fikirleri koruma altına almamaktadır. Yalnızca bir fikrin belirgin bir biçimde ifade edilmesini korumaktadır. Yani söz konusu eserin fikir aşamasında kalmayıp, somut bir esere dönüştürülmüş olması gerekmektedir (Suluk ve diğer., 2023: 80).

Türk hukukunda, Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu ile telif korumasında değerlendirilecek eserler Şekil 3. 12.'de (Suluk ve diğer., 2023) gösterilmiştir. Kanun, uluslararası düzenlemeler uyarınca ve onlara uygun olarak düzenlendiği için pek çok ülkede telif hakkının kapsamını söz konusu eserler oluşturmaktadır.

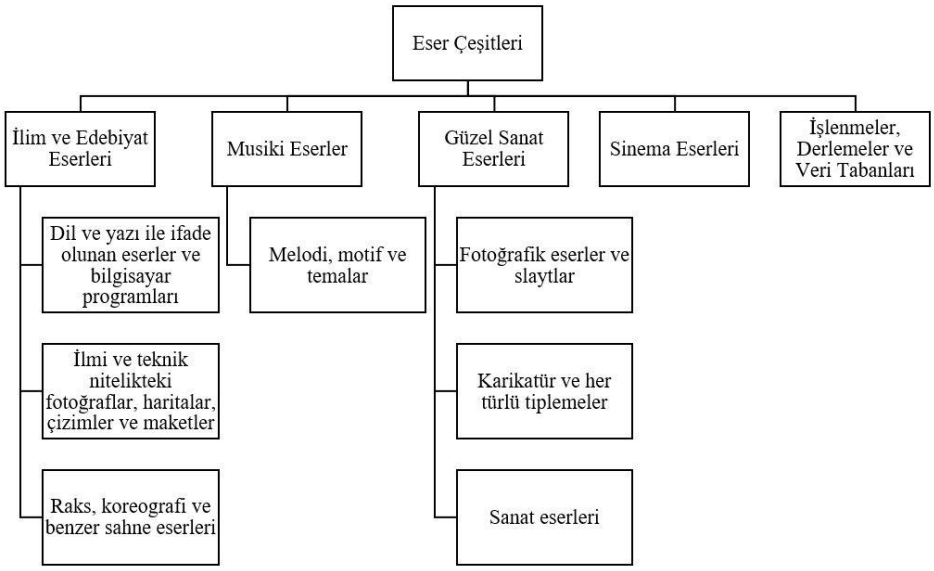

Şekil 3. 12. Telif Koruması Kapsamına Giren Eserler

Telif hakkı koruması hem ekonomik hem de manevi hakları içermektedir. Ekonomik haklar temel olarak bir eserin dağıtımını kontrol etme hakkını kapsamaktadır. Başka bir deyişle, telif hakkı sahibi, bir eseri izinsiz olarak kopyalamayı veya kullanmayı, örneğin, tercüme etmeyi, çoğaltmayı, icra etmeyi veya yayınlamayı durdurabilmektedir. Bu hakların sahibi tarafından nasıl uygulanacağı, ilgili ülkenin ulusal yasalarına bağlıdır. Ülkeler de genellikle telif hakkı ihlali için hem medeni hem de cezai yaptırımlar sağlamaktadır. Telif hakkı ayrıca yaratıcının bazı manevi haklarını da içerir. Bunlar arasında, bir eserin yazarı olarak tanınma hakkı ve eserin yaratıcısının itibarını zedeleyecek şekilde değiştirilmesini engelleme hakkı bulunmaktadır (DFMÖ, 2020: 22).

Genellikle, ekonomik haklar devredilebilmekte veya bölünebilmektedir. Bir hak sahibi, bir eseri belirli koşullar altında kullanmasına izin vermek için birine lisans verebilmekte veya haklarını devredip, satabilmektedir. Bu durumda hakkın yeni sahibi telif hakkını devralan kişi olmaktadır. Telif hakkı sahibi vefat ederse, onların ekonomik hakları mirasçılarına veya haleflerine geçmektedir (DFMÖ, 2020: 22).

Telif hakkına sahip eserlerinin uluslararası korunması, iki uluslararası sözleşme aracılığıyla şekillendirilmiştir. Bunlar, Bern Telif Hakkı Sözleşmesi ve Evrensel Telif Hakkı Sözleşmesi'dir. Bu iki sözleşme, taraf devletler için asgari koruma standartları sağlamaktadır. Ülkeler ulusal düzenlemelerini yaparken bunlara uymak durumundadır. Bunlardan ilki, telif hakkının, bir eser yaratıldığı anda ortaya çıkmasıdır. Bir yaratıcı, korunma sağlamak için eserini kaydettirmek veya başka herhangi bir formaliteyi tamamlamak zorunda değildir. Ancak bazı ülkelerde gönüllü telif kayıt sistemi de bulunmaktadır. İkincisi, ülkelerin, telif hakkıyla korunan eseri, yaratıcılarının yaşamı boyunca ve yaratıcılarının ölümünden sonra en az 50 yıl boyunca korumak zorunda olmasıdır. Son olarak ise uluslararası hukuk, telif hakkıyla korunan eserlerin genellikle sadece yaratıldıkları ülkede değil, çoğu ülkede korunmasını sağlamaktadır.

Telif hakkı yasası, yeni teknolojiler ve kültürel uygulamalarla başa çıkmak için yenilenmek geçirmek zorundadır. Örneğin, dijital teknolojiler, eserlerin neredeyse kusursuz kopyalarını düşük maliyetle üretip iletmeyi mümkün kılmaktadır. Örneğin, YouGov (2022)tarafından yapılan ankette, yaklaşık 23 milyon ABD'li yetişkin (%11), geçen yıl korsan içerik indirmiştir.

1996 yılında, internet çağında telif hakkı ve ilgili hakları korumaya yardımcı olmak amacıyla iki yeni uluslararası anlaşma, DFMÖ Telif Hakkı Anlaşması ve DFMÖ İcralar ve

Fonogramlar Anlaşması imzalanmıştır. 2012 yılında ise, görsel-işitsel icracıların ilgili haklarını korumak için Pekin Görsel-İşitsel İcralar Antlaşması kabul edilmiştir. Ancak hızla gelişen teknoloji ve yeni ihtiyaçların meydana gelmesi beraberinde yeni tartışmaları ve düzenleme ihtiyaçlarını da getirmektedir. Örneğin, gelişmekte olan ülkelerdeki insanların geleneksel kültürel ifadelerinin, küreselleşen dünyada en iyi nasıl korunabileceği tartışmalıdır.

Sonuç olarak, Telif hakkı koruması, yaratıcı çalışmaların ekonomik ve manevi haklarını güvence altına alarak hem ekonomik kalkınmayı hem de kültürel çeşitliliği desteklemektedir. Ancak, gelişen teknolojilere ve küresel dinamiklere uyum sağlamak için telif hakkı yasalarının sürekli olarak güncellenmesi gerekmektedir.

3.10.10. Telif hakkı korumasının gelişmekte olan ülkelere etkisi

Telif hakkı koruması, gelişmekte olan ülkelerde çift yönlü etki yaratmaktadır. Bir yandan, güçlü telif hakkı koruması, yaratıcı endüstrilerin gelişmesine ve ekonomik büyümeye katkıda bulunurken; öte yandan, telif hakkı koruması, bilgiye erişim ve eğitim alanlarında zorluklar yaratabilmektedir.

DFMÖ, telif hakkı korumasının yerel yaratıcı endüstrileri destekleyerek ekonomik büyümeyi teşvik edebileceğini belirtmektedir. Güçlü telif hakkı yasaları, yaratıcı sektörlerde faaliyet gösteren yerel ve yabancı yatırımcıları çekebilir niteliktedir. Örneğin, Hindistan'ın film endüstrisi Bollywood, telif hakkı korumasının başarılı bir örneğidir. Bollywood, dünya çapında tanınan ve milyarlarca dolar gelir elde eden bir sektördür. Telif hakkı yasaları sayesinde, Bollywood yapımcıları ve sanatçıları eserlerini koruyabilmekte ve bu sayede yerli ve yabancı yatırımcıları çekebilmektedir. Hint film endüstrisi, 2023 yılında, 200 milyar Hint rupisi hasılat elde etmiştir (Basuroy, 2023). Bollywood'un başarısı, Hindistan'da yaratıcı sektörlerin büyümesine ve ülkenin ekonomik kalkınmasına önemli katkılar sağlamaktadır.

Telif hakkı korumasının bilgiye erişim ve eğitim üzerinde olumsuz etkileri olabilir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, yüksek telif hakkı ücretleri ve lisans maliyetleri, eğitim materyallerine erişimi zorlaştırmaktadır. Bu durum, öğrencilerin ve eğitim kurumlarının güncel bilgiye ve kaynaklara ulaşmasını engellemektedir (Krikorian, 2010: 64-65). Örneğin,

birçok akademik makale ve ders kitabı, telif hakkı kısıtlamaları nedeniyle gelişmekte olan ülkelerdeki öğrenciler için erişilemez durumdadır.

May (2000) ise telif hakkı korumasının gelişmekte olan ülkelerdeki sosyal ve ekonomik eşitsizlikleri derinleştirebileceğini belirtmektedir. Bilgi ve kültürel ürünlere erişimin kısıtlanması, bu ülkelerdeki insan gelişimini olumsuz etkileyebilir.

Özetle, telif hakkı korumasının gelişmekte olan ülkelere etkileri hem olumlu hem de olumsuz olabilir. Ekonomik kalkınma ve kültürel çeşitliliğin desteklenmesi açısından önemli fırsatlar sunarken, bilgiye erişim ve sağlık hizmetleri gibi hayati alanlarda kısıtlamalar getirebilmektedir. Bu nedenle, gelişmekte olan ülkelerin telif hakkı politikalarını dengeli bir şekilde tasarlamaları ve uygulamaları önem arz etmektedir.

4. İNSANİ GELİŞMİŞLİK VE FİKRİ MÜLKİYET İLİŞKİSİ

Bireylerin yaşam kalitesini ve refah düzeyini ölçmek amacıyla geliştirilen bir gösterge olan, İGE'nin temel amacı, ekonomik büyümenin yanı sıra insani gelişmeyi de dikkate alarak kalkınmayı daha geniş bir perspektiften değerlendirmektir (BMKP, 1990). Fikri mülkiyet hakları, yenilikçiliği teşvik eden ve ekonomik büyümeyi destekleyen önemli bir mekanizma olarak, insani gelişmişliğin alt boyutları üzerinde belirleyici etkilere sahiptir. Bu bağlamda, fikri mülkiyetlerin, insani gelişmişlik üzerindeki etkilerinin kapsamlı bir şekilde incelenmesi, kalkınma politikalarının oluşturulmasında ve uygulanmasında kritik bir rol oynamaktadır (Boyle, 2004: 1).

Fikri mülkiyet haklarının, insani gelişmişlik üzerindeki etkilerini anlamak için, uzun ve sağlıklı yaşam beklentisi, bilgiye erişim ve yaşam standartları gibi İGE'nin alt boyutlarına odaklanmak gerekmektedir. Fikri mülkiyetler, sağlık sektöründeki yeniliklerin teşvik edilmesinden bilgiye erişimin kolaylaştırılmasına kadar çeşitli alanlarda etkili olabilmektedir. Bu bölümde, fikri mülkiyet haklarının insani gelişmişlik üzerindeki etkileri, alt başlıklar halinde detaylı bir şekilde incelenmiştir.

İlk olarak, fikri mülkiyet korumasının, uzun ve sağlıklı yaşam beklentisi üzerindeki etkileri ele alınmış ve bu etkilerin özellikle sağlık sektörü ve ilaç erişimi bağlamındaki yansımaları incelenmiştir. İkinci olarak, fikri mülkiyetlerin bilgiye erişim üzerindeki etkileri değerlendirilmiştir. Bilgiye erişim, bireylerin ve toplumların eğitim, araştırma ve yenilik süreçlerine katılımını ifade etmektedir. Bu süreçte, fikri mülkiyet korumalarının bilgi üretimi ve yayılımı üzerindeki kısıtlayıcı ve teşvik edici yönleri üzerinde durulmuştur. Son olarak ise fikri mülkiyetlerin yaşam standartları üzerindeki etkileri incelenmiştir. Yaşam standartları, bireylerin ekonomik refah seviyelerini belirleyen çeşitli göstergelerden oluşmaktadır. Fikri mülkiyet haklarının ekonomik büyüme, yenilikçilik ve yatırım ortamı üzerindeki etkileri, yaşam standartlarının iyileşmesi bağlamında ele alınmıştır.

4.1. Fikri Mülkiyet Hakları ile Uzun ve Sağlıklı Yaşam Arasındaki İlişki

Ülkelerin gelişmişlik göstergelerinden olan yaşam beklentisi, İGE'nin hesaplanmasında alt boyut olarak kullanılmaktadır. Fikri mülkiyet haklarının uygulanması

sağlık ve ilaç sektörleri de dahil olmak üzere çeşitli sektörler için önemli sonuçlar doğurmaktadır. Bu nedenle yaşam beklentisi ile fikri mülkiyetler arasında etkileşim bulunmaktadır (DSÖ, 2015).

Fikri mülkiyet hakları, özellikle patentler, sağlık sektöründe önemli bir rol oynamaktadır. Yeni ilaçların ve tıbbi cihazların geliştirilmesi, genellikle uzun ve maliyetli bir Ar-Ge süreci gerektirmektedir. Bu süreçlerin sonunda, geliştirilen yeniliklerin patentlerle korunması, firmaların bu yatırımlardan kâr elde etmesini sağlamaktadır. Bu da yeni ilaç ve tedavi yöntemlerinin piyasaya sunulmasını teşvik edici niteliktedir. Boldrin ve Levine (2008), patent korumalarının yeni ilaçların geliştirilmesini teşvik ettiğini ve bu ilaçların yaşam beklentisini artırdığını belirtmektedir. Ancak, yüksek maliyetli patentli ilaçlara erişim, özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki düşük gelirli bireyler için zor olmaktadır.

Fikri mülkiyet haklarının sıkı bir şekilde korunması, ilaçların ve tıbbi teknolojilerin fiyatlarını artırabilmektedir. Bu durum, özellikle gelişmekte olan ülkelerde, sağlık hizmetlerine erişimi kısıtlayabilmekte ve dolayısıyla yaşam beklentisini olumsuz etkileyebilmektedir. DSÖ (2020), düşük ve orta gelirli ülkelerde patentli ilaçlara erişimin kısıtlı olmasının, bu ülkelerde yaşam beklentisini düşürdüğünü vurgulamaktadır. Ayrıca DSÖ (2007: 4) tarafından yayınlanan raporda, ilaç fiyatlarının yüksek olması nedeniyle, gelişmekte olan ülkelerdeki sağlık harcamalarının %25-%70'inin ilaçlara ayrıldığı belirtilmektedir.

Ayrıca diğer bir mesele ise paralel ithalattır. Paralel ithalatla ilgili olarak, özellikle ilaçlar gibi kamu refahına duyarlı ürünler söz konusu olduğunda farklı politika argümanları ortaya atılmaktadır. Yeni formüle sahip ilaçlar genellikle patentlerle korunmaktadır. Fikri mülkiyetin bir formu olan patentler, özellikle gelişmekte olan ülkelerde ilaçlara erişimi zorlaştırabilir ve ilaç fiyatlarının yüksek kalmasına neden olabilir. Bu nedenle, paralel ithalatın engellenmesi, ilaç erişimi ve kamu sağlığı üzerinde önemli etkiler yaratabilmektedir (Abbott, 2007: 7).

Fikri mülkiyetler, aynı zamanda sağlık bilgisi ve teknolojisinin transferini de etkilemektedir. Gelişmekte olan ülkeler, genellikle gelişmiş ülkelerden sağlık teknolojileri ve ilaçlar ithal etmektedir. Fikri mülkiyet korumaları, bu teknolojilerin ithalatını zorlaştırabilir veya maliyetini artırabilir. Ancak, bazı anlaşmalar ve teşvik programları, özellikle TRIPS Anlaşması'ndaki esneklikler, bu ülkelerin kritik sağlık teknolojilerine daha kolay erişimini sağlayabilmektedir. Bu noktada en belirgin seçeneklerden biri zorunlu lisans

kullanımı olmuştur. Zorunlu lisans, bir ilacın üretim ve satış hakkını patent sahibinin iznini almadan ilaç üreticisine veren bir ulusun hükümeti tarafından verilen bir lisansı içermektedir. Bu, hükümetin ilacın fiyatını aşırı yüksek bulması durumunda uygulanabilmektedir (Dixon ve Greenhalgh, 2002: 49).

Bu esnekliklerin ülkeler tarafından ne kadar uygulandığı ve özellikle kamu sağlığı alanında nasıl yorumlanması gerektiği ise tartışma konusudur (Yaşgül, 2009: 92). Özellikle Covid-19 pandemisiyle birlikte gündeme gelmiştir.

2019 yılının sonunda başlayarak tüm dünyaya hızla yayılan COVID-19 pandemisi gelişmiş ülkeler de dahil olmak üzere pek çok farklı alanda olumsuz etkilerini göstermiştir. COVID-19 pandemisi ile ilişkili olarak aşı, ilaç ve tıbbi malzemelerin uluslararası ticareti, bu ürünlerin patent koruması altında olmasından dolayı TRIPS Anlaşması ile bağlıdır. COVID-19 kapsamında aşı ve ilaçlar için üretim olanaklarına sahip gelişmiş ülkeler, fikri mülkiyet haklarını, ilaç şirketleri adına korumayı tercih etmiştir. Bu nedenle Hindistan ve Güney Afrika, DTÖ'ye başvuruda bulunarak, geçici süreyle aykırılık izni talebinde bulunmuştur (DTÖ, 2021).

Hindistan ve Güney Afrika'nın DTÖ'ye başvurusu, pandemiye karşı küresel tepkinin bir parçası olarak önemli bir adım olmuştur. Bu başvuruda, COVID-19 aşıları ve tedavileri için geçici olarak TRIPS hükümlerinden muafiyet talep edilmiştir (Sarıbeyoğlu Skalar, 2021: 395). Bu talep, uluslararası toplumda geniş yankı uyandırmış ve birçok ülke ve sivil toplum kuruluşu tarafından desteklenmiştir. Gelişmelerin ardından, 17 Haziran 2022 tarihinde DTÖ kararı (MC12) ile COVID-19 aşıları için belirli gerekliliklerden beş yıllık bir muafiyet sağlanmıştır.

Fikri mülkiyet hakları ve yaşam beklentisi arasındaki ilişki birçok faktöre bağlıdır. Genel olarak, fikri mülkiyetlerin güçlü bir şekilde korunması, sağlık sektöründe yenilikleri teşvik etmekte ve yeni tedavi yöntemlerinin geliştirilmesini sağlayarak yaşam beklentisini artırabilmektedir. Ancak, bu durum aynı zamanda ilaç ve sağlık teknolojilerine erişimi kısıtlamakta ve özellikle düşük gelirli ülkelerde olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. COVID-19 pandemisi, fikri mülkiyet haklarının küresel sağlık krizlerindeki rolünü ve etkisini açıkça gözler önüne sermiştir. Bu nedenle, fikri mülkiyet politikalarının tasarımında, yeniliklerin teşviki ile sağlık hizmetlerine erişim arasındaki denge dikkatli bir şekilde gözetilmelidir.

4.2. Fikri Mülkiyet Hakları ile Bilgi Sahibi Olma Arasındaki İlişki

Fikri mülkiyet hakları, bilgi ve yeniliklerin korunmasını ve teşvik edilmesini amaçlayan yasal düzenlemelerdir. Bu haklar, yaratıcı ve yenilikçi faaliyetlerin ekonomik değerini artırmak, yaratıcıların haklarını korumak ve bilgi yayılımını desteklemek için önemli bir rol oynamaktadır. Ancak, fikri mülkiyet korumasının bilgiye erişim ve bilgi sahibi olma üzerinde bazen kısıtlayıcı etkileri olmaktadır.

Fikri mülkiyet hakları, yaratıcılara ve mucitlere, eserleri üzerinde belirli bir süre boyunca münhasır haklar tanımaktadır. Söz konusu hakların neler olduğu fikri mülkiyet çeşitlerinin anlatıldığı bölümde, her bir hak için ayrı ayrı incelenmiştir. Süreye dayanan bu koruma, yaratıcı çabaları teşvik ederken, aynı zamanda bilgiye erişimi sınırlayabilmektedir (DFMÖ, 2020).

Ayrıca bilgi sahibi olma, bireylerin ve toplumların eğitim, araştırma ve yenilik süreçlerine katılımını ifade etmektedir. Bilgiye erişim, ekonomik ve sosyal gelişim için kritik öneme sahiptir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, bilgiye erişim, sürdürülebilir kalkınma ve insan gelişimi için temel bir faktördür (BMKP, 2019).

Başarılı bilgi transferi, sadece bilginin aktarılması meselesi değildir; aynı zamanda geniş bir yelpazede yeterlilikler, beceriler ve örtük bilginin edinilmesi yoluyla öğrenmeyi gerektirmektedir. Bilgi üreticileri, yarattıkları bilgiyi fikri mülkiyet sistemi aracılığıyla satmaktan doğrudan temas yoluyla aktarmaya (örneğin, öğretim programları, teknik iş birliği vb. aracılığıyla) kadar geniş bir yelpaze sunabilir ile bundan kar elde edebilirler (Archibugi ve Filippetti, 2010: 139). Bu durum da özellikle gelişmekte olan ülkelerin fonlama yetersizliğinden dolayı bilgiye erişimini güçleştirebilmektedir.

Murray ve Stern (2007) tarafından yapılan çalışmada, fikri mülkiyetlerin bilimsel bilgilinin yayılımı üzerine etkileri incelenmiştir. 169 patent sahibi makale üzerinde yapılan çalışmada, fikri mülkiyet korumasının bilimsel araştırmalardaki yayılma hızını düşürdüğü sonucuna ulaşılmıştır. Yani patent koruması, bilgi aktarımını kısıtlamaktadır.

Bilginin, sosyal ilerleme ve siyasi ve ekonomik çıkarlar üzerindeki etkisi de açıktır. Stiglitz (2008), gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki farkların sadece kaynak eksiklikleri değil, aynı zamanda bilgi ve bilgi eksiklikleri olduğunu düşünmektedir. Dolayısıyla, ekonomik kalkınmanın başarısı da bu farkı azaltılmasında yatmaktadır.

Gelişmiş ülkeler, ileri bilimsel bilginin, teknoloji liderliği konumunda tekel olmak için sihirli bir silah olduğunu düşünmektedir. Gelişmekte olan ülkeler ise bilgi edinme ve yaratmayı, gelişmiş ülkelerle arayı kapatmanın önemli bir yolu olarak görmektedir. An'a (2009: 133-134) göre, gelecek dönem sadece sosyal maddi kaynakları geliştirmek ve sahip olmakla kalmayacak, aynı zamanda bilgiyi de geliştirmek ve sahip olmakla ilgili olacaktır. Bu nedenle politika yapıcıların bu hususu göz önünde bulundurması ve ona göre hem ekonomik hem yasal düzenlemeler yapması gerekmektedir.

Ayrıca, öğretimde, hangi içeriğin yasal olduğu konusundaki belirsizlikler nedeniyle sıklıkla gereksiz yere sınırlanmalar koyulmaktadır. Bu husus özellikle telif hakları bakımından önem arz etmektedir. Birçok eğitimci, telif hakkının kendilerine ve öğrencilerine ne ölçüde izin verdiği konusunda belirsizlik yaşamaktadır. Bu da eğitim materyalleri ve akademik kaynaklara erişimi zorlaştırabilmektedir (Hargreaves, 2011: 41). Bu nedenle özellikle gelişmekte olan ülkelerin yasal düzenlemelerini bu bakış açısını da dikkate alarak, net bir şekilde kararlaştırması gerekmektedir.

Bilgiye erişim konusunda fikri mülkiyetin bir engel olmaması adına denge sağlama stratejileri geliştirilmiştir. Açık erişim modelleri, zorunlu lisanslama ve esnek fikri mülkiyet politikaları bu stratejiler arasında önemli yer tutmaktadır. Açık erişim yayıncılık, bilgiye erişimi artırmak için etkili bir stratejidir ve akademik makalelerin ve araştırma sonuçlarının ücretsiz olarak erişilebilir olmasını sağlamaktadır (Suber, 2012: 46). Zorunlu lisanslama ise acil durumlarda ve kamu sağlığı krizlerinde, patent korumasının kısmen kaldırılarak bilgiye erişimin sağlanmasına olanak tanımaktadır (DSÖ, 2006).

Sonuç olarak, fikri mülkiyet hakları, bilgi üretimi ve yeniliklerin teşvik edilmesinde önemli bir rol oynarken, bilgiye erişim üzerinde kısıtlayıcı etkileri de olabilmektedir. Bu durum, özellikle gelişmekte olan ülkelerde, ekonomik ve sosyal gelişimi olumsuz etkileyebilir. Bu nedenle, fikri mülkiyet politikalarının dengeli ve esnek bir şekilde düzenlenmesi, bilgiye erişimin artırılması ve insan gelişiminin desteklenmesi açısından önem arz etmektedir.

4.3. Fikri Mülkiyet Hakları ile Yaşam Standardı Arasındaki İlişki

Yaşam standartları, insani gelişmişliğin temel alt boyutlarından bir tanesidir ve bireylerin refah seviyesini belirlemektedir. Bir toplumun genel refah seviyesini, ekonomik

ve sosyal durumunu yansıtmakta ve insani gelişme açısından kritik öneme sahip bulunmaktadır. Yüksek yaşam standartları, bireylerin sağlıklı, eğitimli ve ekonomik olarak güvende olmalarını sağlar. Bu bağlamda, yaşam standartlarının yükseltilmesi, insani gelişmişliğin artırılması için temel bir hedeftir.

Yaşam standartları, bireylerin ekonomik refah seviyelerini belirleyen bir dizi göstergeden oluşmaktadır. Genellikle kişi başına düşen gelir, tüketim harcamaları, sağlık hizmetlerine erişim ve eğitim düzeyi gibi faktörler üzerinden ölçülmektedir. İnsani Gelişme Endeksi gibi göstergeler, yaşam standartlarının belirlenmesinde yaygın olarak kullanılmaktadır. İGE'de yaşam standardı, gayri safi yurt içi hasıla üzerinden ölçülmektedir (BMKP, 2020).

Fikri mülkiyet haklarının bu bağlamda insani gelişmişliğe etkisi, kalkınma politikaları ve ekonomik büyüme üzerinde oynadığı önemli rolden kaynaklanmaktadır. Fikri mülkiyetin korunması, ekonomik büyüme ve kalkınmaya dair ekonomik politikanın bir parçası olarak kabul edilmektedir (Ilie, 2014: 548). Fikri mülkiyetler, ekonomik kalkınmayı teşvik ederek yenilikçiliği ve yatırımları artırmaktadır. Maskus'a (2000a: 12) göre, fikri mülkiyet haklarının güçlü olduğu ülkelerde, ekonomik büyüme ve yaşam standartlarında genel bir iyileşme gözlemlenmektedir.

Fikri mülkiyet hakları, inovasyonu teşvik ederek ekonomik büyümeyi desteklemektedir. Yenilikçi ürünler ve hizmetler, pazar çeşitliliğini artırmakta ve iş olanaklarını genişletmektedir. Bu süreç, genel ekonomik büyümeyi desteklemekte ve kişi başına düşen gelirin artmasına katkıda bulunmaktadır (Yüksel, 2004: 71). Örneğin, gelişmiş fikri mülkiyet korumasına sahip ülkelerde, Ar-Ge yatırımlarının yüksek olması, yüksek katma değerli ürünlerin üretilmesini sağlamakta ve bu da gelir seviyelerini artırmaktadır (Fink ve Maskus, 2005: 5). Gelişmekte olan ülkelere de bu yatırımları aktarmaları için pek çok etkenle birlikte fikri mülkiyet korumasına sahip olma da önem arz etmektedir (Kutlutürk, 2010: 106).

Gould ve Grouben (1996) yaptıkları çalışmada, fikri mülkiyet korumasının ekonomik büyüme etkisini araştırmıştır. Patentleri kıstas alarak yapılan çalışmanın sonucunda, güçlü bir fikri mülkiyet korumasının, ekonomik büyüme üzerinde pozitif etki yarattığı tespit edilmiştir.

Powell (2002) tarafından gerçekleştirilen çalışma, ekonomik özgürlüklerin ve mülkiyet haklarının korunmasının ülkelerin refah seviyeleri üzerindeki etkisini

araştırmaktadır. Çalışmada, ekonomik özgürlük endeksi, kişi başına düşen gelir ve insani gelişmişlik endeksi verileri karşılaştırılmıştır. Powell, analiz ettiği ülkelerde yaptığı incelemelerde, ekonomik özgürlüklerin ve mülkiyet haklarının korunma düzeylerinin yüksek olduğu ülkelerde, refah seviyesinin daha yüksek olduğunu bulmuştur. Yani, bir ülkede ekonomik özgürlükler ve mülkiyet haklarının korunması ne kadar güçlüyse, o ülkenin refah seviyesi de o kadar yüksek olmaktadır. Bunun aksine, ekonomik özgürlüklerin ve mülkiyet haklarının korunmasının düşük olduğu ülkelerde refah seviyesinin daha düşük olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Park (2005), yaptığı çalışmada, 2 ayrı veri seti kullanmıştır. İlk sette 41 ülke değerlendirmeye alınmış ve 1980-1995 yılları arasındaki verileri kullanılmıştır. Yöntem olarak yatay kesit analizi uygulanmıştır. İkinci sette ise 21 ülke alınmış ve sanayilerindeki farklılıklar analize eklenmiştir. Ar-Ge yatırımlarını teşvik etmede, fikri mülkiyetlerin dolaylı yoldan pozitif etki yarattığını saptamıştır. Bunun yanı sıra fikri mülkiyet koruması verimliliğe ise doğrudan etki etmektedir. Yani fikri mülkiyetlerin hem ekonomik büyüme hem de verimlilik üzerinde pozitif yönde etkisi bulunmaktadır.

Hu ve Pung'da (2009) yaptıkları çalışmada, panel veri analizini kullanarak, 72 ülkede yer alan 54 imalat endüstrisini incelemiştir. Araştırmanın sonucunda patent korumasının ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği ve bu etkileşimin gelişmiş ülkelerde daha yüksek seviyede olduğu saptanmıştır. Benzer şekilde, Sattar ve Mahmood'da (2011), mülkiyet indeksleri ve büyüme oranlarını karşılaştırmıştır. Az gelişmiş, gelişmekte olan ve gelişmiş olmak üzere toplam 38 ülke değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Fikri mülkiyetlerin ekonomik büyüme olumlu katkı sağladığını ve bunu oranın da en çok gelişmiş ülkelerde yüksek olduğunu belirtmiştir.

Özetle, literatürde, fikri mülkiyetlerin ekonomik büyüme üzerine etkisini inceleyen pek çok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaların ortak noktası, güçlü fikri mülkiyet korumasının hem mikroekonomik hem de makroekonomik düzeyde refahı artırdığıdır. Ekonomik büyüme ve gelişmiş yaşam standartları arasında pozitif bir ilişki olduğu genel olarak kabul görmektedir. Fikri mülkiyet haklarının korunması, yenilikçiliği teşvik ederek ekonomik büyümeyi ve verimliliği artırmakta, dolayısıyla insani gelişmişlik ve refah seviyesini yükseltmektedir. Bu durum da ekonomiye dayalı yaşam standartlarının geliştirilmesi ve insani gelişmenin artması üzerinde fikri mülkiyetin önemini açıkça ortaya koymaktadır. Fakat güçlü fikri mülkiyet korumasının getirdiği yüksek maliyetler ve ekonomik

eşitsizlikler, sosyal refahı, özellikle gelişmekte olan ülkelerde, olumsuz etkileyebilir. Fikri mülkiyet haklarının korunmasının, ekonomik ve sosyal eşitsizlikleri artırma potansiyeline sahip olduğu politika yapıcılar tarafından göz önünde bulundurulmalıdır.

4.4. Politika Önerileri

Yukarıdaki bölümde de bahsedildiği üzere, insani gelişmişliğin her boyutuyla, fikri mülkiyet koruması arasında ilişki bulunmaktadır. Bu husus özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından önemlidir. Fikri mülkiyet haklarının insani gelişmişlik üzerindeki etkilerini daha dengeli ve etkili bir şekilde yönetebilmek için, politika yapıcıların spesifik ve uygulanabilir stratejiler geliştirmesi gerekmektedir.

Tablo 4. 1.'de (Boyle, 2014: 8-11) fikri mülkiyet korumasının, politika yapıcılar tarafından, insani gelişmişliğe olumlu katkı sağlayacak şekilde nasıl kurgulanıp, uygulanabileceği ele alınmıştır.

Tablo 4. 1. Fikri Mülkiyet Düzenlemesine İlişkin Politika Önerileri

Denge	Fikri mülkiyet politikası, korunan materyal ile kamusal alan arasında bir denge sağlamalıdır. Söz konusu dengeden kasıt, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındadır.
Orantılılık	Her fikri mülkiyet yasası, halka hem maliyetler hem de faydalar getirmektedir. DFMÖ aracılığıyla yapılacak her düzenleme, ayrıntılı bir maliyet ve fayda değerlendirmesiyle birlikte sunulmalıdır.
Gelişimsel Uygunluk	Fikri mülkiyet hukuku tarihi, zaman ve mekâna göre değişen kurallarla önemli değişimlere sahiptir. DFMÖ, dünya çapında herkese uyan ortak çözümleri dayatmaktan kaçınmalı ve bunun yerine esneklik sağlamalıdır.
Katılım ve Şeffaflık	Fikri mülkiyet hukuku, günümüzde geniş ve etkiler yaratmaktadır. Bu nedenle de daha katılımcı ve şeffaf bir süreç gerektirmektedir. DFMÖ, sivil toplum gruplarının katılımını artırarak, sadece dar

	bir araştırma grubunun varsayımlarına dayalı kararlar almamalıdır.
Alternatiflere ve Düzenlemelere Açıklık	Hali hazırda bulunan ve başta TRIPS Anlaşması olmak üzere fikri mülkiyet yasaları tüm sorunları çözememekte ve özellikle yeni gelişmeler karşısında çözümsüz kalmaktadır. Bu nedenle daha yaratıcı ve alternatif ek önlemler geliştirilmelidir.
İnterneti Çözüm Olarak Benimsemek	1990'lardan beri internet, bir tehdit olarak görülmüş ve yasa dışı kopyalama üzerinde durulmuştur. Bu noktada, eni medyanın sunduğu fırsatları benimsemeli ve eğitim ile kültürel erişimi artıracak yeni yaklaşımlar geliştirmelidir.
Tarafsızlık	DFMÖ, yenilik yöntemleri arasındaki rekabette taraf tutmamalı ve yeni yöntemlere yaratıcı ve esnek bir şekilde yanıt vermelidir.

Politika yapıcıların bu önerileri dikkate alarak daha adil ve etkin bir fikri mülkiyet politikası geliştirmesi hem ulusal hem de uluslararası düzeyde insani gelişmişliğin artırılmasına katkıda bulunacaktır.

4.5. Fikri Mülkiyet ve İnsani Gelişmişlik İlişkisinde Kuramsal Dayanak: Kurumsal Kuram ve Kurumsal Mantık

Hoffman'a göre (1999), bir alan, belirli örgüt topluluklarının çıkarları ve hedefleri için önemli hale gelen meseleler etrafında şekillenmektedir. Bu doğrultuda fikri mülkiyet haklarının gelişimi, kurumsal kuram tarafından kurumsal bir alanın evrimi olarak belirtilmektedir.

Kurumsal kuram, örgütlerin hayatta kalmasının ve başarısının, içinde bulundukları kurumsal çevrede ne kadar kabul gördüklerine ve meşruiyet kazandıklarına bağlı olduğunu savunmaktadır. Meyer ve Rowan (1977) bu görüşü desteklerken, örgütlerin formel yapılarının toplumsal inanç ve değerlerle uyumlu olmasının hayati önem taşıdığını vurgulamaktadır. Diğer bir deyişle; örgütler, toplumsal normlara ve değer sistemlerine uyum sağladıkça meşruiyet kazanmakta ve bu meşruiyet, onların hayatta kalma ve başarı şansını artırmaktadır. DiMaggio ve Powell (1983), örgütlerin benzerlik gösterme eğilimini

“eşbiçimlilik” olarak açıklarken, bu durumun örgütlerin toplumsal kabul ve meşruiyet kazanma çabalarının bir sonucu olduğunu belirtmektedir. Fikri mülkiyet haklarının benimsenmesi ve uygulanması, örgütlerin bu hakları tanıyan ve koruyan kurumsal çevre içinde kabul görmelerine yardımcı olmaktadır.

Kurumsallaşma sürecinde, çevredeki gelişmelerin örgütler üzerinde önemli etkileri bulunmaktadır. Bu etkilerden biri de devletin çıkardığı yasalardır ve örgütler bu yasalara uymak durumundadır (Tolbert ve Zucker, 1996). Kurumların anlaşılması ve meşruiyet kazanmalarında, toplumsal normların yanı sıra yasal düzenlemelerin de dikkate alınması gerektiği genel olarak kabul edilmektedir (Scott, 2008). Bu bağlamda, DTÖ üyesi devletler tarafından kabul edilen TRIPS Anlaşması, ülkeleri ve dolayısıyla örgütleri de bağlayıcı niteliktedir. TRIPS Anlaşması'nın kabul edilip yürürlüğe girmesi, örgütlerde değişimi zorunlu kılmıştır. Örgütlerin bu anlaşmaya uyum sağlaması gereklidir. Bu zorunluluk hali DiMaggio ve Powell (1993) tarafından "zorlayıcı eşbiçimlilik" olarak tanımlanmaktadır. Böylece, örgütler bu yasal düzenlemelere uyarak toplumsal ve yasal meşruiyet kazanmaktadır. Fikri mülkiyet bağlamında örgütlerin hızla patent başvurusunda bulunuyor olması da bu hususla ilişkilidir. Patent alan ürünler, toplum tarafından meşru olarak kabul edilirken, yasal anlamda örgütlerin üretim faaliyetlerinde yeni teknolojileri kullanabilmeleri ve bunları pazara sürebilmelerinin önünü açmaktadır.

Meyer ve Rowan (1977), çevresel baskılara uyum sağlayarak meşruiyetlerini koruduklarını ve bu uyum sürecinin organizasyonel değişimi tetiklediğini belirtmektedir. Bu süreçte, kurumsal baskılar ve normlar, fikri mülkiyet haklarının adaptasyonunu zorunlu kılmıştır. Fikri mülkiyet hakları; teknolojik ilerlemeler, küreselleşme ve dijitalleşme, güncel sorunlar gibi dinamiklerin etkisiyle sürekli olarak evrilmekte ve yeni düzenlemelere tabi tutulmaktadır. Dijitalleşmenin etkisiyle birlikte, telif hakları ve patent yasalarının kapsamının dijital içerikleri koruyacak şekilde genişlemesi kurumsal değişimin fikri mülkiyet haklarına yansımasının somut örneklerinden biridir.

Kurumsal değişimi açıklamakta kullanılan kurumsal mantıklar, aktör kararlarını ve davranışlarını yönlendiren kültürel inançlar veya kurallar olarak kabul edilmektedir (Bourdieu, 1990; Friedland ve Alford, 1991; Lounsbury, 2007). Örgütlerin kendi yapılarına uygun davranış ve uygulamaları seçmesi, yaygın olan kurumsal mantıklarla paralellik göstermektedir. Bunun nedeni ise örgütsel aktivitelerin, kurumsal mantık çerçevesinde meşrulaşacağı görüşüdür (Meyer ve Hammerschmind, 2006). Örneğin, kapitalist piyasa

mantığında yenilik ve yaratıcılık değerli kabul edilmekte ve bu nedenle fikri mülkiyet hakları güçlü bir şekilde korunmaktadır. Bununla birlikte, 2015 yılında Ocasio, Loewenstein ve Nigam yaptıkları çalışmada, iletişimin söylemler aracılığı ile kurumsal mantıkların oraya çıkışındaki rolüne dikkat çekmiştir. Bu da kurumsal mantıkların belirleyici ve baskın özelliklere sahip olmasına rağmen sürekli değişen bir niteliğe sahip olduğu görüşü ile örtüşmektedir (Greenwood ve Suddaby, 2006). Örneğin, başta ABD olmak üzere diğer sanayileşme sürecinde önemli mesafe katetmiş ülkeler, DTÖ kuruluş konferanslarında fikri mülkiyete sahip olunması gerekliliği söylemini sıkça dile getirmiş ve sonucunda TRIPS Anlaşması'nın imzalanmasıyla birlikte kurumsal bir yapı olan fikri mülkiyetin ulusal alanın yanı sıra uluslararası alanda korunması meşruiyet kazanmıştır.

DiMaggio ve Powell (1983), kurumsallaşma sürecinin sadece belirli bir yapıyı veya normu değil, bu yapı veya normun yansımalarını da kurumsallaştırdığını ileri sürmektedir. Bu teoriye göre, bir kurum veya yapı zamanla meşruiyet kazanıp yaygınlaştıkça, ona bağlı olan pratikler, normlar ve değerler de kurumsallaşmakta ve kabul görmektedir. Bu çalışma bağlamında ise İGE'nin alt boyutlarının her biri, fikri mülkiyet hakları ve politikalarıyla sıkı sıkıya bağlantılıdır (Boyle, 2004). Zira, İGE'nin belirlediği insani gelişim göstergeleri, fikri mülkiyet kurumu etrafında şekillenmekte ve meşruiyet kazanmaktadır. Yukarıdaki kuramsal alan ve açıklamaları dikkate alınarak bu tez çalışmasının araştırma sorusu aşağıdaki gibidir;

Araştırma Sorusu: Ülkelerin fikri mülkiyet haklarının çeşitlerine (patent, endüstriyel tasarım ve ticari marka) ilişkin göstergelerinin, İGE göstergeleri üzerinde etkileri nasıl farklılaşmaktadır?

5. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

5.1. Araştırmanın Önemi

İnsani gelişme, insanların uzun ve sağlıklı bir yaşam sürmeleri, bilgiye erişimleri ve yaşam standartlarının iyileştirilmesi gibi temel yeteneklerini artırma süreci olarak tanımlanmaktadır (UNDP, 1990). Bu kavram, ekonomik büyümenin ötesine geçerek, insanların yeteneklerini ve fırsatlarını genişletmeye odaklanmaktadır (Sen, 1999; Nussbaum, 2006). Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (BMKP) tarafından geliştirilen İnsani Gelişmişlik Endeksi, bu kavramı ölçmek için kullanılan önemli bir araçtır. Bu bağlamda insani gelişme, insanların temel yeteneklerini artırarak toplumsal refahın ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında kritik bir rol oynamaktadır. Öte yandan, fikri mülkiyet hakları küresel ekonominin, teknolojik ilerlemenin, toplumların sosyal ve kültürel kalkınmasının vazgeçilmez unsurları arasında yer almaktadır. Yenilik ve yaratıcılığı teşvik eden bu haklar, bireylerin ve kurumların emek ve yatırımlarının korunmasını sağlayarak, yeni buluş ve fikri eserlerin yaratılmasını teşvik etmektedir (Arrow, 1992; Boyle, 2004; May, 2007; DFMÖ, 2017). Özellikle gelişmiş ülkeler, fikri mülkiyet haklarının korunmasına büyük önem vererek, bu alanda kapsamlı yasal düzenlemeler yapmış ve uluslararası anlaşmalara imza atmışlardır. Bu anlaşmalardan en önemlisi de küresel bağlayıcı niteliğe sahip olması nedeniyle TRIPS Anlaşması'dır (Maskus, 2000; Gervais, 2003). Fikri mülkiyet haklarının etkin bir şekilde korunması, yenilik ve yaratıcılığı teşvik etmesi, ekonomik büyümeyi ve ticari faaliyetleri artırması anlamında önemli bir araştırma alanıdır. Ayrıca fikri mülkiyet hakları, bireylerin ve toplumların kültürel zenginliklerini koruyarak, yaratıcı ifade özgürlüğünü teşvik etmekte ve kültürel çeşitliliği sürdürürken, aynı zamanda sosyal gelişimini de desteklemektedir. Bu nedenle, fikri mülkiyet hakları ve insani gelişme arasındaki ilişkinin incelenmesi, özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Bu çalışmada söz konusu fikri mülkiyet hakları göstergelerinin (patent, endüstriyel tasarım ve ticari marka başvuruları), IGE endeksi üzerindeki yıllara göre etkisi, G20 ülkelerini temel alarak analiz edilecektir. G20 ülkeleri küresel ekonomik politikaların şekillendirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. G20 ülkelerinin seçilmesinin başlıca nedeni hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeleri kapsayan çeşitli bir yapıya sahip olmasıdır. Bu çeşitlilik, farklı ekonomik yapılar ve gelişmişlik düzeyleri arasındaki

ilişkilerin kapsamlı bir şekilde incelenmesine olanak tanımaktadır (IMF, 2021; OECD, 2021). G20, dünya ekonomisinin büyük bir kısmını temsil etmekte ve dünya GSYİH'sının yaklaşık %85'ini, dünya ticaretinin %75'ini ve dünya nüfusunun üçte ikisini kapsamaktadır (IMF, 2021). Bu da elde edilecek sonuçların küresel düzeyde anlamlı ve genellenebilir olmasını sağlamaktadır.

5.2. Araştırmanın Amacı

Bu tez çalışması, ülkelerin fikri mülkiyet başvurusunda bulunarak, koruma altına almayı hedeflediği fikri mülkiyetlerin, insani gelişmişlik üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Yani fikri mülkiyetlerin ekonomik kalkınmaya olan etkisinin yanı sıra kültürel ve sosyal etkileri de değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, insani gelişmişliğin alt boyutları olan uzun ve sağlıklı yaşam, bilgiye erişim ve yaşam standartları ile fikri mülkiyet hakları arasındaki ilişki açıklanmıştır. Literatürde, fikri mülkiyet haklarının ekonomik kalkınmaya ve ticari faaliyetlerin artmasına yönelik etkilerini inceleyen pek çok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalar, genellikle fikri mülkiyetin ekonomik büyüme, inovasyon ve ticaret üzerindeki olumlu etkilerini ele almaktadır. Ancak, bu çalışmaların büyük bir kısmı fikri mülkiyet haklarının insani gelişmenin sosyal ve kültürel boyutlarına olan etkilerini kapsamamaktadır. Fikri mülkiyet haklarının bu boyutlar üzerindeki etkilerini incelemek, literatürdeki bir boşluğu dolduracaktır. Bu tez çalışması, fikri mülkiyet haklarının sadece ekonomik kalkınma ve ticari faaliyetler üzerindeki etkilerini değil, aynı zamanda insani gelişmenin sosyal ve kültürel boyutlarına olan etkilerini de ele alarak literatüre katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Bu sayede, fikri mülkiyet haklarının kapsamlı bir değerlendirmesi yapılacak ve bu hakların toplum üzerindeki geniş kapsamlı etkileri daha iyi anlaşılacaktır.

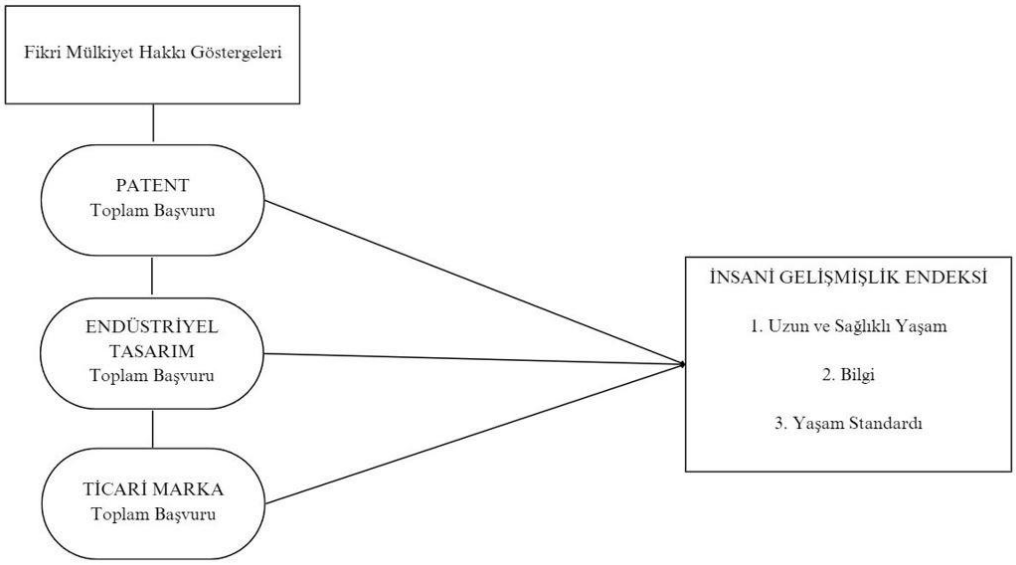

Şekil 5. 1. Araştırma Modeli

5.3. Araştırmanın Verileri

Bu çalışmada önerilen model ve araştırma sorusu nicel araştırma yöntemi ve ikincil veriler üzerinden yapılan analizlerle gerçekleştirilmiştir. Çalışmada, G20 ülkelerine ait veriler kullanılmıştır. İnsani gelişmişliğe ilişkin veriler, BMKP tarafından geliştirilen İnsani Gelişmişlik Endeksi'nden alınmıştır. 1990-2022 yıllarını kapsamaktadır. Ülkelerin gelişmişlik düzeyi, endeksi oluşturan üç alt boyutun geometrik ortalaması alınarak bulunmaktadır. Çalışmada da bu yöntemle hesaplanan gelişmişlik düzeyleri alınmıştır. Fikri mülkiyet haklarında ise ülkelerin, 1990-2022 tarihleri arasında gerçekleştirdiği, toplam patent, endüstriyel tasarım ve marka başvuruları ele alınmıştır. Veriler, DFMÖ'nün, fikri mülkiyet istatistiklerine ait veri tabanından elde edilmiştir. Başvuru sayıları hesaplanırken, ilgili ülkenin fikri mülkiyet ofisine yapılan, yerli ve yabancı başvuruların toplamı alınmıştır. Bu başvurular ulusal ve uluslararası koruma sağlayan tüm başvuruları içermektedir. Araştırmada panel veri seti oluşturulmuş ve panel veri analizi ile araştırma sorusuna yanıt aranmıştır.

5.4. Betimleyici Bulgular

Araştırmanın kapsamını yukarıda da belirtildiği üzere G20 kapsamında yer alan ülkeler oluşturmaktadır. Araştırma modelinde belirtilen değişkenlere ilişkin 43 ülkeye ait temel betimleyici bulgular, Tablo 5. 1.'de yer almaktadır. Tüm analizlerde G20 ve Avrupa Birliği ülkelerine ait veriler de tek tek incelenmiş olup, analizlere dahil edilmiştir. Tablo 5. 2.'de ise analize dahil edilen ülkeler yer almaktadır.

Tablo 5.1. İGE ve Fikri Mülkiyet Göstergeleri Başvurularına İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Tanımlayıcı İstatistikler					
Değişken	**Gözlem Sayısı**	**Ortalama**	**Standart Sapma**	**Minimum**	**Maksimum**
İGE	1239	0.823	0.096	0.434	0.952
Patent Başvurusu	1239	45777.171	152257.48	3	1619268
Endüstriyel Tasarım Başvurusu	1239	13358.339	69663.878	2	805710
Ticari Marka Başvurusu	1239	60046.802	132603.83	200	2104414

İGE'de, gelişmişlik skoru 0 ile 1 arasında olacak şekilde hesaplanmaktadır. Analiz yapılan ülkelerin ortalama İGE değeri 0.823 olarak bulunmuştur. En düşük İGE skoruna sahip ülkenin skoru 0.434; en yüksek İGE skoruna sahip ülkenin ise 0.952'dir. Tabloda patent, endüstriyel tasarım ve ticari marka başvuru sayıları yer almaktadır. Patent başvuruları, bir ülkede belirli bir dönem içinde yapılan yerli ve yabancı toplam patent başvuru sayısını ifade etmektedir. Patentlerde de en az başvuru sayısı 3'tür. Buna nazaran en yüksek başvuru sayısı 1619268'dir. Endüstriyel tasarım başvuruları, ürünlerin estetik ve fonksiyonel özelliklerini iyileştirmek amacıyla yapılan bir ülkeye yapılan yerli ve yabancı toplam başvuruları göstermektedir. Bu doğrultuda en az başvuru endüstriyel tasarımlarda gerçekleşmiştir. En az başvuruya sahip ülkenin 2 başvurusu bulunurken; en yüksek ülkenin

başvuru sayısı 805710'dur. Ticari marka başvuruları ise işletmeler tarafından bir ülkeye yapılan yerli ve yabancı marka tescili başvurularını belirtmektedir. Patent, endüstriyel tasarım ve ticari marka başvurularında en yüksek başvuru ticari marka için yapılmıştır ve bu sayı 2104414'tür.

Analize ilk olarak 2022 yılına ait, patent, endüstriyel tasarım ve ticari marka başvurularından resmi olarak onaylanan ve kaydolunanların; toplam başvurulara oranı bulunarak başlanmıştır. Güncel durum değerlendirmesi yapmak adına sadece 2022 yılı verileri alınmıştır. Bu doğrultuda Tablo 5. 2.'de de görüleceği üzere, bu oran kimi ülkelerde %100'ün üzerinde çıkmıştır. Bunun nedeni ise sadece 2022 yılında yapılan başvuruların değil daha önceki yıllarda yapılan başvurularında, 2022 yılında sonuçlanmış olmasıdır. 2022 yılında değerlendirmesi tamamlanarak resmi olarak kaydolunan patentlerin, toplam başvurulara oranının en düşük olduğu ülke %0 ile Yunanistan'dır. En yüksek ülke ise %213,33 ile Estonya'dır. Endüstriyel tasarımlarda ise en düşük orana sahip ülke %40,02 ile Endonezya'dır. En yüksek ülke ise %128,48 ile Çekya'dır. Son olarak ticari markalar için en düşük orana sahip ülke %42,5 ile Brezilya iken; en yüksek orana sahip ülke %113.1 ile Çin'dir.

Tablo 5. 2. Resmi Olarak Kaydolunan Başvuruların Toplam Başvurulara Oranı

Ülke	**Patent**	**Endüstriyel Tasarım**	**Ticari Marka**
Almanya	41.24	108.89	74.76
Amerika Birleşik Devletleri	54.41	67.68	63.28
Arjantin	54.5	88.57	73.39
Avustralya	50.82	96.55	92.42
Avusturya	61	85.14	95.66
Belçika	89.56	98.83	96.26
Birleşik Krallık	54.29	106.29	101.96
Brezilya	95.1	84.1	42.5
Bulgaristan	45.61	92.31	92.67
Çekya	63.88	128.48	92.25
Çin	49.3	90.68	113.1
Danimarka	32.44	79.72	99.37
Endonezya	100.03	40.02	85.45
Estonya	213.33	96.72	112.35

Finlandiya	46.79	84.07	81
Fransa	84.23	103.75	95.13
Güney Afrika	80.54	93.76	84.35
Güney Kore	56.89	94.32	49.57
Hırvatistan	8.46	88.83	90.62
Hindistan	39.56	88.39	53.22
Hollanda	74.63	98.83	96.26
İrlanda	41.57	76	91.61
İspanya	54.17	92.8	108.1
İsveç	36.65	87.43	74.92
İtalya	79.69	93.75	105.89
Japonya	69.57	93.78	109.51
Kanada	47.63	109.95	79.81
Kıbrıs	14.29	93.75	103.83
Letonya	63.39	80	91.12
Litvanya	120.78	96.43	107.3
Lüksemburg	90.01	98.83	96.26
Macaristan	26.35	55.46	91
Malta	81.25	91.67	62.62
Meksika	58.4	91.55	64.7
Polonya	68.91	90.62	91.24
Portekiz	13.96	89.61	80.58
Romanya	43.18	91.16	102.84
Rusya Federasyonu	86.6	95.79	74.54
Slovakya	46.8	83.33	98.53
Slovenya	79.27	90.57	106.02
Suudi Arabistan	45.98	73.74	65.52
Türkiye	37.82	72.98	73.46
Yunanistan	0	115.27	108.8

Analizin ikinci kısmında; patent, endüstriyel tasarım ve ticari marka başvurularına göre birbirine yakın olan ülkelerin analiz edilmesi ve kümelenmesi için k-ortalama kümeleme analizi kullanılmıştır. K-ortalamalar (k-means) yöntemi, veri kümesini belirli sayıda kümeye ayırmak için kullanılan yaygın bir kümeleme algoritmasıdır (Madhulatha, 2012: 721). Yöntemin hedefi, gruplanmamış verileri benzerliklerine göre kategorize etmek ve araştırmacıya özet bilgiler sağlamaktır. Kümeleme analizinin esas amacı, birimlerin aynı küme içinde yüksek benzerlik gösterdiği ve kümeler arasında belirgin farklılıkların bulunduğu gruplar oluşturmaktır. Bu yöntemin temel mantığı ve işleyişi dört adımda açıklanmaktadır. Bu adımlar sırasıyla, başlangıçta küme merkezlerinin belirlenmesi, verilerin küme merkezine atanması, yeni küme merkezlerinin hesaplanması ve kümelerde herhangi bir değişiklik meydana gelmeyecek şekilde adım 2 ve 3'ün tekrarlanmasıdır

(Özkan, 2008: 150). K ortalamalar kümeleme analizi, IBM SPSS Statistics 24 programı ile hesaplanmıştır. Genel durum değerlendirmesi yapmak adına, ülkelerin salt olarak 2022 yılı başvuru sayılarına bakılmıştır.

Bu çalışmada gelişmişlik endeksi ve toplam patent, endüstriyel tasarım ve ticari marka başvurusu değişkenlerine göre sınıflandırma, öncelikle iki grup için yapılmıştır. Yani, ülkeler iki kümeye ayrılarak k-ortalamalar yöntemi ile analiz yapılmıştır. Analiz sonucuna Ek-2'de yer verilmiştir. Tablo 5. 3.'te görüleceği üzere 43 ülkenin, 42'si tek bir kümede yer almaktayken; tek ayrışan ülke Çin olmuştur. Diğer ülkeler ise aynı kümede sınıflanmaktadır.

Tablo 5. 3. K-Kümeleme Analizinde Ülkelerin İki Gruba Ayrılması

Küme 1	**Küme 2**
Almanya, Amerika Birleşik Devletleri, Arjantin, Avustralya, Avusturya, Belçika, Birleşik Krallık, Brezilya, Bulgaristan, Çekya, Danimarka, Endonezya, Estonya, Finlandiya, Fransa, Güney Afrika, Güney Kore, Hırvatistan, Hindistan, Hollanda, İrlanda, İspanya, İsveç, İtalya, Japonya, Kanada, Kıbrıs, Letonya, Litvanya, Lüksemburg, Macaristan, Malta, Meksika, Polonya, Portekiz, Romanya, Rusya Federasyonu, Slovakya, Slovenya, Suudi Arabistan, Türkiye, Yunanistan	Çin

Çin'in diğer ülkelerden ayrışmasının çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Birincisi, Çin son birkaç on yılda güçlü ekonomik büyüme göstermiş ve bu büyüme, hükümetin inovasyon ve Ar-Ge faaliyetlerini teşvik eden çeşitli sübvansiyonlar ve ödüllerle desteklenmiştir. Bu politikalar, yerel şirketleri ve araştırma kurumlarını daha fazla fikri mülkiyet başvurusu yapmaya yönlendirmiştir (DFMÖ, 2022). İkincisi, Çin'deki fikri mülkiyet başvurularının büyük bir kısmı yerel pazar için yapılmaktadır. Çin'in büyük ve hızla büyüyen iç pazarı, yerel firmaların rekabet gücünü artırma ve yenilikçi ürünler geliştirme çabalarını desteklemektedir. Bu da fikri mülkiyet başvurularında sürekli bir artış trendine yol açmaktadır (He, 2021). Ayrıca, Çin, küresel teknoloji ve inovasyon yarışında önemli bir oyuncu olma hedefindedir. Bu amaçla, özellikle yüksek teknoloji sektörlerinde (örneğin,

dijital iletişim, bilgisayar teknolojisi) yoğun patent faaliyetleri gözlenmektedir (Ma, 2024). Son olarak, Çin hükümeti, fikri mülkiyet başvurularını hızlandırmak ve yüksek kaliteli buluşların gelişimini desteklemek için düzenlemeleri iyileştirmekte ve süreçleri hızlandırmaktadır. Bu çabalar, Çin'in sadece fikri mülkiyet başvuru sayısını artırmakla kalmayıp, aynı zamanda bunların kalitesini de artırma yönünde adımlar attığını göstermektedir (DFMÖ, 2022).

Ardından, üç grup için kümeleme analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonucuna Ek-3'te yer verilmiştir. Bu durumda ise Çin ayrı bir küme Amerika Birleşik Devletleri ikinci ayrı bir küme olarak ayrışmış diğer tüm ülkeler ise benzer şekilde aynı kümede sınıflanmıştır ve Tablo 5. 4.'te gösterilmiştir.

Tablo 5. 4. K-Kümeleme Analizinde Ülkelerin Üç Gruba Ayrılması

Küme 1	**Küme 2**	**Küme 3**
Almanya, Arjantin, Avustralya, Avusturya, Belçika, Birleşik Krallık, Brezilya, Bulgaristan, Çekya, Danimarka, Endonezya, Estonya, Finlandiya, Fransa, Güney Afrika, Güney Kore, Hırvatistan, Hindistan, Hollanda, İrlanda, İspanya, İsveç, İtalya, Japonya, Kanada, Kıbrıs, Letonya, Litvanya, Lüksemburg, Macaristan, Malta, Meksika, Polonya, Portekiz, Romanya, Rusya Federasyonu, Slovakya, Slovenya, Suudi Arabistan, Türkiye, Yunanistan	Çin	Amerika Birleşik Devletleri

5.5. İlişkisel Bulgular ve Etki Analizi

Araştırma modelinde yer alan temel değişkenlerin; insani gelişmişlik endeksinin üç boyutunun patent, endüstriyel tasarım ve ticari marka başvuruları ile olan ilişkisini incelemek için önce korelasyon analizi gerçekleştirilmiştir. Korelasyon analizine ilişkin Tablo 5. 5.'te bağımsız değişkenler arasında yüksek anlamlı korelasyon görülmektedir. Verilere ilişkin korelasyonların yüksek olmasından kaynaklı çoklu bağıntı sorununa neden olmaması için bağımsız değişkenlerin etkisi tek tek ayrı regresyon analizleri ile analiz

edilmiştir. K-kümeleme analizi 2022 yılına ait güncel durumu ortaya koymaktadır. Bu analizde ise yıllar içindeki değişimi tespit etmek adına yıl bazında inceleme yapılmıştır.

Tablo 5. 5. Korelasyon Analizi Sonucu

Eşlenik Korelasyonlar			
Değişkenler	**Patent Başvurusu**	**Endüstriyel Tasarım Başvurusu**	**Ticari Marka Başvurusu**
Patent Başvurusu	1		
Endüstriyel Tasarım Başvurusu	0.830*	1	
Ticari Marka Başvurusu	0.464*	0.511*	1
**p<0.05 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.*			

Verilerde her dönem her ülke için veri bulunamaması nedeniyle dengesiz panel veri seti ile çalışılmıştır. Ülke ve zaman etkisinin gölge değişken olarak modele katıldığı en küçük kareler (OLS) ile tahmin edilen regresyon sonuçları, Tablo 13'te, Model 1.1., Model 2.1. ve Model 3.1.'de verilmiştir. Bu modellerde, varsayımlardan kaynaklı hataların değişen varyans sorununa ve bağımsızlık sorununa göre düzeltilmiş standart hataları kullanılmıştır.

Temel regresyon modelleri, zamanla değişmeyen, ülkelere özgü ihmal edilen değişkenler sorunu nedeniyle potansiyel içsellik sorunu ile karşılaşılabilir. Bu ihtimale karşılık temel model, sabit etkili model ile yeniden tahmin edilmiştir. Sonuçlar Tablo 5. 6.'da Model 1.2., Model 2.2. ve Model 3.2.'de verilmiştir. Sonuçlar en küçük kareler ile elde edilen sonuçlar ile paralel çıkmıştır.

Tablo 5. 6. Regresyon Analizi Sonucu

Sabit Etkiler						
Değişkenler	**Model 1.1.**	**Model 1.2.**	**Model 2.1.**	**Model 2.2.**	**Model 3.1.**	**Model 3.2.**
Patent Başvurusu	7.11e-08***	7.11e-08***				
	-2.00E-08	-1.97E-08				
Endüstriyel Tasarım Başvurusu			1.79e-07***	1.79e-07***		
			-7.99E-09	-7.85E-09		
Ticari Marka Başvurusu					2.23e-08*	2.23e-08*
					-1.29E-08	-1.27E-08
Sabit Değer	0.727***	0.740***	0.728***	0.741***	0.725***	0.740***
	-0.0059	-0.00594	-0.00561	-0.00524	-0.00652	-0.00612
Gözlemler	1,239	1,239	1,239	1,239	1,239	1,239
R-kare	0.969	0.867	0.972	0.879	0.965	0.847
Ülke Sabit Etkileri	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet
Yıl Sabit Etkileri	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet
Ülke Sayısı		43		43		43
Dayanıklı Standart Hatalar Parantez İçinde (Robust standard errors in parentheses)						
**** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1*						

Model 1.1.: Toplam patent başvurusunun, İGE'ye etkisi

Model 2.1.: Toplam endüstriyel tasarım başvurusunun, İGE'ye etkisi

Model 3.1.: Toplam ticari marka başvurusunun, İGE'ye etkisi

Her üç modelde de değişkenlerin katsayıları %99 güven düzeyinde pozitif ve anlamlı çıkmıştır. Yani elde edilen bulgular, bu üç değişkenin insani gelişmişlik üzerinde önemli etkiler yarattığını göstermektedir.

Model 1.1 ve Model 1.2'de, patent başvurularının insani gelişmişlik üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmüştür (7.11e-08, $p<0.01$). Bu bulgu, patent başvurularının teknolojik yeniliklerin ve ekonomik büyümenin bir göstergesi olarak insani gelişmişliği artırdığını ortaya koymaktadır. Patent başvurularının artışı, ülkelerin insani gelişmişlikleri üzerinde çeşitli olumlu etkiler yaratmaktadır. Patentler, yenilikçiliği teşvik ederek teknolojik ilerlemeyi ve ekonomik büyümeyi hızlandırmaktadır. Bu da gelir seviyelerinin artmasına ve yaşam standartlarının iyileşmesine katkıda bulunur (Barro, 1991; Fink ve Maskus, 2005; Paula ve Silva, 2021). Ayrıca, patentler yeni endüstrilerin doğmasını ve mevcut endüstrilerin gelişmesini sağlayarak istihdam olanaklarını artırmakta ve ekonomik istikrarı sağlamaktadır (Acemoglu ve Linn, 2004). Patent dokümanları, bilgi paylaşımını teşvik ederek araştırmacılara yol göstermekte; eğitim seviyelerinin artmasına ve dolayısıyla insani gelişmişliğin iyileşmesine yardımcı olmaktadır (Furman, Porter ve Stern, 2002; Chen, Y., Zhang, C., Zhang, X., ve Chen, D., 2021). Özellikle, patentli tıbbi ve biyoteknolojik inovasyonlar, hastalıkların tedavisinde ve genel sağlık hizmetlerinde büyük ilerlemelere yol açarak yaşam süresini uzatmakta ve yaşam kalitesini artırmaktadır (Hall ve Harhoff, 2012). Bu nedenlerle, patent başvurularının artışı, ülkelerin insani gelişmişliklerini çeşitli boyutlarda iyileştiren önemli bir faktör olarak değerlendirmektedir. Gelişmiş ülkelerin daha fazla patent başvurusunda bulunmasının nedenleri üzerine literatür incelendiğinde, ekonomik güç ve Ar-Ge yatırımları, güçlü kurumsal yapılar ve destekleyici politikalar, eğitim ve insan kaynağı, pazar büyüklüğü ve ticari potansiyel, uluslararası rekabet, küreselleşme ve kültürel faktörler öne çıkmaktadır. Ekonomik olarak güçlü ülkeler, yüksek Ar-Ge harcamalarıyla yeni teknolojilerin ve buluşların ortaya çıkmasını teşvik ederken (OECD, 2010), güçlü kurumsal yapılar ve düzenleyici çerçeveler yenilikçiliği desteklemekte ve patent süreçlerini kolaylaştırmaktadır (DFMÖ, 2020). Ayrıca, büyük ve gelişmiş pazarlar, yeni teknolojilerin ticarileşme potansiyelini artırarak firmaları patent başvuruları yapmaya teşvik etmektedir (Blind ve Jungmittag, 2008). Gelişmiş ülkelerdeki eğitim sistemleri ve nitelikli insan kaynağı bu sürece katkı sağlamakta ve inovasyonu teşvik etmektedir (Fagerberg, 2005). Son olarak, gelişmiş ülkelerdeki yenilikçilik kültürü ve girişimcilik ruhu, toplumsal olarak değer verilen ve teşvik edilen buluşların artmasına katkı sağlamaktadır

(Acs, Audretsch, Lehmann ve Licht, 2017). Gelişmiş ülkelerdeki, yüksek patent başvurusu sayısının temel nedenleri arasında bu faktörler yer almaktadır.

Model 2.1 ve Model 2.2'de, endüstriyel tasarım başvurularının, insani gelişmişlik üzerindeki etkisinin de pozitif ve anlamlı olduğu tespit edilmiştir (1.79e-07, $p<0.01$). Endüstriyel tasarımlar, ürünlerin estetik ve fonksiyonel özelliklerini iyileştirerek, pazarda rekabet avantajı sağlamaktadır. Böylelikle işletmelerin, ekonomik performansı artmaktadır. Bu da yeni iş alanlarının oluşmasına katkıda bulunmakta ve inovasyonu da teşvik ederek, yeni ürün geliştirme sürecinde kritik bir rol oynamaktadır (Walsh, Roy, Bruce ve Potter, 1992; Hertenstein, Platt ve Veryzer, 2005). Aynı zamanda endüstriyel tasarımlar, üretim süreçlerin verimliliğini ve etkinliğini arttırmakta ve ülkelerin küresel değer zincirindeki durumlarını etkili bir şekilde iyileştirmektedir (Yuan ve Lu, 2023). Böylelikle toplumun genel refahı artmaktadır. Yani, endüstriyel tasarım başvurularının çok olması, inovasyonu yönlendirerek, verimliliği artırmaktadır. Endüstriyel tasarım başvurularının, gelişmiş ülkelerde daha fazla olması da yine patent başvurularının çok olmasıyla benzer sebeplerden kaynaklanmaktadır. Bu ülkelerde, Ar-Ge yatırımları ve üniversite-sanayi iş birliği, yenilikçi ürünlerin geliştirilmesini teşvik etmektedir (OECD, 2018; DFMÖ, 2020). Örneğin, Avrupa Patent Ofisi'nin 2019 yılındaki raporuna göre, Avrupa ülkeleri, özellikle Almanya ve İsveç, endüstriyel tasarım başvurularında izledikleri iş birliği ve teşvik politikalarından dolayı dünya lideri konumundadır. Ayrıca, büyük ve olgun pazar yapıları, tüketicilerin estetik ve fonksiyonel tasarımlara olan yüksek talepleri ile birleşince, şirketler sürekli olarak yeni tasarımlar geliştirme ihtiyacı duymaktadır. Gartner'in (2021) raporuna göre, tüketici taleplerinin yüksek olduğu pazarlar, tasarım ve inovasyon faaliyetlerinin merkezi haline gelmektedir. Kültürel olarak da tasarım eğitimi ve estetik değerlere verilen önem, özellikle İskandinav ülkelerinde, endüstriyel tasarım başvurularının artmasına katkıda bulunmaktadır (Johansson ve Holm, 2006).

Model 3.1 ve Model 3.2'de, ticari marka başvurularının insani gelişmişlik üzerindeki etkisi pozitif ve anlamlı bulunmuştur (2.23e-08, $p<0.1$). Ticari marka başvurularının, ülkelerin insani gelişmişlikleri üzerindeki olumlu etkileri, ekonomik kalkınma, istihdam artışı, kalite güveni ve küresel rekabet avantajı gibi birçok faktörden kaynaklanmaktadır. Marka tescili, işletmelerin rekabet gücünü artırarak ekonomik faaliyetlerin canlanmasına ve yeni girişimlerin artmasına olanak tanımaktadır (Keller, 2013). Ayrıca, marka bilinirliği yüksek olan ürünlerin daha yüksek fiyatlarla satılması, işletmelerin gelirlerini artırarak, istihdamı ve gelir dağılımını olumlu yönde etkilemektedir (Al-Salamin ve Al-Hassan, 2015).

Aaker'in (1991 ve 1996), marka kalitesi ve tüketici güveni arasındaki ilişki üzerine yaptığı analizler, ticari markaların tüketici algıları üzerindeki etkilerini ve bu algıların marka sadakati üzerindeki rolünü açıklamaktadır. Ticari markalar, ürün kalitesinin ve güvenilirliğinin bir göstergesi olarak kabul edilmekte ve tüketiciler, markalı ürünleri tercih ederken, bu ürünlerin belirli kalite standardına sahip olmasını beklemektedir. Bu da genel yaşam kalitesinin artmasına katkı sağlamaktadır (akt. Srinivasan, Park ve Chang, 2022). Özellikle, ticari marka başvurularının artışı, ekonomik dinamizmi teşvik ederek insani gelişmişliğe katkıda bulunmaktadır. Gelişmiş ülkelerin ticari marka başvurularının daha fazla olmasının arkasında patent ve endüstriyel tasarım başvurularında olduğu gibi bir dizi ekonomik, kültürel, teknolojik ve yasal faktör bulunmaktadır. Ekonomik olarak, daha yüksek gelir seviyeleri ve geniş pazarlar, şirketlerin markalarına yatırım yapma olasılığını artırırken (Kapferer, 2008), yoğun rekabet ortamı firmaların kendilerini farklılaştırma ihtiyacını doğurmaktadır (Srinivasan ve Hanssens, 2009). Kültürel olarak, gelişmiş ülkelerdeki tüketicilerin, marka bilinci ve tüketim kültürünün daha yüksek olması da marka sadakatini ve ticari marka başvurularını etkilemektedir (Keller, 2013). Teknolojik açıdan değerlendirildiğinde, yüksek Ar-Ge harcamaları ve güçlü teknolojik altyapı, yeni ürün ve hizmetlerin ticari markalarla korunmasını gerektirmektedir (Kapferer, 2008). Yasal olarak ise gelişmiş ülkelerdeki güçlü hukuki yapılar ve uluslararası ticaret anlaşmalarına uyum, marka tescil başvurularını teşvik etmekte ve arttırmaktadır (Srinivasan ve Hanssens, 2009).

Sonuç olarak, ülkelerin patent, endüstriyel tasarım ve ticari marka başvurularının insani gelişmişliğe etkilerinin incelendiği bu araştırmada, tüm modellerde değişkenlerin İGE üzerinde pozitif ve anlamlı etkileri olduğu tespit edilmiştir. Gelişmiş ülkelerin daha fazla patent, endüstriyel tasarım ve ticari marka başvurularında bulunmalarının nedenleri arasında; güçlü ekonomik yapı, yüksek Ar-Ge yatırımları, destekleyici politikalar, nitelikli insan kaynağı, geniş pazarlar ve yenilikçilik kültürü gibi faktörler yer almaktadır. Bu bulgular, fikri mülkiyet başvurularının insani gelişmişlik üzerinde önemli bir rol oynadığını ve bu etkileşimin ülkelerin ekonomik ve sosyal dinamiklerine bağlı olarak farklılaştığını göstermektedir.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Fikri mülkiyet hakları, 400 yıllık bir geçmişe sahiptir. Hukuki düzenlemelerin bir konusu ve hukuk sisteminin bir dalı haline gelmesinde ve kavramsal çerçevenin oluşmasında, doğal hukuk yaklaşımı (Ayıter, 1981: 33), faydacı yaklaşım (Hettinger, 1989: 48) ve Locke'un emek teorisi (akt. Richards, 2002: 525) yaklaşımlarının etkisi bulunmaktadır. Fikri mülkiyet haklarının temelini "mülkiyet" kavramı oluşturmakta ve fikri mülkiyet haklarının ekonomik ve sosyal boyutlarını anlamada önem arz etmektedir. Bu zeminde şekillenen fikri mülkiyet hakları, pek çok ikili anlaşma sürecinin ve ulusal düzenlemelerin ardından, TRIPS Anlaşması'nın imzalanmasıyla birlikte küresel bir nitelik kazanmıştır. Böylelikle Hoffman'ın (1999) görüşüne paralel olarak, fikri mülkiyet hakları, özellikle gelişmiş ülkelerin çıkar ve hedefleri etrafında şekillenmiş, kuramsal bir evrim geçirmiştir. DTÖ üyesi tüm ülkelerin, iç hukuklarını TRIPS anlaşmasına uygun olarak düzenlenmesi gerekliliği, anlaşmanın ülkeler açısından bağlayıcı niteliğini de ortaya koymaktadır. Bu durum da "zorlayıcı eşbiçimlilik" (DiMaggio ve Powell, 1993) olarak ifade edilebilir. Yani devletler, küresel alanda meşruiyet kazanmak ve başarılı olmak adına, anlaşmanın şartlarını yerine getirmek durumunda kalmaktadırlar.

TRIPS anlaşması, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için doğurduğu sonuçlar açısından tartışmalara konu olmuştur. Söz konusu tartışmalar, ülkelerin görüşleri ve çekinceleri bu çalışmanın konusu içinde yer almaktadır. Bu tartışmaların temelini teknolojik gelişmeler, geleneksel bilgiyi koruma, tükenmişlik ilkesi (hakkın tükenmesi) ve paralel ithalat oluşturmaktadır. Bunlarla birlikte, Covid-19 pandemisi gibi hızla değişen ve öngörülemeyen koşulların yarattığı durumlar da tartışmayı farklı boyutlara taşımıştır. Tartışmalar çerçevesinde şekillenen ve çalışmanın yazın taraması kısmında da ele alınan araştırmalara bakıldığında; fikri mülkiyet haklarının genellikle ekonomik kalkınma perspektifinden değerlendirildiği ve yeniliği teşvik ettiği, özellikle ekonomik büyüme ve uluslararası ticarette etkili bir rol oynadığına ilişkin bulgular ortaya konmuştur. Bu değerlendirmeler ekonomik kalkınmada, fikri mülkiyet hakkı sahipliğinin, pozitif etkisinin olduğunu göstermektedir. Fakat toplumların gelişmesinde, ekonomik kalkınma tek başına yeterli olduğunu söylenemez. Nitekim, Sen'in (1999) "yetenek yaklaşımı" ve Nussbaum'un (2000) temel insani yetenekler üzerine inşa ettiği teoriler, insani gelişmişliğin çok boyutlu doğasını ve bu boyutların birbirleriyle olan etkileşimini anlamada önemli bir çerçeve

sunmaktadır. İnsani gelişmenin sadece ekonomik göstergelerle değil, eğitim, sağlık ve genel refah seviyeleri gibi sosyal göstergeleri de içermesi gerektiği savunulmuştur. Bu yaklaşımdan yola çıkarak; bu çalışmada, ülkelerin patent, endüstriyel tasarım ve ticari marka başvurularına ilişkin göstergelerinin, İGE göstergeleri üzerinde etkisinin nasıl farklılaştığı incelenmiş ve yapılan analizler sonucu ortaya çıkan bulgularla desteklenmiştir.

Araştırmanın, yöntem kısmında, önerilen kavramsal çerçeve ve model, araştırma sorusu ikincil veriler üzerinden yapılan analizlerle gerçekleştirilmiştir. İlk olarak k-kümeleme analizi sonucunda, ülkelerin ayrışması dikkat çekici bir sonuçtur. Analizde, ülkeler öncelikle iki kümeye ayrılmış ve Çin'in, 2022 yılı İGE'de 79. sırada ve "yüksek insani gelişme" kategorisinde olması önemli bir bulgudur. Öte yandan, Çin ile birlikte "yüksek insani gelişme" kategorisinde yer alan, Brezilya, Meksika ve Endonezya'nın da aynı kümede olması beklenirken; Çin'in tek başına ayrışması da dikkat çekicidir. Bunun nedenleri Çin'in, güçlü ekonomik büyüme, hükümetin inovasyon ve Ar-Ge'yi teşvik eden politikaları ve büyük iç pazarının etkisiyle fikri mülkiyet başvurularında sürekli artış yaşaması olarak ifade edilebilir. Ayrıca, Çin'in küresel teknoloji yarışında öne çıkma hedefi ve yüksek kaliteli buluşların gelişimine katkı yapan düzenlemeleri de bu artışı besleyebilir. Çin'in ayrışmasına ilişkin bu bulgu, literatürde, He (2021) ve Ma (2024)'nın çalışmalarıyla desteklenmektedir.

Araştırma modelinin temel değişkenleri olan, insani gelişmişlik endeksinin üç boyutunun, patent, endüstriyel tasarım ve ticari marka başvuruları ile olan ilişkisini incelemek için ise öncelikle korelasyon analizi gerçekleştirilmiştir. Değişkenler arası yüksek düzeyli anlamlı ilişki bulunmuştur. Veriler arası yüksek korelasyonun, çoklu bağıntı sorununa neden olmaması için, fikri mülkiyet çeşitlerinin (patent, endüstriyel tasarım ve ticari marka), insani gelişmişliğe etkisi, ayrı ayrı regresyon analizine tabi tutulmuş ve üç ayrı model olarak kurgulanmıştır. Toplam patent başvurularının, İGE'ye etkisi, Model 1'de gösterilmiştir. Patent başvurularının insani gelişmişlik üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi olduğu görülmüştür. Bu sonuç, teknolojik yeniliklerin ve ekonomik büyümenin bir göstergesi olarak insani gelişmişliği arttırdığını yönünde değerlendirilebilir. Zira, gelişmiş ülkelerdeki yüksek patent başvuru sayısı, güçlü ekonomik yapı, Ar-Ge yatırımları, destekleyici politikalar, nitelikli insan kaynağı ve yenilikçilik kültürü gibi faktörlere dayandığı önceki çalışmalarda belirtilmiştir (Barro, 1991; Maskus, 2000; Furman ve diğer., 2002; Acemoğlu ve Linn, 2004; Hall ve Harhoff, 2012; Paula ve Silva, 2021; Chen ve diğer., 2021). Model 2 'de ise toplam (ülkelerin ulusal fikri mülkiyet ofislerine yerli ve yabancı başvurular) endüstriyel tasarım başvurularının, İGE'ye etkisi araştırılmış; pozitif ve anlamlı

bir etki bulunmuştur. Söz konusu bulgu, inovasyonu teşvik edildiğinde, ekonomik performansı ve verimliliği arttırdığı sonucunu desteklemektedir. Endüstriyel tasarım başvurularının yüksek olması, güçlü Ar-Ge yatırımlarının yanı sıra üniversite-sanayi iş birliği, olgun pazar yapıları ve kültürel olarak tasarıma verilen önem gibi faktörlerle de açıklanabilir (Walsh ve diğer., 1992; Hertenstein ve diğer., 2005; Johansson ve Helm, 2006; Wen ve Lu, 2023). Model 3'te ise toplam ticari marka (ülkelerin ulusal fikri mülkiyet ofislerine yerli ve yabancı başvurular) başvurusunun, İGE'ye etkisi araştırılmıştır. Ticari marka başvurularının da İGE üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Bu etkiler ekonomik kalkınma, istihdam artışı, kaliteye duyulan güven ve küresel rekabet avantajı gibi faktörlerden kaynaklanmaktadır. Ticari marka koruması için yapılan başvuruların fazla olmasının sebepleri arasında yüksek gelir seviyesi, geniş pazarlar, yoğun rekabet ortamı, marka bilinci ve güçlü hukuki yapılar yer almaktadır. Bu faktörler, marka tescilinin ekonomik dinamizmi ve insani gelişmişliği teşvik etmesine katkı sağlamaktadır (Kapferer, 2008; Srinivasan ve Hanssens, 2009; Keller, 2013; Al-Salamin ve Al-Hassan, 2015; Aaker, 1991 akt. Srinivasan ve diğer., 2022). Tüm bu bulgular kuramsal açıdan değerlendirildiğinde, fikri mülkiyet haklarının kurumsallaşarak meşruiyet kazandığı ve yaygınlaşmasının; İGE göstergelerine yansıyarak, onların da meşruiyetini arttırdığı söylenebilir (DiMaggio ve Powell, 1983; Boyle, 2004).

Tüm bulgular ışığında, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde fikri mülkiyet göstergelerinden patent, endüstriyel tasarım ve ticari marka başvurularının, insani gelişmişlik düzeyine ilişkisini anlamlı ve pozitif olarak ortaya koymuştur. Bu çalışmada, TRIPS anlaşmasının etkilerinin farklılaşacağı ve gelişmekte olan ülkelere daha çok yansıyacağı düşünülmekteydi. Gelişmiş ülkeler, TRIPS anlaşması müzakereleri esnasında, teknoloji transferi ve yatırımları ile anlaşmadan en çok gelişmekte olan ülkelerin fayda sağlayacağı argümanını sunmuştu. Bu çalışmanın sonucu, TRIPS müzakerelerinin tüm ülkelere aynı düzeyde etki yarattığı yönündedir hatta İGE'yle bütünleştirildiğinde, gelişmiş ülkelere katkılarının daha fazla olduğu görülmektedir. Bu durum, TRIPS Anlaşması'nın zayıf yönü olarak tanımlanabilir. Çünkü anlaşma, ülkelerin birbirinden farklı sosyoekonomik ve kültürel yapılarının göz ardı etmektedir. Çalışmada gerçekleştirilen analiz sonucunda da fikri mülkiyet çeşitlerinden olan patent, endüstriyel tasarım ve ticari marka başvurularının, insani gelişme arttıkça artış göstermesi bu durumu destekleyici niteliktedir. Bu nedenle de TRIPS Anlaşması'nın uygulanmasının gelişmiş ülkeleri daha çok desteklediği ve gelişmekte olan ülkelerin kalkınması açısından aynı etkiyi yaratmadığı söylenebilir.

Tüm bu sonuçları, kavramsal çerçevede değerlendirecek olursak, kurumsal mantıkların oluşum ve gelişimi ile açıklama gereği mevcuttur. Kurumların, yapılarına uygun davranış ve uygulamaları seçmesi, yaygın olan kurumsal mantıklarla paralellik göstermektedir (Meyer ve Hammerschmind, 2006). Bu nedenle kurumların meşruiyeti açısından, TRIPS Anlaşması etrafında şekillen fikri mülkiyet korumasına uyum sağlamaları beklenmektedir. Fakat bu durum yaygın olan mantığı kopyalamak olarak değerlendirilmemelidir. Zira sonuçlar, Çin'in ayrıştığını ve kopyalama yerine, kendi koşullarına uyarladığı fikri mülkiyet koruma sistemi ile adaptasyon mantığının geliştirdiğini göstermektedir. Çin'in benimsediği bu uyarlama politikası diğer ülkeler açısından da örnek niteliğinde değerlendirilebilir. Bu durum göz önüne alınarak, her ülkenin kendi yapısına ve ihtiyaçlarına uygun, ulusal yasal düzenlemeler ve politikalar gerçekleştirmesi, fikri mülkiyet kavramının uluslararası geçerlilik ve güvenilirliğinin korunması adına oldukça önemli görünmektedir. Öte yandan fikri mülkiyet haklarının korunması ve İGE'nin meşruiyetinin sürdürülebilirliği, sürdürülebilir kalkınma süreçlerinde temel ölçütlerin korunmasına destek olacaktır.

Öneriler

Ülkeler, sosyoekonomik ve kültürel durumlarını göz önüne alarak hukuki koruma sistemini oluştururken hem yaratıcılığı ödüllendiren hem de toplumsal faydayı maksimize eden dengeli bir sistem gerekliliğini göz ardı etmemelidir. Yenilikçiliği teşvik eden fikri mülkiyet politikalarının, aynı zamanda eşit erişim ve adaleti gözeterek tasarlanması önemlidir. Bu bağlamda, politika yapıcılar, fikri mülkiyet korumalarının sağladığı avantajları maksimize ederken, olumsuz etkilerini minimize edecek esneklikleri de göz önünde bulundurmalarıdır. İfade edilen denge gözetilerek gerçekleştirilecek hukuki düzenlemeler de tek başına yeterli olmayabilir. Çünkü, yasalar devlet eliyle oluşturulmaktadır; fakat yenilikleri gerçekleştirerek, hukuki korumanın doğrudan muhatabı olanlar, bireyler veya işletmelerdir. Toplumların sahip olunan hak ve yükümlülüklere ilişkin farkındalıklarının arttırılması için devletlerin bilinçli eğitimler ve bilgilendirici faaliyetlerde bulunmasının faydalı olacağı düşünülmektedir.

Öte yandan Ar-Ge faaliyetlerinin artması, yeniliği teşvik etme ve bilinç yaratma konusunda üniversitelerin kritik rolleri vardır. Bu nedenle üniversitelerde ve araştırma

kurumlarında teknoloji transfer ofisleri kurulması; bu ofisler aracılığıyla sanayi ile iş birlikleri geliştirilmesi, patent, endüstriyel tasarım ve ticari marka başvurularını arttırıcı nitelikte olacağı düşünülmektedir. Bu alanda örnek teşkil edecek, ABD'nin başarının nedeni, 1980 yılında yürürlüğe giren Bayh-Dole Yasası'dır. Bu yasa, üniversitelerin ve araştırma kurumlarının federal fonlar aracılığıyla yapılan araştırmalardan elde edilen buluşlar üzerinde oluşan mülkiyet haklarını elde etmelerine ve bu buluşları ticarileştirmelerine olanak tanımaktadır. Bu yasanın üniversitelerin patent başvurularını teşvik ettiği ve üniversite-sanayi iş birliği içinde yenilikçi çözümler geliştirmede etkisi olduğu görülmüştür. Örneğin, Stanford Üniversitesi'nin teknoloji transfer ofisi, birçok başarılı girişimin kurulmasına ve yenilikçi ürünlerin piyasaya sürülmesine öncülük etmiştir. Google, HP ve Cisco gibi dünya çapında tanınan şirketler, Stanford'un teknoloji transfer sürecinden doğmuştur. ABD tarafından uygulanan bu model, diğer ülkeler için de örnek teşkil etmekte ve yenilikçi ekosistemlerin oluşturulmasında yol gösterici olarak değerlendirilmektedir. Yani ulusal anlamda düzenlemelerin fikri mülkiyet mantığının gelişmesinde etkili olduğu ve bu durumun diğer ülkelerin kurumsal mantıklarını geliştirmesine katkı sağlayacağı söylenebilir.

Yeniliği teşvik etme yönündeki girişimlerin ve Ar-Ge faaliyetleri sermaye ve fonlama da gerektirmektedir. Bu bağlamda devletlerin fonlar oluşturarak, yenilik fikirlerini desteklemesi faydalı olacaktır. Ayrıca bu faaliyetleri yürüten işletmelere yönelik vergi indirimleri ve teşvik politikaları uygulanmasının; işletmelerin, fikri mülkiyet başvuruları için katlandıkları maliyetleri azaltacağı ve bu alana yatırım yapmalarını teşvik edeceği düşünülmektedir. Kore Cumhuriyeti örneğinde, bu tür teşviklerin inovasyon ekosistemini güçlendirdiğini ve işletmelerin küresel rekabet gücünü artırdığını göstermektedir. Nitekim 2022 yılına ait patent ve endüstriyel tasarım başvurularında, Kore Cumhuriyeti ilk 5 ülke içinde; İGE'de ise "çok yüksek insani gelişme" kategorisinde yer almıştır. 2021 yılında İGE skoru 0.925 iken, 2022 yılında bu skor 0.929'ye yükselmiştir. 2010-2021 yılları arasındaki yıllık değişimi incelendiğinde ise insani gelişmişlik düzeylerinde %0.35'lik bir artış gözlemlenmiştir (BMKP, 2023). Bu durum, fikri mülkiyet göstergelerine yaptıkları başvuru artışının, insani gelişmişliklerini de arttırdığını göstermek şeklinde yorumlanabilir.

Son olarak da gelişmekte olan ülkelerin, küresel pazarlarda rekabet edebilmek için uluslararası ortaklıklar kurmasının; yeni pazarlara erişim, teknoloji transferi ve bilgi paylaşımı açısından büyük avantajlar sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca, bu iş birlikleri aracılığıyla edinilen bilgi ve deneyim, yerel yeteneklerin gelişimine katkı sağlayarak, uzun vadede sürdürülebilir ekonomik büyümeyi ve insani gelişmeyi destekleyecektir. Bu nedenle,

gelişmekte olan ülkelerin küresel iş birliklerini teşvik eden stratejiler benimsemeleri, rekabet avantajlarını artırmaları ve teknoloji tabanlı ekonomik kalkınmayı sağlamaları açısından kritik öneme sahiptir.

Yukarıda ifade edilen tüm öneriler, ülkelerin sosyo-ekonomik ve kültürel ihtiyaçları göz önünde bulundurularak yapılmalıdır. Bir kurumsal mantığın doğrudan kopyalanması, söz konusu mantığın yerleşik hale gelmesinde sıkıntı yaratmaktadır. Dolayısıyla başarılı örneklerin birebir kopyalanması yerine, kurumsal dinamiklerin adaptasyonu ifade edilen mantığın yerleşmesinde daha etkili olacaktır. Aksi taktirde, başarılı örnekleri birebir kopyalamak, TRIPS anlaşması ile aynı sorunları yaratacak ve fayda getireceği düşünülen uygulamalardan herhangi bir avantaj sağlanamayacaktır.

Çalışmanın Sınırlılıkları ve Gelecek Çalışmalara Öneriler

Bu çalışma, daha önceki çalışmalara farklı olarak, fikri mülkiyet haklarının, insani gelişmişlik üzerindeki etkilerini ekonomik, kültürel ve sosyal anlamda anlamaya çalışmıştır. En önemli katkılarından biri daha önceki çalışmaların fikri mülkiyeti iktisadi boyuttan değerlendirirken, bu çalışmada uzun ve sağlıklı yaşam, bilgi ve yaşam standardı değişkenleri ile İGE'ye etkisi araştırılmıştır. Her ne kadar bu anlamda önemli bir adım olsa da çalışmanın kısıtları göz önünde bulundurulduğunda daha geniş ve derinlemesine araştırmalar yapılmasına ihtiyaç bulunmaktadır. Çalışmanın temel kısıtlarından biri, veri kısıtlamalarıdır. Fikri mülkiyet hakları ve İGE verileri, güvenilir ve resmi kaynaklardan elde edilmiş olsa da bazı ülkeler için veri eksiklikleri bulunmaktadır. Bu eksiklerle, beklenilenden daha fazla karşılaşılmıştır. Bu nedenle dengesiz panel veri seti ile çalışılmış ve k-kümeleme analizinde ise sadece 2022 yılı verileri kullanmıştır. Verilerin kısıtlı ve sağlıklı olmaması, çalışmada sadece başvuru sayılarının temel alınmasını gerektirmiştir. Gelecek çalışmalar, fikri mülkiyet başvuru ve onay arasındaki ilişkiye de hem ülkeler hem de yıllar bağlamında araştırmalıdır. Araştırmanın gerçekleştirilmesinde karşılaşılan kaynak kısıtları, daha derinlemesine analizlerin yapılmasını engellemiştir. Daha sonraki araştırmalarda, daha kapsamlı bir yöntemle, daha fazla yıla ilişkin ve kıyaslamalı gözlem yapabilir. Ayrıca, G20 ülkeleri dışında, farklı gelişmişlik düzeylerine sahip ülkeler üzerinde benzer çalışmaların gerçekleştirilmesi önerilir. Böylece, fikri mülkiyet haklarının etkileri daha genel bir

çerçevede değerlendirilebilecek ve farklı ekonomik koşullar altında bu hakların nasıl işlediği daha iyi anlaşılabilecektir.

Çin'in hızla artan fikri mülkiyet başvuruları beraberinde Çin'i fikri mülkiyet hakları konusunda önemli tartışmaların merkezi haline getirmiştir. Bunun nedeni, fikri mülkiyet başvurularında önemli bir artış yaşanırken; Çin'in çeşitli teknolojik sektörlerde inovasyona yönelik geçişine rağmen, ihlal edici malların üretimi, dağıtımı ve ihracatı ile ilgili sorunların devam etmesidir (Ruse-Khan, 2010; Gu ve Lei, 2022). Bu noktadan hareketle, sonraki çalışmalarda en çok fikri mülkiyet başvurusu ve en çok fikri mülkiyet ihlalinin neden Çin'de olduğuna dair derinlemesine araştırmalar yapılabilir. Bu çalışmalar, Çin'deki fikri mülkiyet yasalarının uygulanma düzeyinin incelenmesi, uluslararası iş birliğinin rolünün araştırılması, dijital platformlarda dolaylı patent ihlallerini tespit ve önleme konusunda teknolojik çözümler geliştirilmesi ve Çin ile diğer ülkeler arasındaki kültürel farklılıkların etkisinin incelenmesi gibi konulara odaklanabilir.

Gelecek çalışmaların, fikri mülkiyet haklarının farklı sektörler üzerindeki etkilerini incelemesi de önemlidir. Farklı sektörlerde, özellikle teknoloji, sağlık ve eğitim gibi kritik alanlarda, fikri mülkiyet haklarının rolü detaylandırılmalıdır. Bu sektörel analizler ve raporlar, daha belirgin sonuçlar elde edilmesini destek olacak, politika yapıcıların sektörel bazda daha etkili stratejiler geliştirmelerine yardımcı olacaktır. Ayrıca, ilgili yazında belirtildiği gibi fikri mülkiyet haklarına alternatif olarak önerilen ödül sistemleri gibi modellerin geliştirilmesi ve etkilerinin incelenmesi önemlidir. Bu tür alternatif modellerin yaratıcılık ve yenilik üzerindeki etkileri değerlendirilerek, daha kapsayıcı ve adil koruma yöntemleri geliştirilebileceği düşünülmektedir. Böylelikle, fikri mülkiyet haklarının ötesinde yenilikçiliği teşvik eden ve fikri mülkiyet korumasını adil dağıtan sistemlerin geliştirilmesine olanak sağlanabilir.

KAYNAKLAR

Aaker, D. A. (1991). Managing brand equity: Capitalizing on the value of a brand name. New York: Free Press.

Abbott, F. M. (1996). The WTO TRIPS Agreement and global economic development - The new global technology regime. Chicago-Kent Law Review, 72(2), 385-405.

Abbott, F. M. (1998). First report (final) to the committee on international trade law of the international law association on the subject of parallel importation. Journal of International Economic Law, 1(4), 607-636.

Abbott, F. M. (2007). Parallel Importation: Economic and social welfare dimensions. https://www.iisd.org/publications/report/parallel-importation-economic-and-social-welfare-dimensions

ABD Patent ve Ticari Marka Ofisi (2023). *Manual of patent examining procedure*. 4 Haziran 2024, https://www.federalregister.gov/documents/2023/03/03/2023-04345/manual-of-patent-examining-procedure-ninth-edition-revision-of-july-2022

Acemoglu, D. ve Linn, J. (2004). Market size in innovation: Theory and evidence from the pharmaceutical ındustry. Quarterly Journal of Economics, 119(3), 1049-1090.

Acs, Z. J., Audretsch, D. B., Lehmann, E. E. ve Licht, G. (2017). National systems of entrepreneurship. Small Business Economics, 49(1), 31-54.

Adede, A. O. (2001). The political economy of the trıps agreement: Origins and history of negotiations. Acts Press.

Al Fozaie, M. T. (2023). The "Bad Behavior Index": A composite measure of the development hindering behavior of ındividuals and ınstitutions. Scientific Annals of Economics and Business, 70(1), 115-161. doi:10.47743/saeb-2023-0003

Almeida, F. (2015). The psychology of early institutional economics: The instinctive approach of Thorstein Veblen's conspicuous consumer theory. Economia, 16(2), 226-234. doi: 10.1016/j.econ.2015.05.002

Al-Salamin, H. ve Al-Hassan, E. (2015). The ımpact of pricing on consumer buying behavior in Saudi Arabia: Al-Hassa case study. European Journal of Business and Management, 7(12), 164-173.

An, X. (2009). The review and forecast on development history of IPR in the world. Journal of Politics and Law, 2(2), 132-135.

Andersen, B. (2001). Technological change and the evolution of corporate innovation : the structure of patenting 1890-1990. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.

Andersen, B. (2003). "Intellectual property right" or "Intellectual monopoly privilege": Which one should patent analysts focus on? Globelics, 1-32. http://www.bbk.ac.uk/manop/man/staff/mgstaander.htm

Anderson, A. J. (2006). *Global pharmaceutical patent law in developing countries- amending trıps to promote access for all* (Working Paper No. 1052). Bepress Legal Series. https://law.bepress.com/expresso/eps/1052/

Anderson, K. ve Martin, W. (2005). Agricultural trade reform and the Doha Development Agenda. *The World Economy*, *28*(9), 1301-1327.

Archibugi, D. ve Coco, A. (2004). A new ındicator of technological capabilities for developed and developing countries (ArCo). *World Development*, *32*(4), 629-654.

Archibugi, D. ve Filippetti, A. (2010). The globalisation of intellectual property rights: Four learned lessons and four theses. *Global Policy*, *1*(2), 137-149. doi: 10.1111/j.1758-5899.2010.00019.x

Archibugi, D. ve Pietrobelli, C. (2003). The globalization of technology and its ımplications for developing countries windows of opportunity or further burden? *Technological Forecasting and Social Change*, *70*(9), 861-883.

Arıöz, A. ve Özbek, C. Ö. (2010). Hâkim durumun kötüye kullanılmasının sonucu olarak zorunlu lisanslama: Değerlendirme kriterleri ve uygulanan standartlar. *Rekabet Dergisi*, *43*, 11-49.

Arkan, S. (2007). *Marka hukuku*. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.

Arrow, K. (1962). Economic welfare and the allocation of resources for invention. *The rate and direction of ınventive activity: Economic and social factors* içinde (609-626). Princeton: Princeton University Press

Arup, C. (1993). The prospective GATT Agreement for intellectual property protection. *Australian Intellectual Property Journal*, *4*, 181-185.

Ateş, M. (2003). *Fikir ve sanat eserleri üzerindeki hakların kapsamı ve sınırlandırılması*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Avrupa Patent Ofisi (2019). *Annual report 2019*. 3 Mayıs 2024, https://www.epo.org/de/node/478903

Avrupa Patent Ofisi (2024). *Guidelines for examination in the european patent office*. 23 Mayıs 2024, https://link.epo.org/web/legal/guidelines-epc/en-epc-guidelines-2024-hyperlinked.pdf

Ayıter, N. (1981). *Hukukta fikir ve sanat ürünleri*. Ankara: Sevinç Matbaası.

Badrinarayanan, P. ve Shafighi, N. (2022). International technology transfer and economic development. *Archives of Business Research*, *10*(7), 20-33. doi: 10.14738/abr.107.12304

Bainbridge, D. I. (2002). *Intellectual property* (5. Baskı). Boston: Addison-Wesley Longman Ltd.

Bainbridge, D. I. (2018). *Intellectual property* (10. Baskı). Londra: Pearson.

Barazza, S. (2013). The individual character of a design: freedom and the "saturation of the state of the art". *Journal of Intellectual Property Law & Practice*, *8*(4), 267-270. doi: 10.1093/jiplp/jpt011

Barham, E. (2003). Translating terroir: the global challenge of French AOC labeling. *Journal of Rural Studies*, *19*(1), 127-138. doi: 10.1016/S0743-0167(02)00052-9

Barro, R. J. (1991). Economic growth in a cross section of countries. *Quarterly Journal of Economics*, *106*(2), 407-443.

Basalla, G. (1996). *Teknolojinin evrimi* (C. Soydemir, Çev.). Ankara: Tübitak Yayınları.

Basuroy, T. (2023). *Revenue of the film industry in India in 2023*. 28 Nisan 2024, https://www.statista.com/statistics/627512/film-revenue-by-stream-india/

Belletti, G., Marescotti, A. ve Touzard, J. M. (2017). Geographical ındications, public goods, and sustainable development: The roles of actors' strategies and public policies. *World Development*, *98*, 45-57. doi: 10.1016/j.worlddev.2015.05.004

Bentley, L. ve Sherman, B. (2014). *Intellectual property law*. Oxford: Oxford University Press.

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (2003). *Making global trade work for people*. 19 Mayıs 2024, https://www.networkideas.org/doc/mar2003/UNDP_Trade.pdf

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (2019). *Human development report 2019*. 17 Şubat 2024, https://hdr.undp.org/system/files/documents/hdr2019.pdf

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (2020). *Human development report 2020: The Next frontier: Human development and the anthropocene*. 19 Şubat 2024, https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2020

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (2023). *İnsani Gelişme Raporu 2023/2024.* https://www.undp.org/tr/turkiye/publications/human-development-report-2023

Blind, K. ve Jungmittag, A. (2008). The impact of market structure on innovation: A survey of the empirical evidence. *The Economics of Innovation and New Technology*, *17*(5), 397-416.

Blomstrom, M., Lipsey, R. E. ve Zejan, M. (1996). Is fixed ınvestment the key to economic growth. *The Quaterly Journal of Economics*, *111*(1), 269-279.

Boldrin, M. ve Levine, D. K. (2008). *Against intellectual monopoly*. Cambridge: Cambridge University Press.

Boldrin, M. ve Levine, D. K. (2009). Market size and intellectual property protection. *International Economic Review*, *50*(3), 855-881. doi: 10.1111/j.1468-2354.2009.00551.x

Bonadio, E. (2011). Parallel imports in a global market: Should a generalised international exhaustion be the next step? *European Intellectual Property Review*, *33*(3), 153-161.

Botoy, I. E. (2004). From the Paris Convention to the Trips Agreement. *The Journal of World Intellectual Property*, *7*(1), 115-130. doi: 10.1111/j.1747-1796.2004.tb00260.x

Bourdieu, P. (1990). *The logic of practice*. Stanford CA: Stanford University Press.

Boyle, J. (2004). A manifesto on WIPO and the future of intellectual property. *Duke Law and Technology Review*, *9*, 1-12.

Bozbel, S. (2012). *Fikir ve sanat eserleri hukuku*. İstanbul: XII Yayıncılık.

Braga, P., Alberto, C. ve Fink, C. (1998). The relationsh between intellectual property rights and direct foreign investment. *Duke Joural of Comparative and International Law*, *9*(1), 163-187.

Burns, T. (2016). “Happy slaves”? The adaptation problem and identity politics in the writings of Amartya Sen. *International Journal of Social Economics*, *43*(12), 1178-1193. doi: 10.1108/IJSE-09-2015-0232

Burrell, R., Jee, S. J., Hötte, K. ve Ring, C. (2023). *Intellectual property rights, climate technology transfer and innovation in developing countries* (Working Paper No. 2023-14). INET Oxford. https://oms-inet.files.svdcdn.com/production/files/intellectual-property-rights-2023-14.pdf

Busch, M. L. ve Reinhardt, E. (2003). Developing countries and GATT/WTO dispute settlement. *Journal of World Trade*, *37*(4), 719-735.

Bülbül, Y. ve Özbay, R. D. (2010). ’Sanayi Devrimi’nin tartışmalı bir kurumu olarak patent ve Osmanlı’da İhtira Beratı Kanunu. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, *28*(1), 37-55.

Cantwell, J. ve Santangelo, G. D. (2000). Capitalism, profits and innovation in the new techno-economic paradigm. *Journal of Evolutionary Economics*, *10*(1-2), 131-157.

Cardwell, R. ve Ghazalian, P. L. (2012). The effects of the TRIPS Agreement on international protection of intellectual property rights. *International Trade Journal*, *26*(1), 19-36. doi: 10.1080/08853908.2012.631868

Castelo Branco, M. C., Gomes, D. ve Martins, A. (2024). An institutionalist political-economy perspective on social and environmental accounting. *Meditari Accountancy Research*, *32*(7), 35-55. doi: 10.1108/MEDAR-12-2023-2248

Chae, S. ve Gim, J. (2019). A study on trend analysis of applicants based on patent classification systems. *Information*, *10*(12), 364-376. doi: 10.3390/info10120364

Chang, H. J. (2001). Intellectual property rights and economic development: Historical lessons and emerging issues. *Journal of Human Development*, *2*(2), 287-309.

Chen, J. (1996). Sober second look at appellations of origin: How the United States will crash France’s wine and cheese. *Minnesota Journal of Global Trade*, *5*, 29-64.

Chen, Y., Zhang, C., Zhang, X. ve Chen, D. (2021). The promotional role of patent ınformation analysis in ımproving the quality of research & development in chinese universities, *Advances in Economics, Business and Management Research, 189*, 280-285.

Choukroune, L. ve Nedumpara, J. J. (2021). *International economic law text, cases and materials*. Cambridge: Cambridge University Press.

Cockburn, I. M., Lanjouw, J. O. ve Schankerman, M. (2016). Patents and the global diffusion of new drugs. *American Economic Review*, *106*(1), 136-164. doi: 10.1257/aer.20141482

Colston, C. ve Galloway, J. (2010). *Modern intellectual property law* (3. Baskı). London: Routledge.

Colston, C. ve Middleton, K. (2005). *Moderın intellectual property Law* (2. Baskı). Cavendish Publishing.

Conley, C. B. (2007). Parallel imports: the tired debate of the exhaustion of intellectual property rights and why the wto should harmonize the haphazard laws of the international community. *Tulane Journal of International and Comparative Law, 16*(1), 189-212.

Consumer demand for aesthetic and functional designs. (2021). *Gartner.*

Cornish, W., Llewelyn, D. ve Aplin, T. F. (2013). *Intellectual property: Patents,* Copyright, Trade Marks and Allied Rights (8. Baskı). Mytholmroyd: Sweet & Maxwell.

Correa, C. M. (2007a). The Trips Agreement and developing countries. *The World Trade Organization: Legal, Economic and Political Analysis* içinde (s. 2010-2046). Springer US. doi: 10.1007/0-387-22688-5_54

Correa, C. M. (2007b). *Trade related aspects of ıntellectual property rights: A commentary on the TRIPS Agreement*. Oxford: Oxford University Press.

Coşkun, A. (2006). *Enforcement of intellectual property rights in a general framework and evaluation of enforcement measures in the EU context* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.

Cracolici, M. F., Cuffaro, M. ve Nijkamp, P. (2010). The measurement of economic, social and environmental performance of countries: a novel approach. *Social Indicators Research*, *95*(2), 339-356. doi: 10.1007/s11205-009-9464-3

Craig, A. N. ve Andrew, P. M. (2006). Constitutionalizing patents : From Venice to Philadelphia. *Review of Law and Economics*, *2*(2), 223-321.

Croes, R. (2012). Assessing tourism development from Sen's capability approach. *Journal of Travel Research*, *51*(5), 542-554. doi: 10.1177/0047287511431323

Cullet, P. (2007). Human rights and intellectual property protection in the TRIPS era. *Human Rights Quarterly*, *29*, 403-430.

Çakmak, D. (2007). Osmanlı telif hukuku ile ilgili mevzuat. *Türkiyar Araştırmaları Dergisi*, *21*, 191-234.

Çavuşoğlu, A. (2023). Emeğin mülkiyeti: Locke, Proudhon ve Marx'ın gözünden mülkiyet kavramı. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, *29*(2), 1122-1145. doi: 10.33433/maruhad.1356656

Das, R. J. (2023). Marxism and revisionism in the world today. *Capital & Class*, *47*(3), 383-406. doi: 10.1177/03098168221139287

Dědeček, R. ve Dudzich, V. (2022). Exploring the limitations of GDP per capita as an indicator of economic development: a cross-country perspective. *Review of Economic Perspectives*, *22*(3), 193-217. doi: 10.2478/revecp-2022-0009

Değer, A. (2011). Patent değerlemesi ve reel opsiyonlar. *Business and Economics Research Journal*, *2*(1), 153-172.

Devlet Planlama Teşkilatı (1995). *Fikri ve sinai haklar özel ihtisas komisyonu raporu*.

Dhar, B. (2001). Doha: A developing countries perspective. *Economic & Political Weekly*, *36*(46/47), 4343-4345.

DiMaggio, P. J. ve Powell, W. W. (1983). The iron cage revisited: Institutional isomorphism and collective rationality in organizational fields. *American Sociological Review*, *48*(2), 147-160.

DiMaggio, P. J. ve Powell, W. W. (1993). The iron cage revisited: institutional isomorphism and collective rationality in organizational fields. W. W. Powell ve P. J. DiMaggio (Ed.). *The new institutionalism in organizational analysis* içinde (s. 63-82). Chicago: University of Chicago Press.

Diwan, L. ve Rodrick, D. (1991). Patents appropriate technology and North-South trade. *Journal of International Economics*, *30*, 27-47.

Dixon, P. ve Greenhalgh, C. (2002). The economics of intellectual property: A review to identify themes for future research. *Intellectual Property Advisory Committee*. http://www.dklevine.com/archive/dixon-review.pdf

Doğan, B. (2015). Coğrafi işaret korumasının gelişmekte olan ülkeler için önemi. *NWSA Academic Journals*, *10*(2), 58-75. doi: 10.12739/NWSA.2015.10.2.3C0128

Drahos, P. (1996). *A philosophy of ıntellectual property*. Dartmouth Publishing Company.

Drahos, P. (1997). Thinking strategically about intellectual property rights. *Telecommunications Policy*, *21*(3), 201-211.

Drahos, P. (2016a). Hegel: The spirit of ıntellectual property. *A philosophy of intellectual property* içinde (s. 185-109). Australia: ANU eText.

Drahos, P. (2016b). The power of abstract objects *A philosophy of intellectual property* içinde (s. 169-197). Australia: ANU eText.

Duran, E. ve Michalopoulos, C. (1999). Intellectual property rights and developing countries in the WTO millennium round. *The Journal of World Intellectual Property*, *2*(6), 853-874.

Dünya Bankası (2005). *World development report: Equity and development*. 22 Şubat 2024, https://documents1.worldbank.org/curated/en/435331468127174418/pdf/322040World0Development0Report02006.pdf

Dünya Bankası (2023). *Dünya Bankası Dünya Kalkınma Göstergeleri*. 2 Haziran 2024, https://data.worldbank.org/country/TR?locale=tr

Dünya Ekonomik Forumu (2020). *Dünya Ekonomik Forumu Küresel Rekabet Raporu*. 1 Haziran 2024, https://ref.sabanciuniv.edu/tr/dunya-ekonomik-forumu-kuresel-rekabetcilik-raporu-2020-genel-degerlendirme

Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü (b.t.). *Fikri mülkiyet istatistikleri data merkezi.* 15 Şubat 2024, https://www3.wipo.int/ipstats/key-search/indicator

Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü (b.t.). *Hague System.* 29 Mart 2024, https://www.wipo.int/treaties/en/registration/hague/.

Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü (b.t.). *Traditional knowledge*. 2 Nisan 2024, https://www.wipo.int/tk/en/tk/

Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü (b.t.). *What is an industrial design?* 18 Mart 2024, https://www.wipo.int/designs/en/faq-industrial-designs.html#:~:text=In%20a%20legal%20sense%2C%20an,as%20patterns%2C%20lines%20or%20color

Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü Uluslararası Büro (2000). *Intellectual property and genetic resources, traditional knowledge and folklore: background document*. 23 Şubat 2024, https://www.wipo.int/export/sites/www/pressroom/en/documents/background_brief_tk.pdf

Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü (2008). *Intellectual property handbook.* 28 Şubat 2024, https://www.wipo.int/standards/en/handbook.html

Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü (2011). *Interface between exhaustion of ıntellectual property rights and competition law*. 20 Mart 2024, https://www.wipo.int/edocs/mdocs/mdocs/en/cdip_4/cdip_4_4rev_study_inf_2.pdf

Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü (2020a). *World intellectual property indicators 2020*. 1 Mart 2024, https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_941_2020.pdf

Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü (2020b). *What is intellectual property?* 12 Şubat 2024, https://www.wipo.int/about-ip/en/ doi: 10.34667/tind.42176

Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü (2021a). *Geographical indications: An introduction* (2. Baskı). Cenevre: Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü.

Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü (2021b). *Guide to using patent information.* 12 Nisan 2024, https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo-pub-rn2021-1e-en-wipo-guide-to-using-patent-information.pdf

Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü (2021c). *World intellectual property indicators 2021*. 1 Nisan 2024, https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_941_2021.pdf

Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü (2022a). *IP facts and figures.* 27 Nisan 2024, https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo-pub-943-2022-en-wipo-ip-facts-and-figures-2022.pdf

Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü (2022b). *World intellectual property report 2022: The direction of innovation*. 7 Mart 2024, https://tind.wipo.int/record/45356?v=pdf

Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü (2022c). *Frontier technologies*. 13 Nisan 2024, https://www.wipo.int/export/sites/www/about-ip/en/frontier_technologies/pdf/frontier-tech-6th-factsheet.pdf

Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü (2023a). *Challenges, continue upward trend*. 2 Haziran 2024, https://www.wipo.int/pressroom/en/articles/2023/article_0002.html.

Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü (2023b). *World intellectual property indicators 2023.* 19 Nisan 2024, https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo-pub-941-2023-en-world-intellectual-property-indicators-2023.pdf

Dünya Para Fonu (2021). *World economic outlook.* 16 Nisan 2024, https://www.imf.org/en/Publications/WEO

Dünya Sağlık Örgütü (2006). *Public health, ınnovation, and ıntellectual property rights: Report of the commission on intellectual property rights, innovation and public health*. 16 Mart 2024, https://www.loc.gov/item/2021763228

Dünya Sağlık Örgütü (2007). *WHO medicines strategy countries at the core 2004-2007*. 3 Haziran 2024, https://iris.who.int/handle/10665/68514

Dünya Sağlık Örgütü (2015). *Global strategy and plan of action on public health, innovation, and intellectual property.* 2 Haziran 2024, https://www.who.int/publications/i/item/global-strategy-and-plan-of-action-on-public-health-innovation-and-intellectual-property---wha68.18

Dünya Sağlık Örgütü (2020). *Global health estimates 2020: Life expectancy and leading causes of death and disability*. 2 Haziran 2024, https://www.who.int/data/gho/data/themes/mortality-and-global-health-estimates

Dünya Ticaret Örgütü (b.t.). *Intellectual Property: protection and enforcement.* 17 Mayıs 2024, https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/agrm7_e.htm.

Dünya Ticaret Örgütü (b.t.). *Introduction to the TRIPS Agreement*. 19 Nisan 2024, https://www.wto.org/english/tratop_e/trips_e/ta_docs_e/modules1_e.pdf.

Dünya Ticaret Örgütü (b.t.). *Overview the TRIPS Agreement*. 16 Nisan 2024, https://www.wto.org/english/tratop_e/trips_e/intel2_e.htm

Dünya Ticaret Örgütü (b.t.). *WTO Analytical Index - TRIPS Agreement Article 7*. 30 Nisan 2024, https://www.wto.org/english/res_e/publications_e/ai17_e/trips_art7_oth.pdf.

Dünya Ticaret Örgütü (1994). *TRIPS: A more detailed overview of the TRIPS Agreement.* 4 Mayıs 2024, https://www.wto.org/english/tratop_e/trips_e/intel2_e.htm

Dünya Ticaret Örgütü (2001). *Doha Deklarasyonu*. 14 Nisan 2024, https://www.wto.org/english/thewto_e/minist_e/min01_e/mindecl_e.htm#trips.

Dünya Ticaret Örgütü (2002). *WTO Annual Report 2002*. 26 Mart 2024, https://www.wto-ilibrary.org/content/books/9789287044570

Dünya Ticaret Örgütü (2012). *World Trade Organization negotiations: The Doha Development agenda*. 26 Nisan 2024, https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/doha1_e.htm

Dünya Ticaret Örgütü (2021). *Waiver from certain provisions of the TRIPS Agreement for the prevention, containment and treatment of COVID-19: Communication from India and South Africa*. 27 Nisan 2024, https://msfaccess.org/sites/default/files/2020-11/COVID_Brief_WTO_WaiverProposal_ENG_v2_18Nov2020.pdf

Dünya Ticaret Örgütü (2022). *MC12 numaralı karar.* 2 Haziran 2024, https://www.DTÖ.org/english/theDTÖ_e/minist_e/mc12_e/documents_e.htm

Elfakhani, S. ve Mackie, W. (2015). An analysis of net FDI drivers in BRIC countries. *Competitiveness Review*, *25*(1), 98-132. doi: 10.1108/CR-05-2013-0053

Ercan, C. (2021). Fikri hak kavramı ve eser sahibinin manevi haklarının genel anlamda kişilik hakkıyla ilişkisi. *TAAD*, *12*(46), 377-412.

Erel, Ş. N. (1998). *Türk fikir ve sanat hukuku*. Ankara: İmaj Yayıncılık.

Estelle Long, D. (2006). Traditional knowledge and the fight for the public domain. *Marshall Review of Intellectual Property Law*, *5*(317), 316-329.

Esty, D. C. (2001). Bridging the trade-environment divide. *Journal of Economic Perspectives*, *15*(3), 113-130.

Eugui, D. V. (2002). *What Agenda for the review of TRIPS: A sustainable development perspective.* 27 Mart 2024, https://www.ciel.org/reports/what-agenda-for-the-review-of-trips-a-sustainable-development-perspective-summer-2002-vivas-te02-3-2/

Fagerberg, J. (2005). Innovation: A guide to the literatüre. J. Fagerberg, D. C. Mowery ve R. R. Nelson (Ed.). *The Oxford handbook of innovation* içinde (s. 1-26). Oxford: Oxford University Press.

Fan, Y. (2006). Branding the nation: What is being branded? *Journal of Vacation Marketing*, *12*(1), 5-14.

Ferguson, I. (2008). *World Trade Organization negotiations: The Doha Development Agenda*. 1 Mayıs 2024,

https://www.researchgate.net/publication/235057272_World_Trade_Organization_Negotiations_The_Doha_Development_Agenda

Fink, C. (2005). Entering the jungle of intellectual property rights exhaustion and parallel importation. C. Fink ve K. E. Maskus (Ed.). *Intellectual property and development* içinde (s. 171-178). New York: A Copublication of the World Bank and Oxford University Press.

Fink, C. (2013). Intellectual property rights: Economic principles and trade rules. *Handbook of trade policy for development* içinde (s. 740-767). Oxford: Oxford University Press.

Fink, C. ve Maskus, K. E. (2005). *Intellectual property and development: Lessons from recent economic research*. New York: World Bank and Oxford University Press.

Forman, L. (2007). Trade Rules, Intellectual Property, and the Right to Health. *Ethics & International Affairs*, *21*(3), 337-357. doi: 10.1111/j.1747-7093.2007.000103.x

Friedland, R. ve Alford, R. R. (1991). Bringing society back in: Symbols, practices and institutional contradictions. W. W. Powell ve P. J. DiMaggio (Ed.). *The new institutionalism in organizational analysis* içinde (s. 232-263). Chicago: University of Chicago Press.

Fukuda-Parr, S. (2003). The human development paradigm: Operatıonalızıng Sen's ideas on capabilities. *Feminist Economics*, *9*(2-3), 301-317. doi: 10.1080/1354570022000077980

Fukuda-Parr, S. (2011). The metrics of human rights: Complementarities of the human development and capabilities approach. *Journal of Human Development and Capabilities*, *12*(1), 73-89. doi: 10.1080/19452829.2011.541750

Furman, J. L., Porter, M. E. ve Stern, S. (2002). The determinants of national innovative capacity. *Research Policy*, *31*(6), 899-933.

Furner, J. (2018). Social relations. *Marx on capitalism* içinde (s. 143-177). BRILL. doi: 10.1163/9789004384804_006

Gervais, D. J. (2002). The internationalization of intellectual property: New challenges from the very old and the very new. *Fordham Intellectual Property, Media and Entertainment Law, 12*(4), 929-990.

Ghosh, S. ve Yamarik, S. (2019). Do the intellectual property rights of regional trading arrangements impact foreign direct investment? An empirical examination. *International Review of Economics & Finance*, *62*, 180-195. doi: 10.1016/j.iref.2019.03.002

Gibson, J. (2004). Intellectual property systems, traditional knowledge and the legal authority of community. *European Intellectual Property Review*, *26*, 280-290.

Giritlioğlu, N. (1967). *Yayın sözleşmesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Gomez, E. T. (2012). *Brands and branding: Creating cultural and social value*. Routledge.

Gordon, W. J. (1997). Locke and intellectual property. A. D'Amoto ve E. L. Doris (Ed.). *International intellectual property law* içinde (s. 30-35). London: Kluwer Law International.

Gould, D. ve Gruben, W. (1996). The role of intellectual property rights in economic growth. *Journal of Development Economics*, *48*, 323-350.

Gökovalı, U. ve Bozkurt, K. (2006). Fikri ve sınai mülkiyet hakkı (FSMH) olarak patentler: Dünya ve Türkiye açısından tarihsel bir bakış. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*, *17*, 135-146.

Granstrand, O. (2006). Innovation and intellectual property rights. J. Fagerberg ve D. C. Mowery (Ed.). *The Oxford handbook of innovation* içinde (s. 266-290). Oxford: Oxford University Press. doi: 10.1093/oxfordhb/9780199286805.003.0010

Greenwood, R. ve Suddaby, R. (2006). Institutional entrepreneurship in mature fields: The big five accounting firms. *Academy of Management Journal*, *49*, 27-48.

Grosmann, G. M. ve Lai, E. (2008). Parallel imports and price controls. *The RAND Journal of Economics*, *39*(2), 378-402.

Gu, Q. ve Lei, H. (2022). A game analysis-based behavioral interaction framework between governments and innovative enterprises for intellectual property regulation policies. *Sustainability, 14*(11), 6732. doi: 10.3390/su14116732

Guichardaz, R. (2020). The controversy over intellectual property in nineteenth-century France: a comparative analysis between Proudhon and Walras. *The European Journal of the History of Economic Thought*, *27*(1), 86-107. doi: 10.1080/09672567.2019.1651364

Gürtürk, G. (2016). *Trade related aspects of intellectual property: The case of USA* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Gürzumar, O. B. (2006). *Zorunlu unsur doktrinine dayalı sözleşme yapma yükümlülüğü*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Halbert, D. J. (2007). The World Intellectual Property Organization: Past, present and future. *Journal of the Copyright Society of the U.S.A.*, *54*(2-3), 253-284.

Hall, B. H. ve Harhoff, D. (2012). Recent research on the economics of patents. *Annual Review of Economics*, *4*, 541-565.

Halle, M. (2007). The exhaustion of intellectual property rights. *IISD Commentary*, 1-2. https://www.iisd.org/system/files/publications/com_exhaustion.pdf

Haq, M. (1995). *Reflections on humandDevelopment*. New York: Oxford University Press.

Harbinson, S. (2009). *The Doha Round: "Death-Defying Agenda" or "Don't Do it Again"?* (Working Paper No. 10/2009). ECIPE. https://ecipe.org/wp-content/uploads/2014/12/the-doha-round-a-death-defying-act.pdf

Hargreaves, I. (2011). *Digital opportunity: A review of intellectual property and growth: An independent report.* *https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5a796832ed915d07d35b53cd/ipreview-finalreport.pdf*

Haupt, R., Kloyer, M. ve Lange, M. (2007). Patent indicators for the technology life cycle development. *Research Policy*, *36*(3), 387-398. doi: 10.1016/j.respol.2006.12.004

He, A. (2021). What do China's high patent numbers really mean? *CIGI.* 4 Haziran 2024, https://www.cigionline.org/articles/what-do-chinas-high-patent-numbers-really-mean/

Heald, P. J. (2003). Moving the playing field: Addressing information distortion and asymmetry in the TRIPS game. *Minnesota Law Review*, *88*(2), 249-314.

Heath, C. (1998). Parallel imports and international trade. *International Review Of Industrial Property*, *28*(5), 623-632.

Hegel, G. W. F. (2004). *Hukuk felsefesinin prensipleri.* (C.Karakaya, Çev.). İstanbul: Sümer Yayıncılık. (Orijinal çalışma basım tarihi 1821).

Hertenstein, J. H., Platt, M. B. ve Veryzer, R. W. (2005). The impact of industrial design effectiveness on corporate financial performance. *Journal of Product Innovation Management*, *22*(1), 3-21.

Herz, B. ve Mejer, M. (2021). The effect of design protection on price and price dispersion: Evidence from automotive spare parts. *International Journal of Industrial Organization*, *79*, 1-28. doi: 10.1016/j.ijindorg.2021.102776

Hettinger, E. C. (1989). Justifying intellectual property. *Philosophy and Public Affairs*, *18*(1), 31-52.

Hilf, M. (2001). Power, rules and principles - which orientation for WTO/GATT law? *Journal of International Economic Law*, *4*(1), 111-130. doi: 10.1093/jiel/4.1.111

Hirsch, E. E. (1943). *Hukuki bakımdan fikri say (fikri haklar).* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Hirsch, E. E. (1948). *Fikri ve sınai haklar*. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.

Hoekman, B. ve Kostecki, M. (2009). *The political economy of the world trading system: The WTO and beyond*. Oxford: Oxford University Press.

Hoffman, A. J. (1999). Institutional evolution and change; Environmentalism and the US chemical industry. *Academy of Managament Journal*, *42*(4), 351-371.

Hu, A. G. ve Pung, I. P. L. (2009). Patent rights and economic growth: Cross- Country evidence. *CELS 2009 4th Annual Conference on Empirical Legal Studies Paper.* doi: 10.2139/ssrn.1339730

Hylton, K. N. (2023). A patent and a prize. *Boston University School of Law Research Paper Series*, *23*(7), 1-25.

Iber, C. ve Bavaresco, A. (2022). Person, property and contract: A critical dialogue with Hegel from Marx. *Revista de Humanidades de Valparaíso*, *18*, 9-26. doi: 10.22370/rhv2021iss18pp9-26

ICTSD ve IISD (2003). Implementation-related issues and concerns. *Doha Round briefing series, 2*(1), 1-6.

Ilie, L. (2014). Intellectual property rights: An economic approach. *Procedia Economics and Finance*, *16*, 548-552. doi: 10.1016/s2212-5671(14)00837-5

İnsel, A. (2005). İktisat ve hukuk arasındaki karmaşık ilişki. *Güncel Hukuk*, *25*, 38-40.

Ireland, P. ve Meng, M. (2017). Marx and intellectual property. P. Drahos ve G. Ghidini (Ed.). *The Oxford handbook of intellectual property law*

Ireland, P., & Meng, M. (2017). Marx and Intellectual Property. Içinde P. Drahos & G. Ghidini (Ed.), *The Oxford Handbook of Intellectual Property Law*. Oxford: Oxford University Press.

İskit, A. B. (2014). Jenerik ve biyobenzer ilaçlar. *8. Ulusal Kemik İliği Transplantasyonu ve Kök Hücre Tedavileri Kongresi*, 51-52.

Jeon, E., Kim, K., Park, H. ve Cho, K. (2023). Global collaboration in technology sectors during the covid-19 pandemic: A patent review. *Sustainability*, *15*(15), 1-19. doi: 10.3390/su151511831

Johansson, U. ve Holm, L. (2006). The role of design in Swedish industry: A cultural perspective. *Design Journal*, *9*(2), 23-32.

Josling, T. ve Tangermann, S. (2014). Agriculture in the GATT. *The World Economy*, *37*(12), 1544-1563.

Kapferer, J. N. (2008). *The new strategic brand management: Creating and sustaining brand equity long term*. Londra: Kogan Page Publishers.

Karahan, S., Suluk, C., Saraç, T. ve Nal, T. (2013). *Fikri mülkiyet hukukunun esasları* (3. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Karayanidi, M. (2011). Bargaining power in multilateral negotiations on intellectual property rules: Paradox of weakness. *The Journal of World Intellectual Property*, *14*(3/4), 265-275.

Kaya, A. (2006). *Marka hukuku*. İstanbul: Arıkan Yayıncılık.

Kaya, T. (2010). DTÖ hukuku uygulamasında ayrımcılık yapmama ilkesi. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, *59*(2), 183-242.

Keller, K. L. (2013). *Strategic brand management: Building, measuring, and managing brand equity*. Pearson Education.

Khor, M. (2001). *IPRs system a block to development?* 11 Şubat 2024, http://www.twnside.org.sg/title/et0111.htm.

Kılıçoğlu, A. M. (2013). *Sınai haklarla karşılaştırmalı fikri haklar*. Ankara: Turhan Kitabevi.

Kınacıoğlu, N. (1990). Türkiye'de fikrî hakların gelişimi ve nazarî esasları. *Prof. Dr. Haluk Tandoğan'ın Anısına Armağan*. Ankara: Ankara Üniversitesi Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü.

Kimppa, K. (2005). Intellectual property rights in software-justifiable from a liberalist position? free software foundation's position in comparison to John Locke's concept of property. *Intellectual property rights in a networked world* içinde (s. 67-82). IGI Global. doi: 10.4018/978-1-59140-576-4.ch002

Kitch, E. (2000). Elementary and persistent errors in the economic analysis of ıntellectual property. *Vanderbilt Law Review*, *53*(6), 1728-1741.

Kotler, P. ve Keller, K. L. (2016). *Marketing management* (15. Baskı). Pearson Education.

Kremer, M. (1998). Patent buyouts: A mechanism for encouraging innovation. *The Quarterly Journal of Economics*, *113*(4), 1137-1167.

Krikorian, G. (2010). Access to knowledge as a field of activism. G. Krikorian ve A. Kapczynski (Ed.), *Access to knowledge in the age of ıntellectual property*. New York: Zone Books.

Kutlutürk, M. M. (2010). *Fikri mülkiyet haklarının doğrudan yabancı yatırımlar üzerine etkisi: Gelişmekte olan ülkeler üzerine bir araştırma* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.

Lai, E. (1998). International intellectual property rights and the rate of product innovation. *Journal of Development Economics*, *55*, 115-130.

Lall, S. (2003). Indicators of the relative ımportance of IPRs in developing countries. *Research Policy*, *32*(9), 1657-1680.

Lewin, H. ve Morris, J. (1977). Marx's concept of fetishism. *Science & Society*, *41*(2), 172-190.

Liberti, L. (2010). *Intellectual property rights in ınternational ınvestment agreements: An overview* (Working Paper No. 2010/01). OECD working papers on international investment. doi: 10.1787/5kmfq1njzl35-en

Light, J. S. (2001). New technologies AND regulation: Why the future needs historians? *Law Review of Michigan State University Detroit College of Law*, *2001*(2), 241-244.

Locke, J. (2004). *Hükümet üzerine ikinci inceleme* (F. Bakırcı, Çev.). İstanbul: Ebabil Yayıncılık. (Orijinal çalışma basım tarihi 1690)

L'Ostergard, R. (2002). *Development dillema: The political economy of ıntellectual property rights in the ınternational system*. New York: LFB Scholarly Publishing LLC.

Lounsbury, M. (2007). A tale of two cities: Competing logics and practice variation in the professionalizing of mutual funds. *Academy of Management Journal*, *50*(2), 289-307.

Lupu, M. (2018). Artificial Intelligence and Intellectual Property. *World Patent Information*, *53*, A1-A3. doi: 10.1016/j.wpi.2018.06.001

Ma, S. (2024). China's world-leading patent applications being sped up, scrutinised to boost key industries. *SCMP.* 11 Haziran 2024, https://www.scmp.com/economy/china-economy/article/3258849/chinas-world-leading-patent-applications-being-sped-scrutinised-boost-key-industries

Macdonald, S. (2004). When means become ends: considering the impact of patent strategy on innovation. *Information Economics and Policy*, *16*(1), 135-158. doi: 10.1016/j.infoecopol.2003.09.008

Madhulatha, T. (2012). An overview on clusterıng methods. *IOSR Journal of Engineering*, *2*(4), 719-725.

Mansfield, E. (1994). *Intellectual property protection, foreign direct ınvestment and technology transfer*, 19.

Mashelkar, R. A. (2001). Intellectual property rights and the Third World. *Current Science*, *81*(8), 955-965.

Maskus, K. E. (1998). The role of intellectual property rights in encouraging foreign direct ınvestment and technology transfer. *Duke Journal of Comparative and International Law*, *9*(1), 109-161.

Maskus, K. E. (2000a). *Intellectual property rights in the global economy*. Peterson Institute Press.

Maskus, K. E. (2000b). Parallel imports. *The World Economy*, *23*(9), 1269-1284. doi: 10.1111/1467-9701.00329

Maskus, K. E. ve Panubarti, M. (1995). How trade-related are ıntellectual property rights? *Journal of International Economics*, *39*, 227-248.

May, C. (2000). *A global political economy of ıntellectual property rights the new enclosures?* Londra: Routledge

May, C. (2007). The hypocrisy of forgetfulness: The contemporary significance of early innovations in intellectual property. *Review of International Political Economy*, *14*(1), 1-25). doi: 10.1080/09692290601081202

Mayne, R. (2004). The TRIPS Agreement and access to medicines: An NGO perspective. H. Katrak ve R. Strange (Ed.). *The WTO and developing countries* içinde (s. 146-164). NewYork: Palgrave Macmillan.

McCalman, P. (2001). Reaping what you sow: An empirical analysis of ınternational patent harmonization. *Journal of International Economics*, *55*(1), 161-186.

McGillivray, M. ve White, H. (1993). Measuring development? The UNDP's human development index. *Journal of International Development*, *5*(2), 183-192. doi: 10.1002/jid.3380050210

Mei, M. ve Tan, H. (2021). Data expression and protection of intellectual property education resources based on machine learning. *Complexity*, *2021*, 1-11. doi: 10.1155/2021/5583389

Mercurio, B. ve Yu, R. (2021). Convergence, complexity and uncertainty. *Artificial intelligence and international economic law* içinde (s. 139-154). Cambridge University Press. doi: 10.1017/9781108954006.008

Merges, R. (2000). Intellectual property rights and the new ınstitutional economics. *Vanderbilt Law Review*, *53*(6), 1857-1877.

Meyer, J. W. ve Hammerschmid, G. (2006). Changing institutional logics and executive identities: A managerial challenge to public administration in Austria. *American Behavioral Scientist*, *49*, 1000-1014.

Meyer, J. W. ve Rowan, B. (1977). Institutionalized organizations: Formal structure as myth and ceremony. *American Journal of Sociology*, *83*(2), 340-363.

Mgbeoji, I. (2006). Beyond patents: The cultural life of native healing and the limitations of the patent system as a protective mechanism for ındigenous knowledge on the medicinal uses of plants. *Canadian Journal of Law and Technology*, *5*(1), 1-13.

Moebes, A. (1992). Negotiating international copyright protection: The United States and European community positions. *Loyala of Los Angeles International and Comparative Law Review*, *14*(2), 300-325.

Montobbio, F., Primi, A. ve Sterzi, V. (2015). IPRs and international knowledge flows: Evidence from six large emerging countries. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, *106*(2), 187-204. doi: 10.1111/tesg.12131

Mugabei John. (1999). Intellectual property protection and traditional knowledge: An exploration in international policy discourse. *WIPO*, 1-29.

Munzer, S. R. (1990). *A theory of property*. Cambridge: Cambridge University Press.

Murray, J. L. (1993). Development data constraints and the human development index. D. G. Westendorff ve D. Ghai (Ed.). *Monitoring social progress in the 1990s* içinde (s. 40-64). UNRISD, Avebury, Aldershot.

Najam, A., Runnalls, D. ve Halle, M. (2007). Environment and globalization: Five propositions. *IISD*. 3 Mayıs 2024, https://www.iisd.org/system/files/publications/trade_environment_globalization.pdf

Nataraj, G. (2012). Policy efficiency of trade reforms in India. *In economic reform processes in South Asia* içinde (s. 136-153). Routledge.

Nemlioglu, I. (2019). A Comparative analysis of intellectual property rights: A case of developed versus developing Countries. *Procedia Computer Science*, *158*, 988-998. doi: 10.1016/j.procs.2019.09.140

Neumayer, E. (2001). The human development index and sustainability — a constructive proposal. *Ecological Economics*, *39*(1), 101-114. doi: 10.1016/S0921-8009(01)00201-4

Nordhaus, W. D. (1969). *Invention, growth, and welfare: A theoretical treatment of technological change*. Cambridge, M. A.: MIT Press.

Nussbaum, M. C. (2000). *Women and human development: The capabilities approach*. Cambridge University Press.

Ocasio, W., Loewenstein, J. ve Nigam, A. (2015). How streams of communication reproduce and change institutional logics: The role of categories. *Academy of Management Review*, *40*(1), 28-48.

OECD. (2010). *Measuring innovation: A new perspective*. 9 Nisan 2024, https://www.oecd.org/en/about/directorates/directorate-for-science-technology-and-innovation.html

OECD. (2013). *Innovation and growth: Rationale for an innovation strategy*. 9 Nisan 2024, https://www.oecd.org/en/topics/science-technology-and-innovation.html

OECD. (2018). *Research and development statistics*. 11 Nisan 2024, https://www.oecd.org/en/data/datasets/research-and-development-statistics.html

OECD. (2020). *Small and medium-sized enterprises (SMEs) and entrepreneurship*. 7 Nisan 2024, https://www.oecd.org/en/data/datasets/research-and-development-statistics.html

OECD. (2021). *OECD economic outlook*. 28 Nisan 2024, https://www.oecd-ilibrary.org/economics/oecd-economic-outlook/volume-2021/issue-1_edfbca02-en

OECD. (2022). *OECD better life index*. 21 Mayıs 2024, https://www.oecd-ilibrary.org/social-issues-migration-health/data/oecd-social-and-welfare-statistics/better-life-index-edition-2022_a4815531-en

Ongun, T. M. (1996). Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Anlaşması (TRIPS) ve gelişmekte olan ülkeler. *Ekonomik Yaklaşım*, *7*(22), 61-76.

Özkan, Y. (2008). *Veri madenciliği yöntemleri*. İstanbul: Papatya Yayıncılık Eğitim.

Öztan, F. (2008). *Fikir ve sanat eserleri hukuku*. Ankara: Turhan Kitabevi.

Panagariya, A. (2002). Developing countries at Doha: A political economy analysis. *World Economy*, *25*(9), 1205-1233. doi: 10.1111/1467-9701.00489

Park, W. (2005). Do intellectual property rights stimulate R&D and productivity growth? Evidence from cross-national and manufacturing industry data. J. Putnam (Ed.). *Intellectual property rights and innovation in the knowledge based economy* içinde (s. 1-50). Calgary: University of Calgary Press.

Patel, P. (1995). Localized production of technology for global markets. *Cambridge Journal of Economics*, *19*, 141-153.

Patsiaouras, G. ve Fitchett, J. A. (2009). Veblen and Darwin: tracing the intellectual roots of evolutionism in consumer research. *Journal of Marketing Management*, *25*(7-8), 729-744. doi: 10.1362/026725709X471596

Paula, F. ve Silva, M. (2021). The impact of R&D investments on national development indicators. *Economic Development Review*, *45*(2), 345-360.

Picht, P. G. ve Thouvenin, F. (2023). AI and IP: Theory to policy and back again – Policy and research recommendations at the intersection of artificial intelligence and intellectual property. *IIC - International Review of Intellectual Property and Competition Law*, *54*(6), 916-940. doi: 10.1007/s40319-023-01344-5

Polanyi, M. (1943). Patent reform. *Review of Economic Studies*, *11*(1), 61-76.

Poroy, R. ve Tekinalp, Ü. (1990). Marka hakkına ilişkin bazı sorunlar. *Prof. Dr. Haluk Tandoğan'ın anısına armağan* içinde (s. 333-345). Ankara: Ankara Üniversitesi Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü.

Porter, M. (1990). Competitive Advantage of Nations. *Competitive Intelligence Review*, *1*(1). doi: 10.1002/cir.3880010112

Posner, R. A. (2002). The law and economics of intellectual property. *Daedalus*, *131*(2), 5-12.

Powell, B. (2002). *Private property rights, economic freedom, and well being* (Working Paper No. 19). Mercatus Center. https://www.mercatus.org/students/research/working-papers/private-property-rights-economic-freedom-and-well-being

Proudhon, P.-J. (2010). *Mülkiyet nedir? Veya hukukun ve yönetimin ilkesi üzerine araştırmalar*. (D. Çetinkasap, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1840).

Quelch, J. ve Jocz, K. (2004). Positioning the nation-state. *Place Branding*, *1*(3), 229-237.

Rafiquzzaman, M. (2002). The impact of patent rights on international trade: Evidence from Canada. *The Canadian Journal of Economics*, *35*(2), 307-330.

Rai, R. K. ve Jagannathan, S. (2012). Parallel imports and unparallel laws: Does the WTO need to harmonize the parallel import law? *Journal of World Trade*, *46*(3), 657-694. doi: 10.54648/trad2012021

Rangel-Ortiz, H. (1989). Intellectual property and GATT'S Uruguay Round. *Copyright World*, *5*, 38-40.

Ravallion, M. (1997). Good and bad growth: The human development reports. *World Development*, *25*(5), 631-638. doi: 10.1016/S0305-750X(96)00141-6

Redor, D. ve Saadi, M. (2011). International technology transfer to developing countries: when is it immiserizing? *Revue d'économie politique*, *121*(3), 409-433. doi: 10.3917/redp.213.0409

Richards, D. G. (2002). The ideology of the intellectual property rights in the international economy. *Review of Social Economy*, *55*(4), 521-541.

Rikowski, R. (2006). A Marxist analysis of the world trade organisation's agreement on trade-related aspects of intellectual property rights. *Policy Futures in Education*, *4*(4), 396-409.

Rincón-López, J., Almanza-Arjona, Y. C., Riascos, A. P. ve Rojas-Aguirre, Y. (2021). Technological evolution of cyclodextrins in the pharmaceutical field. *Journal of Drug Delivery Science and Technology*, *61*, 1-14. doi: 10.1016/j.jddst.2020.102156

Robeyns, I. (2005). Selecting capabilities for quality of life measurement. *Social Indicators Research*, *74*(1), 191-215. doi: 10.1007/s11205-005-6524-1

Rogers, C. (2013). Inclusive education and intellectual disability: a sociological engagement with Martha Nussbaum. *International Journal of Inclusive Education*, *17*(9), 988-1002. doi: 10.1080/13603116.2012.727476

Romer, D. (1996). *Advanced nacroeconomics*. New York: McGraw-Hill.

Romer, P. (2002). When should we use intellectual property rights? *The American Economic Review*, *92*(2), 213-216.

Ruse-Khan, H. (2010). China—intellectual property rights: Implications for the trips-plus border measures. *The Journal of World Intellectual Property, 13*(5), 620-638. doi: 10.1111/j.1747-1796.2010.00405.x

Sagar, A. D. ve Najam, A. (1998). The human development index: a critical review. *Ecological Economics*, *25*(3), 249-264. doi: 10.1016/S0921-8009(97)00168-7

Sakthivel, M. (2009). Hague System-International registration industrial design: An overview. *Manupatra Intellectual Property Reports*, *3*, 185-194.

Sarıbeyoğlu, M. (2021). COVID-19 ve Aşının Adil Dağıtımı: Dünya Ticaret Örgütü Anlaşmaları Bağlamında Ortaya Çıkan Sorunlar. *Public and Private International Law Bulletin*, *41*(2), 395-419. doi: 10.26650/ppil.2021.41.2.910781

Sattar, A. ve Mahmood, T. (2011). Intellectual property rights and economic growth: Evidences from high, middle and low income countries. *Pakistan Economic and Social Review*, *49*(2), 163-186.

Schere, F. M. (2001). The ınnovation lottery. R. Dreyfuss, D. L. Zimmerman ve H. First (Ed.), *Expanding the boundaries of intellectual property.* Oxford: Oxford University Press.

Schneider, N. (2020). Mediated ownership: capital as media. *Media, Culture & Society*, *42*(3), 449-459. doi: 10.1177/0163443719899035

Schröder, P. (2013). Proudhon, Pierre-Joseph. *The International Encyclopedia of Ethics*. Wiley.

Schumpeter, J. A. (1942). *Capitalism, socialism and democracy*. New York: Harper&Bros.

Scott, W. R. (2008). *Institutions and organizations* (3. Baskı). Thousand Oaks: Sage Publications.

Sell, S. K. (2003). Life after TRIPS: aggression and opposition. *Private power, public law* içinde (s. 121-162). Cambridge University Press. doi: 10.1017/CBO9780511491665.006

Sell, S. ve May, C. (2001). Moments in law: Contestation and settlement in the history of intellectual property. *Review of International Political Economy*, *8*(3), 467-500. doi: 10.1080/09692290110055849

Semiz, Ö. (2011). Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları Sözleşmesi (TRIPS): Öncesi ve sonrası. *Fikri ve Sınai Haklar Dergisi*, *7*(27), 509-520.

Semiz, Ö. (2013). Geleneksel bilgi, folklor ve fikri mülkiyet hukuku: Yerel kollektif bilginin hukuki koruması. T. Memiş (Ed.). *Fikri mülkiyet hukuku yıllığı* içinde (s. 377-402). Ankara: Yetkin Yayıncılık.

Sen, A. (1999). *Development as freedom*. Oxford University Press.

Shadlen, K. C. (2007). The political economy of AIDS treatment: Intellectual property and the transformation of generic supply. *International Studies Quarterly*, *51*(3), 559-581.

Shavell, S. ve Van Ypersele, T. (2001). Rewards versus intellectual property rights. *The Journal of Law and Economics*, *44*(2), 527-543.

Slade, A. (2016). The objectives and principles of the WTO TRIPS Agreement: A detailed anatomy. *Osgoode Hall Law Journal*, *53*(3), 948-998. doi: 10.60082/2817-5069.3042

Smith, P. (1999). Are weak patent rights a barrier to U.S. exports? *Journal of International Economics*, *48*, 151-177.

Soyak, A. (2005). Fikri ve sınai mülkiyet hakları: Tanımı, tarihsel gelişimi ve GOÜ'ler açısından önemi. *Legal Fikri ve Sınaî Haklar Dergisi, 1*(1), 11-30.

Spielman, D. J. ve Ma, X. (2016). Private sector ıncentives and the diffusion of agricultural technology: Evidence from developing countries. *The Journal of Development Studies*, *52*(5), 696-717. doi: 10.1080/00220388.2015.1081171

Srinivasan, K. R. (2008). Traditional knowledge and intellectual property rights: A note on issues, some solutions and some suggestions. *Asian Journal of WTO & International Health Law and Policy, 3*(1), 81-120.

Srinivasan, S. ve Hanssens, D. M. (2009). Marketing and firm value: Metrics, methods, findings, and future directions. *Journal of Marketing Research*, *46*(3), 293-312.

Srinivasan, T. N. (1994). Human development: A new paradigm or reinvention of the wheel? *American Economic Review, Papers and Proceedings*, *84*, 238-243.

Srinivasan, V., Park, C. S. ve Chang, D. R. (2022). Evaluating Aaker's sources of brand equity and the mediating role of brand image. *Journal of Targeting, Measurement and Analysis for Marketing*, *30*(2), 123-141.

Stanton, E. (2007). *The human development index: A history*. (Working Paper No. 127). Political Economy Research Institute, University of Massachusetts at Amherst. https://www.scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=2178146

Stiglitz, J. E. (2013). Intellectual property rights, the pool of knowledge, and innovation. E. Stiglitz (Ed.), *Creating a learning society: A new approach to growth, development, and social progress* içinde (s. 173-222). Columbia University Press.

Stiglitz, Joseph. E. (2008). Economıc foundations of intellectual property Rights. *Duke Law Journal*, *57*, 1693-1724.

Suber, P. (2012). *Open access*. MIT Press.

Suluk, C., Karasu, R. ve Nal, T. (2017). *Fikri mülkiyet hukuku*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Suluk, C., Karasu, R. ve Nal, T. (2023). *Fikri mülkiyet hukuku* (7. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Şehirali, F. H. (1998). *Patent hakkının korunması*. Ankara: Turhan Kitabevi.

Tackaberry, P. (1998). Intellectual propert risks in China: Their effect on foreign investment and technology transfer. *Journal of Assian Business*, *14*(4), 1-38.

Takay, B. A. ve Aydin, D. G. (2014). What if Marx and Veblen met? *Economic Annals*, *59*(202), 131-156. doi: 10.2298/EKA1402131T

Tekinalp, Ü. (2005). *Fikri mülkiyet hukuku* (4. Baskı). Ankara: Arıkan Yayınevi.

Tekinalp, Ü. (2012). *Fikri mülkiyet hukuku* (5. Baskı). Ankara: Vedat Kitapçılık.

Temel, S., Dabić, M., Murat Ar, I., Howells, J., Mert, A. ve Yesilay, R. B. (2021). Exploring the relationship between university innovation intermediaries and patenting performance. *Technology in Society*, *66*, 101665. doi: 10.1016/j.techsoc.2021.101665

Tolbert, P. S. ve Zucker, L. G. (1996). The instutionalization of institutional theory. S. R. Clegg, C. Hardy ve W. R. Nord (Ed.). *Handbook of organization studies* içinde (s. 175-190). London: Sage Publications.

Tregear, A. (2003). From Stilton to Vimto: Using Food History to Re-think Typical Products in Rural Development. *Sociologia Ruralis*, *43*(2), 91-107. doi: 10.1111/1467-9523.00233

TRIPS Anlaşması metni. (b.t). https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/27-trips_01_e.htm.

Tritton, G. (1996). *Intellectual property in Europe*. Sweet & Maxwell.

UNCTAD. (2019). *World investment report 2019.* 27 Şubat 2024, https://unctad.org/publication/world-investment-report-2019

UNCTAD. (2022). *World investment report 2022.* 27 Şubat 2024, https://unctad.org/publication/world-investment-report-2022

Valletti, T. M., & Szymanski, S. (2006). Parallel trade, international exhaustion and intellectual property rights: A wlefare analysis. *The Journal of Industrial Economics*, *54*(4), 499-526. doi: 10.1111/j.1467-6451.2006.00298.x

Vaver, D. (2001). Intellectual property: The state of the art. *VUWLR*, *32*, 1-18.

Veblen, T. (2012). *The theory of business enterprise*. Ulan Press. (Orijinal çalışma basım tarihi 1904).

Veblen, T. B. (2015). *Aylak sınıfın teorisi: Kurumların iktisadi incelemesi* (E. Kırmızıaltın, Çev). Ankara: Heretik Yayıncılık. (Orijinal çalışma basım tarihi 1899).

Wade, R. H. (2003). What strategies are viable for developing countries today? The World Trade Organization and the shrinking of 'development space'. *Review of International Political Economy*, *10*(4), 621-644. doi: 10.1080/0969229031000160190 2

Walsh, V., Roy, R., Bruce, M. ve Potter, S. (1992). *Winning by design: Technology, product design and international competitiveness*. Blackwell Publishers.

Watson, A. (2011). Does TRIPS increase technology transfer to the developing world? The empirical evidence. *Information & Communications Technology Law*, *20*(3), 253-278.

Weerawardena, J. (2003). The role of marketing capability in innovationbased competitive strategy. *Journal of Strategic Marketing*, *11*(1), 15-35.

Wood, A. W. (1990). *Hegel's ethical thought*. Cambridge University Press. doi: 10.1017/CBO9781139172257

Woods, A., Coles, A. ve Dickson, K. (1999). Copyright awareness and training for textile design protection. *Journal of European Industrial Training*, *23*(7), 329-334. doi: 10.1108/03090599910287341

Wright, B. D. (1983). The economics of invention incentives: Patents, prizes, and research contracts. *American Economic Review*, *73*(4), 691-707.

Yalçıntaş, A. (2019). *Bırakınız kopyalasınlar, bırakınız paylaşsınlar: Dijitalleşme ve internet çağında fikri mülkiyet ilişkileri* (2. Baskı). Ankara: A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Yaşgül, Y. S. (2009). *Fikri mülkiyet haklarının yükselişinde gelişmekte olan ülkelerin uyguladıkları stratejilerin küresel politik ekonomi yönünden analizi-ilaç sektörü örneği* (Yayınlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Yerlikaya, H. (2018). *Rekabet hukuku ve fikri mülkiyet hukuku arasındaki ilişki kapsamında patent* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi: Ankara.

YouGov. (2022). *U.S. adults who pirated tv, movies or live sports in 2022*. 15 Haziran 2024, https://variety.com/2023/biz/entertainment-industry/one-in-ten-us-adults-pirated-tv-movies-or-live-sports-in-2022-1235525708/

Yu, P. K. (2009). The objectives and principles of the TRIPS Agreement. *Houston Law Review*, *46*(4), 979-1046.

Yuan, W., & Lu, W. (2023). Research on the impact of industrial robot application on the status of countries in manufacturing global value chains. *Plos One*, *18*(6). doi: doi.org/10.1371/journal.pone.0286842

Yüksel, M. (2001a). Fikri mülkiyet haklarının tarihsel temelleri. *Ankara Barosu Fikri Mülkiyet ve Rekabet Hukuku Dergisi*, *2*, 89-109.

Yüksel, M. (2001b). Fikri mülkiyete ilişkin felsefi tartışmalar. *Kültür ve İletişim*, *4*(1), 87-108.

Yüksel, M. (2001c). Küreselleşme sürecinde fikri mülkiyet hakları. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, *2*, 557-578.

Yüksel, M. (2004). Küreselleşme sürecinde fikri mülkiyet haklarına sosyolojik ve felsefi açıdan genel bir bakış. *Hukuk ve Adalet Eleştirel Hukuk Dergisi*, *8*(4), 29-39.

Zorluel, M. (2019). Yapay zekâ ve telif hakkı. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, *142*, 305-356.

EKLER

Ek-1: Panel Veri Analizi Veri Seti

Ülke Kodu	Ülke	Yıl	İGE	Patent Başvuru	End. Tas. Başvuru	Ticari Marka Başvuru
ARG	Argentina	1990	0.724	2910		67053
AUS	Australia	1990	0.864	14990	4191	22015
AUT	Austria	1990	0.823	2695	6814	17154
BEL	Belgium	1990	0.814	1256	822	33102
BRA	Brazil	1990	0.62	7537	83	63880
BGR	Bulgaria	1990	0.698	529	334	4830
CAN	Canada	1990	0.861	26924	2681	25681
CHN	China	1990	0.482	10137	3717	57464
HRV	Croatia	1990				1
CYP	Cyprus	1990	0.733	43		1721
CZE	Czechia	1990	0.748			4
DNK	Denmark	1990	0.839	3061	1466	10034
EST	Estonia	1990	0.741			
FIN	Finland	1990	0.811	6469	1030	6666
FRA	France	1990	0.79	16638	9097	91411
DEU	Germany	1990	0.828	39329	8691	13469
GRC	Greece	1990	0.762	707		
HUN	Hungary	1990	0.721	4453	1254	8819
IND	India	1990	0.434	3820	1037	20681
IDN	Indonesia	1990	0.526		669	19138
IRL	Ireland	1990	0.743	4735	546	7516
ITA	Italy	1990	0.78		763	11414
JPN	Japan	1990	0.846	367590	44290	171726
KOR	Hungary	1990	0.731	25820	18769	46826
LVA	Latvia	1990	0.732			
LTU	Lithuania	1990	0.74			
LUX	Luxembourg	1990	0.793	206	822	33102
MLT	Malta	1990	0.726	19	39	683
MEX	Mexico	1990	0.666	5061	898	25442
NLD	Netherlands	1990	0.847	2911	822	33102
POL	Poland	1990	0.715	5421		6108
PRT	Portugal	1990	0.703	3642	1092	19110
ROU	Romania	1990	0.709	3056		5181
RUS	Russian Federation	1990	0.741			
SAU	Saudi Arabia	1990	0.699	455		
SVK	Slovakia	1990				2
SVN	Slovenia	1990				1
ZAF	South Africa	1990	0.635	6036	1097	10873

ESP	Spain	1990	0.762	3297	4167	80992
SWE	Sweden	1990	0.808	4181	2751	11920
TUR	Türkiye	1990	0.598	1228		11343
GBR	United Kingdom	1990	0.804	28238	8566	39632
USA	United States	1990	0.875	171163	11288	127346
ARG	Argentina	1991	0.731	2794		44357
AUS	Australia	1991	0.866	13479	3945	21810
AUT	Austria	1991	0.826	2620	3684	15968
BEL	Belgium	1991	0.818	1199	910	28975
BRA	Brazil	1991	0.624	6944	61	56759
BGR	Bulgaria	1991	0.698	748	518	5433
CAN	Canada	1991	0.865	23279	2359	23513
CHN	China	1991	0.489	11423	5335	67606
HRV	Croatia	1991				5
CYP	Cyprus	1991	0.737	53		2103
CZE	Czechia	1991	0.746			3
DNK	Denmark	1991	0.843	1431	1360	9226
EST	Estonia	1991	0.736			
FIN	Finland	1991	0.815	4794	1052	6281
FRA	France	1991	0.799	16505	9239	80847
DEU	Germany	1991	0.835	40040	9219	10002
GRC	Greece	1991	0.773	380		
HUN	Hungary	1991	0.715	4009	1046	9385
IND	India	1991	0.437	3595	1168	21994
IDN	Indonesia	1991	0.533	1314	703	15780
IRL	Ireland	1991	0.749	4580	370	6484
ITA	Italy	1991	0.785		860	10435
JPN	Japan	1991	0.85	369396	40134	167906
KOR	Korea (Republic of)	1991	0.742	28133	20097	46612
LVA	Latvia	1991	0.73			
LTU	Lithuania	1991	0.735	29	45	200
LUX	Luxembourg	1991	0.802	171	910	28975
MLT	Malta	1991	0.73	27	10	948
MEX	Mexico	1991	0.668	5271	621	26279
NLD	Netherlands	1991	0.852	2200	910	28975
POL	Poland	1991	0.711	4475		12162
PRT	Portugal	1991	0.714	3555	992	18819
ROU	Romania	1991	0.694	2376		6169
RUS	Russian Federation	1991	0.738			
SAU	Saudi Arabia	1991	0.707	519		
SVK	Slovakia	1991				1
SVN	Slovenia	1991		22		5
ZAF	South Africa	1991	0.643	5677	953	10600
ESP	Spain	1991	0.769	2902	4131	78012
SWE	Sweden	1991	0.811	3856	2600	11159
TUR	Türkiye	1991	0.602	1205		11450

GBR	United Kingdom	1991	0.809	27587	8074	34983
USA	United States	1991	0.875	172115	13061	123319
ARG	Argentina	1992	0.736	2422		37345
AUS	Australia	1992	0.868	13795	3760	23460
AUT	Austria	1992	0.832	2634	4251	15796
BEL	Belgium	1992	0.835	1174	1188	29705
BRA	Brazil	1992	0.627	6474	1371	47691
BGR	Bulgaria	1992	0.7	680	426	5667
CAN	Canada	1992	0.869	25757	2085	23875
CHN	China	1992	0.501	14409	8357	90818
HRV	Croatia	1992		1489	226	2991
CYP	Cyprus	1992	0.746	57		2004
CZE	Czechia	1992	0.747			144
DNK	Denmark	1992	0.845	1565	1291	9072
EST	Estonia	1992	0.726			1365
FIN	Finland	1992	0.821	6005	1025	6168
FRA	France	1992	0.806	16086	8776	70757
DEU	Germany	1992	0.842	41323	9956	9941
GRC	Greece	1992	0.774	433		
HUN	Hungary	1992	0.714	3130	1656	9732
IND	India	1992	0.442	3424	1189	22982
IDN	Indonesia	1992	0.541	3972	845	27488
IRL	Ireland	1992	0.757		381	6686
ITA	Italy	1992	0.793	8054	3451	10618
JPN	Japan	1992	0.852	371894	39170	211011
KOR	Korea (Republic of)	1992	0.751	31073	22948	45124
LVA	Latvia	1992	0.707	143	70	5623
LTU	Lithuania	1992	0.72	251	29	2578
LUX	Luxembourg	1992	0.806		1188	29705
MLT	Malta	1992	0.734	25	32	880
MEX	Mexico	1992	0.67	7695	846	27572
NLD	Netherlands	1992	0.853	2308	1188	29705
POL	Poland	1992	0.716	4245		18082
PRT	Portugal	1992	0.731	1207	1168	18979
ROU	Romania	1992	0.683	1877	109	5710
RUS	Russian Federation	1992	0.726	51344	2751	19850
SAU	Saudi Arabia	1992	0.713	626		
SVK	Slovakia	1992				134
SVN	Slovenia	1992		597	147	1618
ZAF	South Africa	1992	0.648	5311	1132	10991
ESP	Spain	1992	0.776	2637	3983	72226
SWE	Sweden	1992	0.818	3948	2753	11438
TUR	Türkiye	1992	0.608	1252		12022
GBR	United Kingdom	1992	0.815	26687	8267	35968
USA	United States	1992	0.88	183347	13078	127837
ARG	Argentina	1993	0.74	3048	1156	37687

AUS	Australia	1993	0.873	12947	4084	26126
AUT	Austria	1993	0.836	2703	4114	16235
BEL	Belgium	1993	0.849	1488	1687	30386
BRA	Brazil	1993	0.633	6650	1800	62493
BGR	Bulgaria	1993	0.702	564	372	5595
CAN	Canada	1993	0.867	26930	2015	24937
CHN	China	1993	0.512	19618	10159	132222
HRV	Croatia	1993		1249	251	5438
CYP	Cyprus	1993	0.752			
CZE	Czechia	1993	0.755	893	861	13292
DNK	Denmark	1993	0.848	1413	1093	8339
EST	Estonia	1993	0.718			11932
FIN	Finland	1993	0.826	4218	884	5945
FRA	France	1993	0.809	3402	8596	73358
DEU	Germany	1993	0.852	41747	10861	9922
GRC	Greece	1993	0.776	392		8835
HUN	Hungary	1993	0.721	2462	2066	9784
IND	India	1993	0.446	3720	1485	27485
IDN	Indonesia	1993	0.549	2069	1132	
IRL	Ireland	1993	0.767		402	5848
ITA	Italy	1993	0.799	7976	3628	10592
JPN	Japan	1993	0.858	366486	40759	174585
KOR	Korea (Republic of)	1993	0.761	36493	27568	59593
LVA	Latvia	1993	0.691	318	90	9194
LTU	Lithuania	1993	0.702	1449	155	11445
LUX	Luxembourg	1993	0.815	239	1687	30386
MLT	Malta	1993	0.745	24	29	829
MEX	Mexico	1993	0.673	8212	1001	28920
NLD	Netherlands	1993	0.855	2293	1687	30386
POL	Poland	1993	0.73	3672		16121
PRT	Portugal	1993	0.747	268	961	18388
ROU	Romania	1993	0.683	2042	1249	5625
RUS	Russian Federation	1993	0.708	32477	2056	25592
SAU	Saudi Arabia	1993	0.717	750		
SVK	Slovakia	1993		963	341	7732
SVN	Slovenia	1993		1061	173	5066
ZAF	South Africa	1993	0.652	5186	677	14179
ESP	Spain	1993	0.784	2728	4302	70022
SWE	Sweden	1993	0.84	4374	2931	12393
TUR	Türkiye	1993	0.615	1226		14850
GBR	United Kingdom	1993	0.819	26649	8179	34764
USA	United States	1993	0.882	184196	13635	150419
ARG	Argentina	1994	0.746	3514	1114	49867
AUS	Australia	1994	0.873	13346	4348	30051
AUT	Austria	1994	0.841	2525	4911	17664
BEL	Belgium	1994	0.857	1190	3109	33775

BRA	Brazil	1994	0.638	6497	1699	57341
BGR	Bulgaria	1994	0.704	850	249	7320
CAN	Canada	1994	0.873	27163	2726	27730
CHN	China	1994	0.522	19067	13157	141688
HRV	Croatia	1994		861	224	5197
CYP	Cyprus	1994	0.758			
CZE	Czechia	1994	0.766	3328	860	15589
DNK	Denmark	1994	0.854	1450	1183	9277
EST	Estonia	1994	0.72	468		2733
FIN	Finland	1994	0.838	4148	877	6602
FRA	France	1994	0.824	16039	10201	76290
DEU	Germany	1994	0.858	43976	12242	57306
GRC	Greece	1994	0.782	406		10398
HUN	Hungary	1994	0.73	2490	1373	10227
IND	India	1994	0.452	4800	1768	37097
IDN	Indonesia	1994	0.56	2334	2245	25410
IRL	Ireland	1994	0.779		435	6662
ITA	Italy	1994	0.809	8311	4922	11057
JPN	Japan	1994	0.865	353301	40534	172859
KOR	Korea (Republic of)	1994	0.77	45712	29033	72581
LVA	Latvia	1994	0.687	266	52	2861
LTU	Lithuania	1994	0.697	292	53	3359
LUX	Luxembourg	1994	0.824	124	3109	33775
MLT	Malta	1994	0.748	42	52	984
MEX	Mexico	1994	0.678	9944	1264	33803
NLD	Netherlands	1994	0.88	2249	3109	33775
POL	Poland	1994	0.74	4003		20332
PRT	Portugal	1994	0.76	191	858	19256
ROU	Romania	1994	0.686	2133	1533	7455
RUS	Russian Federation	1994	0.696	25745	1469	22871
SAU	Saudi Arabia	1994	0.72	720		
SVK	Slovakia	1994		868	336	8703
SVN	Slovenia	1994		690	191	5914
ZAF	South Africa	1994	0.657	5903	1023	14063
ESP	Spain	1994	0.792	2673	5332	70873
SWE	Sweden	1994	0.852	4589	2630	13528
TUR	Türkiye	1994	0.616	1367		14402
GBR	United Kingdom	1994	0.827	26465	8523	41044
USA	United States	1994	0.885	202755	15774	161055
ARG	Argentina	1995	0.747	4264	1108	60884
AUS	Australia	1995	0.882	14061	4045	32382
AUT	Austria	1995	0.847	2186	4555	19793
BEL	Belgium	1995	0.864	1087	3168	37262
BRA	Brazil	1995	0.645	7448	2196	76816
BGR	Bulgaria	1995	0.7	731	238	7966
CAN	Canada	1995	0.877	26592	3036	28704

CHN	China	1995	0.532	18699	17668	171030
HRV	Croatia	1995	0.709	600	181	5769
CYP	Cyprus	1995	0.765			
CZE	Czechia	1995	0.775	1877	899	17214
DNK	Denmark	1995	0.857	1484	1188	10077
EST	Estonia	1995	0.733	79		2830
FIN	Finland	1995	0.844	3791	872	7508
FRA	France	1995	0.829	15896	10211	81694
DEU	Germany	1995	0.863	46158	12499	59914
GRC	Greece	1995	0.784	312		11095
HUN	Hungary	1995	0.736	2889	1651	13542
IND	India	1995	0.458	6566	2024	42723
IDN	Indonesia	1995	0.571	2874	2221	
IRL	Ireland	1995	0.786		461	7301
ITA	Italy	1995	0.815		2992	12080
JPN	Japan	1995	0.867	369215	40067	179689
KOR	Korea (Republic of)	1995	0.78	78499	29978	71852
LVA	Latvia	1995	0.696	300	123	4059
LTU	Lithuania	1995	0.704	133	85	3531
LUX	Luxembourg	1995	0.828	104	3168	37262
MLT	Malta	1995	0.755	24	9	1232
MEX	Mexico	1995	0.678	5393	1267	30201
NLD	Netherlands	1995	0.878	2692	3168	37262
POL	Poland	1995	0.747	3860		19898
PRT	Portugal	1995	0.768	201	690	18223
ROU	Romania	1995	0.692	2232	2148	8331
RUS	Russian Federation	1995	0.696	24444	1370	20578
SAU	Saudi Arabia	1995	0.724	746		
SVK	Slovakia	1995	0.716	1669	350	9317
SVN	Slovenia	1995	0.761	430	510	6087
ZAF	South Africa	1995	0.66	6365	1243	17087
ESP	Spain	1995	0.799	2600	5310	77139
SWE	Sweden	1995	0.859	4865	2485	15012
TUR	Türkiye	1995	0.623	1690	1520	16194
GBR	United Kingdom	1995	0.83	27521	9246	36743
USA	United States	1995	0.886	228142	15409	188850
ARG	Argentina	1996	0.752	5109	1171	47972
AUS	Australia	1996	0.884	15018	4415	24926
AUT	Austria	1996	0.852	2358	4836	17198
BEL	Belgium	1996	0.87	1086	3235	34981
BRA	Brazil	1996	0.65	8057	2172	69391
BGR	Bulgaria	1996	0.709	723	241	7285
CAN	Canada	1996	0.88	27570	2934	33341
CHN	China	1996	0.543	22742	24614	149410
HRV	Croatia	1996	0.722	615	149	5475
CYP	Cyprus	1996	0.771			

CZE	Czechia	1996	0.786	1815	904	16227
DNK	Denmark	1996	0.864	1505	1242	8493
EST	Estonia	1996	0.749	210		2659
FIN	Finland	1996	0.852	2662	864	6638
FRA	France	1996	0.834	16400	10609	61739
DEU	Germany	1996	0.868	51833	13333	60966
GRC	Greece	1996	0.789	304		7850
HUN	Hungary	1996	0.744	1653	1474	10522
IND	India	1996	0.465	8562	2357	
IDN	Indonesia	1996	0.58	3997	2306	28189
IRL	Ireland	1996	0.795		367	6530
ITA	Italy	1996	0.821	8675	5255	10191
JPN	Japan	1996	0.874	376615	40192	188160
KOR	Korea (Republic of)	1996	0.791	90326	29859	85062
LVA	Latvia	1996	0.711	469	95	4694
LTU	Lithuania	1996	0.717	178	130	3158
LUX	Luxembourg	1996	0.834	129	3235	34981
MLT	Malta	1996	0.754	24	30	1416
MEX	Mexico	1996	0.685	6751	1310	32336
NLD	Netherlands	1996	0.882	2981	3235	34981
POL	Poland	1996	0.756	3708		20275
PRT	Portugal	1996	0.777	162	575	13938
ROU	Romania	1996	0.698	2467	2025	8398
RUS	Russian Federation	1996	0.706	25994	1266	23527
SAU	Saudi Arabia	1996	0.728	837		
SVK	Slovakia	1996	0.728	1693	293	8764
SVN	Slovenia	1996	0.771	489	699	6224
ZAF	South Africa	1996	0.655	6872	1336	18504
ESP	Spain	1996	0.805	2798	5588	71827
SWE	Sweden	1996	0.867	4968	2750	13425
TUR	Türkiye	1996	0.63	924	1808	20662
GBR	United Kingdom	1996	0.836	28005	9293	33046
USA	United States	1996	0.887	211946	15161	212510
ARG	Argentina	1997	0.758	5859	1093	60194
AUS	Australia	1997	0.887	17158	4207	26997
AUT	Austria	1997	0.856	2307	4959	17589
BEL	Belgium	1997	0.874	1061	3525	34286
BRA	Brazil	1997	0.656	16235	2961	
BGR	Bulgaria	1997	0.704	932	747	7970
CAN	Canada	1997	0.88	28582	3223	32756
CHN	China	1997	0.554	24774	30413	145478
HRV	Croatia	1997	0.731	712	181	6498
CYP	Cyprus	1997	0.777			
CZE	Czechia	1997	0.791	1651	813	16645
DNK	Denmark	1997	0.871	1537	1276	9473
EST	Estonia	1997	0.764	375		3101

FIN	Finland	1997	0.86	2605	941	7659
FRA	France	1997	0.839	16889	11247	62524
DEU	Germany	1997	0.874	55729	14420	66117
GRC	Greece	1997	0.796	350	632	8561
HUN	Hungary	1997	0.75	1625	1940	11969
IND	India	1997	0.471	10155	2595	
IDN	Indonesia	1997	0.59	4018	2592	
IRL	Ireland	1997	0.803		492	4709
ITA	Italy	1997	0.828		3418	10186
JPN	Japan	1997	0.877	391572	39865	133116
KOR	Korea (Republic of)	1997	0.804	92684	28491	87065
LVA	Latvia	1997	0.725	202	116	5643
LTU	Lithuania	1997	0.732	202	183	4222
LUX	Luxembourg	1997	0.84	150	3525	34286
MLT	Malta	1997	0.763	46	59	1436
MEX	Mexico	1997	0.692	10531	1279	35426
NLD	Netherlands	1997	0.883	3028	3525	34286
POL	Poland	1997	0.767	6349		21380
PRT	Portugal	1997	0.784	172	578	14825
ROU	Romania	1997	0.701	2430	2608	10218
RUS	Russian Federation	1997	0.715	23229	1302	26826
SAU	Saudi Arabia	1997	0.732	1058		
SVK	Slovakia	1997	0.735	1802	324	9856
SVN	Slovenia	1997	0.782	504	955	7099
ZAF	South Africa	1997	0.65	7272	1063	20336
ESP	Spain	1997	0.811	2733	5982	78265
SWE	Sweden	1997	0.878	5070	2791	14468
TUR	Türkiye	1997	0.638	1530	2145	21101
GBR	United Kingdom	1997	0.843	28109	9528	35944
USA	United States	1997	0.889	220496	16546	234610
ARG	Argentina	1998	0.764	6320	1145	72008
AUS	Australia	1998	0.891	17925	4105	30171
AUT	Austria	1998	0.861	2306	5370	18322
BEL	Belgium	1998	0.876	939	3521	34497
BRA	Brazil	1998	0.66	16037	2580	78095
BGR	Bulgaria	1998	0.714	798	769	7407
CAN	Canada	1998	0.88	33972	2536	35390
CHN	China	1998	0.565	47396	34632	153250
HRV	Croatia	1998	0.74	619	219	6249
CYP	Cyprus	1998	0.789			
CZE	Czechia	1998	0.794	1653	803	16111
DNK	Denmark	1998	0.878	1709	1342	10422
EST	Estonia	1998	0.772	463	149	3133
FIN	Finland	1998	0.868	2683	845	8534
FRA	France	1998	0.843	16795	11194	94109
DEU	Germany	1998	0.879	57366	14867	78298

GRC	Greece	1998	0.806	310	1333	8602
HUN	Hungary	1998	0.755	1594	1771	12754
IND	India	1998	0.477	8954	3076	
IDN	Indonesia	1998	0.587	1846	2542	
IRL	Ireland	1998	0.837		546	4910
ITA	Italy	1998	0.832		5873	10435
JPN	Japan	1998	0.877	401932	39352	112469
KOR	Korea (Republic of)	1998	0.802	75233	23732	57393
LVA	Latvia	1998	0.736	285	107	6482
LTU	Lithuania	1998	0.744	205	224	6192
LUX	Luxembourg	1998	0.847	112	3521	34497
MLT	Malta	1998	0.772	34	14	1605
MEX	Mexico	1998	0.699	10893	1307	40042
NLD	Netherlands	1998	0.884	3000	3521	34497
POL	Poland	1998	0.777	6535		22766
PRT	Portugal	1998	0.791	157	613	12253
ROU	Romania	1998	0.706	2193	2353	10287
RUS	Russian Federation	1998	0.719	24753	1509	27674
SAU	Saudi Arabia	1998	0.738	1331		
SVK	Slovakia	1998	0.746	1825	293	9538
SVN	Slovenia	1998	0.794	415	1025	7098
ZAF	South Africa	1998	0.643	7390	1469	23600
ESP	Spain	1998	0.815	2747	6098	80909
SWE	Sweden	1998	0.891	4725	2519	14815
TUR	Türkiye	1998	0.648	2483	2047	19793
GBR	United Kingdom	1998	0.848	29613	9022	36748
USA	United States	1998	0.891	236979	17107	246611
ARG	Argentina	1999	0.774	6457	1034	64719
AUS	Australia	1999	0.894	19818	4371	36733
AUT	Austria	1999	0.865	2369	4940	18488
BEL	Belgium	1999	0.879	840	3813	36262
BRA	Brazil	1999	0.663	17509	2945	93278
BGR	Bulgaria	1999	0.718	898	875	8294
CAN	Canada	1999	0.884	37250	2640	40365
CHN	China	1999	0.575	50044	40053	164697
HRV	Croatia	1999	0.748	390	246	6025
CYP	Cyprus	1999	0.791			
CZE	Czechia	1999	0.799	1534	763	17210
DNK	Denmark	1999	0.888	1787	1472	11011
EST	Estonia	1999	0.781	617	107	4549
FIN	Finland	1999	0.877	2854	1006	8987
FRA	France	1999	0.847	16874	10762	100352
DEU	Germany	1999	0.884	59351	14870	85719
GRC	Greece	1999	0.809	323	1892	8714
HUN	Hungary	1999	0.762	4508	2134	13436
IND	India	1999	0.485	4826	2851	65730

IDN	Indonesia	1999	0.592	2936	2666	
IRL	Ireland	1999	0.841		657	4518
ITA	Italy	1999	0.837	7453	6036	10277
JPN	Japan	1999	0.878	405655	37368	121861
KOR	Korea (Republic of)	1999	0.814	80642	32404	87332
LVA	Latvia	1999	0.75	182	69	5368
LTU	Lithuania	1999	0.753	157	145	5807
LUX	Luxembourg	1999	0.861	110	3813	36262
MLT	Malta	1999	0.776	83	24	1478
MEX	Mexico	1999	0.704	12110	1584	46146
NLD	Netherlands	1999	0.886	3051	3813	36262
POL	Poland	1999	0.784	6956		24207
PRT	Portugal	1999	0.788	195	638	15288
ROU	Romania	1999	0.714	1391	1403	8603
RUS	Russian Federation	1999	0.722	27844	1585	28339
SAU	Saudi Arabia	1999	0.74	1216		
SVK	Slovakia	1999	0.752	1896	291	9417
SVN	Slovenia	1999	0.812	399	1147	6988
ZAF	South Africa	1999	0.638	3140	1344	23938
ESP	Spain	1999	0.819	2945	6395	85324
SWE	Sweden	1999	0.897	4995	2364	15146
TUR	Türkiye	1999	0.652	3020	1940	24848
GBR	United Kingdom	1999	0.855	31732	9232	37940
USA	United States	1999	0.891	265763	17761	260761
ARG	Argentina	2000	0.78	6636	1248	61847
AUS	Australia	2000	0.896	22001	4255	42890
AUT	Austria	2000	0.87	2301	5097	20665
BEL	Belgium	2000	0.884	820	3880	37104
BRA	Brazil	2000	0.668	17283	3602	108229
BGR	Bulgaria	2000	0.723	940	906	8982
CAN	Canada	2000	0.89	39622	3416	46252
CHN	China	2000	0.586	51906	50120	212771
HRV	Croatia	2000	0.764	875	236	7031
CYP	Cyprus	2000	0.797			
CZE	Czechia	2000	0.81	1524	788	19216
DNK	Denmark	2000	0.89	1870	1399	12188
EST	Estonia	2000	0.798	804	90	5903
FIN	Finland	2000	0.887	2903	962	10278
FRA	France	2000	0.844	17353	10834	112324
DEU	Germany	2000	0.89	62142	15131	97892
GRC	Greece	2000	0.818	340	2142	11126
HUN	Hungary	2000	0.773	4937	2037	15769
IND	India	2000	0.49	8538	3207	84275
IDN	Indonesia	2000	0.597	3890	2761	
IRL	Ireland	2000	0.851		558	4781
ITA	Italy	2000	0.842	9273	6291	11756

JPN	Japan	2000	0.883	436865	38496	146365
KOR	Korea (Republic of)	2000	0.824	102010	33841	110073
LVA	Latvia	2000	0.761	179	69	6548
LTU	Lithuania	2000	0.769	127	106	6818
LUX	Luxembourg	2000	0.864	176	3880	37104
MLT	Malta	2000	0.779	116	34	1633
MEX	Mexico	2000	0.709	13061	1926	59721
NLD	Netherlands	2000	0.892	2994	3880	37104
POL	Poland	2000	0.794	7303	1743	27860
PRT	Portugal	2000	0.793	146	695	18571
ROU	Romania	2000	0.721	1290	1594	11238
RUS	Russian Federation	2000	0.733	32337	2290	42840
SAU	Saudi Arabia	2000	0.746	873		
SVK	Slovakia	2000	0.761	2040	261	11156
SVN	Slovenia	2000	0.823	431	1294	8345
ZAF	South Africa	2000	0.633	3295	1229	25678
ESP	Spain	2000	0.828	3194	6742	98981
SWE	Sweden	2000	0.903	5068	2340	16424
TUR	Türkiye	2000	0.669	3433	2456	29477
GBR	United Kingdom	2000	0.863	32747	9380	42550
USA	United States	2000	0.894	298895	18293	292464
ARG	Argentina	2001	0.785	5779	1107	40583
AUS	Australia	2001	0.9	22735	4119	37841
AUT	Austria	2001	0.874	2099	4750	19086
BEL	Belgium	2001	0.889	835	3599	33673
BRA	Brazil	2001	0.673	17849	3771	101615
BGR	Bulgaria	2001	0.732	1068	979	8820
CAN	Canada	2001	0.893	39716	2698	39092
CHN	China	2001	0.597	63450	60647	259417
HRV	Croatia	2001	0.779	961	218	6567
CYP	Cyprus	2001	0.804			
CZE	Czechia	2001	0.82	1360	684	18219
DNK	Denmark	2001	0.897	1945	1181	11097
EST	Estonia	2001	0.807	717	77	5780
FIN	Finland	2001	0.897	2660	832	9465
FRA	France	2001	0.847	17104	10337	74652
DEU	Germany	2001	0.897	60475	13984	77984
GRC	Greece	2001	0.827	434	2108	11768
HUN	Hungary	2001	0.782	5448	1849	14737
IND	India	2001	0.495	10592	3350	90236
IDN	Indonesia	2001	0.605	3926	2501	38648
IRL	Ireland	2001	0.859		414	4192
ITA	Italy	2001	0.849		3573	10785
JPN	Japan	2001	0.885	439175	39423	123149
KOR	Korea (Republic of)	2001	0.832	104612	36867	107137

LVA	Latvia	2001	0.772	180	88	6428
LTU	Lithuania	2001	0.779	123	85	6504
LUX	Luxembourg	2001	0.867	121	3599	33673
MLT	Malta	2001	0.793	133	11	2916
MEX	Mexico	2001	0.712	13565	1752	61488
NLD	Netherlands	2001	0.893	2653	3599	33673
POL	Poland	2001	0.802	6530	1687	24724
PRT	Portugal	2001	0.797	163	643	16306
ROU	Romania	2001	0.727	1405	1625	11916
RUS	Russian Federation	2001	0.743	34090	2544	52287
SAU	Saudi Arabia	2001	0.752	729		
SVK	Slovakia	2001	0.768	1942	244	10488
SVN	Slovenia	2001	0.838	408	1161	7782
ZAF	South Africa	2001	0.629	6393	1056	21901
ESP	Spain	2001	0.833	2995	6518	88695
SWE	Sweden	2001	0.906	4500	2019	14360
TUR	Türkiye	2001	0.675	3212	2825	27918
GBR	United Kingdom	2001	0.869	32081	8703	36691
USA	United States	2001	0.895	326471	18280	216309
ARG	Argentina	2002	0.785	4861	855	42812
AUS	Australia	2002	0.902	22545	4111	39595
AUT	Austria	2002	0.878	2261	4395	16962
BEL	Belgium	2002	0.891	748	3682	31505
BRA	Brazil	2002	0.678	16685	4297	94311
BGR	Bulgaria	2002	0.743	1024	1088	9293
CAN	Canada	2002	0.895	39741	3393	36732
CHN	China	2002	0.608	80232	79260	364336
HRV	Croatia	2002	0.785	1031	224	6062
CYP	Cyprus	2002	0.816			
CZE	Czechia	2002	0.826	1068	710	17389
DNK	Denmark	2002	0.896	1984	1018	10153
EST	Estonia	2002	0.818	719	146	5609
FIN	Finland	2002	0.901	2369		8433
FRA	France	2002	0.85	16908	10679	70576
DEU	Germany	2002	0.902	58187	13454	66642
GRC	Greece	2002	0.838	412	2263	10829
HUN	Hungary	2002	0.791	5906	1603	13402
IND	India	2002	0.501	11465	3124	94120
IDN	Indonesia	2002	0.614	3843	2481	30004
IRL	Ireland	2002	0.868		414	5674
ITA	Italy	2002	0.854		3591	9137
JPN	Japan	2002	0.888	421044	37230	117014
KOR	Korea (Republic of)	2002	0.841	106136	37587	107876
LVA	Latvia	2002	0.784	214	99	6321
LTU	Lithuania	2002	0.791	131	90	6496
LUX	Luxembourg	2002	0.872	83	3682	31505

MLT	Malta	2002	0.798	202	17	2233
MEX	Mexico	2002	0.719	13062	1977	56237
NLD	Netherlands	2002	0.89	2603	3682	31505
POL	Poland	2002	0.809	6605	1731	23144
PRT	Portugal	2002	0.8	179	673	14334
ROU	Romania	2002	0.734	1841	1775	12168
RUS	Russian Federation	2002	0.749	33308	2344	43115
SAU	Saudi Arabia	2002	0.756	613		
SVK	Slovakia	2002	0.777	1858	282	9673
SVN	Slovenia	2002	0.849	401	1212	7275
ZAF	South Africa	2002	0.633	6600	1124	20367
ESP	Spain	2002	0.838	3134	6255	78362
SWE	Sweden	2002	0.909	3955	1838	13762
TUR	Türkiye	2002	0.685	1838	3883	35616
GBR	United Kingdom	2002	0.874	31531	9505	35306
USA	United States	2002	0.896	334445	20904	212637
ARG	Argentina	2003	0.793	4557		81216
AUS	Australia	2003	0.906	21594	4619	44202
AUT	Austria	2003	0.88	2333	2893	17076
BEL	Belgium	2003	0.893	707	1610	32016
BRA	Brazil	2003	0.682	16411	4998	95580
BGR	Bulgaria	2003	0.753	958	1051	11197
CAN	Canada	2003	0.897	37228	3699	38712
CHN	China	2003	0.619	105317	94054	446641
HRV	Croatia	2003	0.79	1086	241	6931
CYP	Cyprus	2003	0.825	97		221
CZE	Czechia	2003	0.833	828	683	18227
DNK	Denmark	2003	0.901	1925	527	9762
EST	Estonia	2003	0.826	602	156	6365
FIN	Finland	2003	0.905	2187		7720
FRA	France	2003	0.853	16850	6832	69689
DEU	Germany	2003	0.906	58481	9060	70807
GRC	Greece	2003	0.844	420	1097	4826
HUN	Hungary	2003	0.798	4810	977	13564
IND	India	2003	0.514	12613	3357	92251
IDN	Indonesia	2003	0.622	3300	1412	36340
IRL	Ireland	2003	0.877		274	5937
ITA	Italy	2003	0.858		1606	8785
JPN	Japan	2003	0.889	413093	39267	123347
KOR	Korea (Republic of)	2003	0.845	118651	37607	111114
LVA	Latvia	2003	0.795	115	102	7142
LTU	Lithuania	2003	0.805	113	98	7550
LUX	Luxembourg	2003	0.873	24	1610	32016
MLT	Malta	2003	0.812			3665
MEX	Mexico	2003	0.725	12207	1982	53724
NLD	Netherlands	2003	0.893	2861	1610	32016

POL	Poland	2003	0.814	6241	2503	24133
PRT	Portugal	2003	0.803	165	338	14785
ROU	Romania	2003	0.733	1174	1421	13780
RUS	Russian Federation	2003	0.757	34870	3104	34886
SAU	Saudi Arabia	2003	0.765	543		
SVK	Slovakia	2003	0.783	1647	242	10326
SVN	Slovenia	2003	0.858	370	838	7870
ZAF	South Africa	2003	0.629	6225	1178	22768
ESP	Spain	2003	0.84	3180	3909	62632
SWE	Sweden	2003	0.914	3728		13070
TUR	Türkiye	2003	0.691	837	4261	38029
GBR	United Kingdom	2003	0.879	31624	5910	34194
USA	United States	2003	0.898	342441	22602	221739
ARG	Argentina	2004	0.798	4602		76431
AUS	Australia	2004	0.908	22833	5653	53280
AUT	Austria	2004	0.886	2514	1837	16617
BEL	Belgium	2004	0.899	636	1283	31124
BRA	Brazil	2004	0.689	16713	4932	94040
BGR	Bulgaria	2004	0.76	396	1020	12510
CAN	Canada	2004	0.901	38201	4124	39888
CHN	China	2004	0.631	130384	110850	582748
HRV	Croatia	2004	0.801	1224	568	7522
CYP	Cyprus	2004	0.83	94	9	3269
CZE	Czechia	2004	0.838	1240	597	16787
DNK	Denmark	2004	0.906	2015	406	10113
EST	Estonia	2004	0.836	124	409	5616
FIN	Finland	2004	0.901	2220	215	7893
FRA	France	2004	0.861	17290	6058	74696
DEU	Germany	2004	0.915	59234	7595	75598
GRC	Greece	2004	0.852	407	737	4922
HUN	Hungary	2004	0.802	2657	678	11416
IND	India	2004	0.523	17466	4102	78996
IDN	Indonesia	2004	0.621	3668	758	49311
IRL	Ireland	2004	0.888		131	6303
ITA	Italy	2004	0.866		909	8992
JPN	Japan	2004	0.893	423081	40757	129828
KOR	Korea (Republic of)	2004	0.853	140115	41184	113814
LVA	Latvia	2004	0.805	151	56	6085
LTU	Lithuania	2004	0.813	114	64	6798
LUX	Luxembourg	2004	0.881	41	1283	31124
MLT	Malta	2004	0.826	471	34	1579
MEX	Mexico	2004	0.729	13198	2457	58553
NLD	Netherlands	2004	0.896	2743	1283	31124
POL	Poland	2004	0.812	7740	2224	22184
PRT	Portugal	2004	0.811	187	192	15071
ROU	Romania	2004	0.74	1137	1378	17871

RUS	Russian Federation	2004	0.764	30190	3455	41345
SAU	Saudi Arabia	2004	0.775	476		
SVK	Slovakia	2004	0.793	453	218	9405
SVN	Slovenia	2004	0.864	384	623	6928
ZAF	South Africa	2004	0.63	6789	1622	23826
ESP	Spain	2004	0.846	3184	2656	63292
SWE	Sweden	2004	0.901	3230		13904
TUR	Türkiye	2004	0.696	917	4892	47535
GBR	United Kingdom	2004	0.889	29954	4175	36192
USA	United States	2004	0.902	356943	23976	250366
ARG	Argentina	2005	0.802	5269	1553	79018
AUS	Australia	2005	0.911	23857	5811	55906
AUT	Austria	2005	0.889	2505	1492	15267
BEL	Belgium	2005	0.901	622	1034	37444
BRA	Brazil	2005	0.696	18498	5232	99318
BGR	Bulgaria	2005	0.765	313	1077	13587
CAN	Canada	2005	0.903	39888	4682	41832
CHN	China	2005	0.643	173327	163371	657603
HRV	Croatia	2005	0.806	1012	679	7810
CYP	Cyprus	2005	0.833	64		2733
CZE	Czechia	2005	0.847	825	916	14996
DNK	Denmark	2005	0.911	1823	364	9548
EST	Estonia	2005	0.848	38	431	4462
FIN	Finland	2005	0.904	2059	201	6801
FRA	France	2005	0.869	17275	5542	74489
DEU	Germany	2005	0.916	60222	6687	79223
GRC	Greece	2005	0.864	482	690	10524
HUN	Hungary	2005	0.807	1202	630	8971
IND	India	2005	0.532	24382	4949	85669
IDN	Indonesia	2005	0.634	4304	509	40816
IRL	Ireland	2005	0.894		60	5401
ITA	Italy	2005	0.869		685	7518
JPN	Japan	2005	0.894	427078	39254	135164
KOR	Korea (Republic of)	2005	0.861	160921	45222	122133
LVA	Latvia	2005	0.815	169	74	4953
LTU	Lithuania	2005	0.821	115	30	5391
LUX	Luxembourg	2005	0.882	88	1034	37444
MLT	Malta	2005	0.834			1674
MEX	Mexico	2005	0.733	14435	2777	63899
NLD	Netherlands	2005	0.899	2850	1034	37444
POL	Poland	2005	0.819	6583	1895	20373
PRT	Portugal	2005	0.813	205	211	14382
ROU	Romania	2005	0.75	984	1207	20072
RUS	Russian Federation	2005	0.767	32253	3917	45945
SAU	Saudi Arabia	2005	0.783	493		

SVK	Slovakia	2005	0.802	250	137	7939
SVN	Slovenia	2005	0.869	373	473	5439
ZAF	South Africa	2005	0.632	7004	1725	27835
ESP	Spain	2005	0.851	3353	2526	63371
SWE	Sweden	2005	0.903	2960		13688
TUR	Türkiye	2005	0.701	1146	5584	59521
GBR	United Kingdom	2005	0.895	27988	3588	35500
USA	United States	2005	0.904	390733	25553	263677
ARG	Argentina	2006	0.814	5617	1586	77711
AUS	Australia	2006	0.914	26003	5876	59280
AUT	Austria	2006	0.893	2649	1313	14619
BEL	Belgium	2006	0.904	651	923	33313
BRA	Brazil	2006	0.701	19842	5329	95842
BGR	Bulgaria	2006	0.77	291	892	14906
CAN	Canada	2006	0.907	42038	4836	45031
CHN	China	2006	0.656	210501	201322	739340
HRV	Croatia	2006	0.814	436	686	8434
CYP	Cyprus	2006	0.839			3025
CZE	Czechia	2006	0.856	833	387	14870
DNK	Denmark	2006	0.911	1691	321	8566
EST	Estonia	2006	0.856	45	246	4366
FIN	Finland	2006	0.909	2018	244	6911
FRA	France	2006	0.873	17249	5115	76370
DEU	Germany	2006	0.92	60585	6613	79744
GRC	Greece	2006	0.872	562	543	3493
HUN	Hungary	2006	0.815	924	597	8577
IND	India	2006	0.541	28928	5521	103421
IDN	Indonesia	2006	0.643	4612	491	52649
IRL	Ireland	2006	0.898		53	5394
ITA	Italy	2006	0.874		549	6728
JPN	Japan	2006	0.898	408674	36724	134284
KOR	Korea (Republic of)	2006	0.866	166189	51039	129327
LVA	Latvia	2006	0.821	151	226	4910
LTU	Lithuania	2006	0.828	99	32	5586
LUX	Luxembourg	2006	0.882	52	923	33313
MLT	Malta	2006	0.832	805		1313
MEX	Mexico	2006	0.741	15505	3023	69781
NLD	Netherlands	2006	0.905	2716	923	33313
POL	Poland	2006	0.824	2812	1759	20504
PRT	Portugal	2006	0.819	220	199	17104
ROU	Romania	2006	0.768	876	1474	21299
RUS	Russian Federation	2006	0.778	37691	4385	50926
SAU	Saudi Arabia	2006	0.785	538		
SVK	Slovakia	2006	0.812	283	93	7423
SVN	Slovenia	2006	0.878	299	390	5205
ZAF	South Africa	2006	0.637	7605	1962	31795

ESP	Spain	2006	0.856	3427	2101	64902
SWE	Sweden	2006	0.907	2859		13585
TUR	Türkiye	2006	0.711	1232	6335	65703
GBR	United Kingdom	2006	0.894	25745	3495	38056
USA	United States	2006	0.908	425966	25516	276110
ARG	Argentina	2007	0.817	5743	1231	71559
AUS	Australia	2007	0.916	26840	5796	60316
AUT	Austria	2007	0.896	2672	1025	14142
BEL	Belgium	2007	0.907	617	842	30322
BRA	Brazil	2007	0.708	21663	5335	104219
BGR	Bulgaria	2007	0.776	239	625	11348
CAN	Canada	2007	0.907	40131	5069	47758
CHN	China	2007	0.668	245161	267432	679935
HRV	Croatia	2007	0.818	437	849	8774
CYP	Cyprus	2007	0.845	19	34	2740
CZE	Czechia	2007	0.862	907	354	14144
DNK	Denmark	2007	0.912	1857	298	8116
EST	Estonia	2007	0.859	63	196	4656
FIN	Finland	2007	0.911	2015	225	6946
FRA	France	2007	0.876	17109	509	79827
DEU	Germany	2007	0.923	60992	6340	83193
GRC	Greece	2007	0.866	595	570	10508
HUN	Hungary	2007	0.818	791	500	8192
IND	India	2007	0.55	35218	6402	123514
IDN	Indonesia	2007	0.646	5134	484	43259
IRL	Ireland	2007	0.904		97	5365
ITA	Italy	2007	0.878	10125	490	6354
JPN	Japan	2007	0.9	396291	36544	142496
KOR	Korea (Republic of)	2007	0.871	172469	54362	140272
LVA	Latvia	2007	0.825	147	203	4899
LTU	Lithuania	2007	0.835	82	27	5952
LUX	Luxembourg	2007	0.885	40	842	30322
MLT	Malta	2007	0.84	39	36	1210
MEX	Mexico	2007	0.743	16599	2882	83216
NLD	Netherlands	2007	0.911	2446	842	30322
POL	Poland	2007	0.828	2753	1669	19818
PRT	Portugal	2007	0.822	281	305	20005
ROU	Romania	2007	0.78	886	801	16302
RUS	Russian Federation	2007	0.789	39439	4823	56187
SAU	Saudi Arabia	2007	0.786	770		
SVK	Slovakia	2007	0.822	345	121	7362
SVN	Slovenia	2007	0.881	346	322	5056
ZAF	South Africa	2007	0.644	8317	2243	35001
ESP	Spain	2007	0.857	3532	1956	63717
SWE	Sweden	2007	0.909	2925	639	14564
TUR	Türkiye	2007	0.718	2021	6878	70788

GBR	United Kingdom	2007	0.897	24999	4683	40044
USA	United States	2007	0.911	456154	27752	303501
ARG	Argentina	2008	0.825	5582	1412	89629
AUS	Australia	2008	0.92	26346	6077	57841
AUT	Austria	2008	0.899	2627	1035	13335
BEL	Belgium	2008	0.909	708	528	28538
BRA	Brazil	2008	0.714	23170	5961	121912
BGR	Bulgaria	2008	0.782	271	346	10282
CAN	Canada	2008	0.909	42089	5282	45619
CHN	China	2008	0.678	289838	312904	667025
HRV	Croatia	2008	0.821	401	767	9312
CYP	Cyprus	2008	0.853	21	28	2989
CZE	Czechia	2008	0.865	851	305	12667
DNK	Denmark	2008	0.915	1829	249	7557
EST	Estonia	2008	0.861	72	142	4145
FIN	Finland	2008	0.913	1946	220	6848
FRA	France	2008	0.877	16419	259	79021
DEU	Germany	2008	0.926	62417	5996	80841
GRC	Greece	2008	0.871	658	390	10107
HUN	Hungary	2008	0.824	772	400	7491
IND	India	2008	0.557	36812	6557	130172
IDN	Indonesia	2008	0.649	5133	4338	47606
IRL	Ireland	2008	0.905		69	4812
ITA	Italy	2008	0.878	9449	1442	5828
JPN	Japan	2008	0.901	391002	33569	117847
KOR	Korea (Republic of)	2008	0.874	170632	56750	135882
LVA	Latvia	2008	0.832	215	130	4616
LTU	Lithuania	2008	0.843	105	50	5758
LUX	Luxembourg	2008	0.898	71	528	28538
MLT	Malta	2008	0.844	48	2	1236
MEX	Mexico	2008	0.745	16581	3181	84287
NLD	Netherlands	2008	0.911	2732	528	28538
POL	Poland	2008	0.834	2778	1516	20127
PRT	Portugal	2008	0.825	405	306	19852
ROU	Romania	2008	0.807	1031	500	14967
RUS	Russian Federation	2008	0.793	41849	4711	55632
SAU	Saudi Arabia	2008	0.794			
SVK	Slovakia	2008	0.831	242	117	6977
SVN	Slovenia	2008	0.889	307	165	4795
ZAF	South Africa	2008	0.653	7941	2115	29907
ESP	Spain	2008	0.858	3884	1595	55111
SWE	Sweden	2008	0.905	2855	713	14491
TUR	Türkiye	2008	0.721	2397	7312	73139
GBR	United Kingdom	2008	0.902	23379	4009	35091
USA	United States	2008	0.912	456321	27782	292726
ARG	Argentina	2009	0.827	4976	1414	83683

AUS	Australia	2009	0.922	23681	5136	55649
AUT	Austria	2009	0.898	2555	748	11251
BEL	Belgium	2009	0.91	817	479	25166
BRA	Brazil	2009	0.717	22406	5320	112811
BGR	Bulgaria	2009	0.784	266	332	7391
CAN	Canada	2009	0.91	37477	4269	40956
CHN	China	2009	0.689	314604	351342	806906
HRV	Croatia	2009	0.819	318	698	7140
CYP	Cyprus	2009	0.857	12		1038
CZE	Czechia	2009	0.866	876	429	10445
DNK	Denmark	2009	0.909	1649	223	5751
EST	Estonia	2009	0.859	96	121	2840
FIN	Finland	2009	0.908	1933	231	5236
FRA	France	2009	0.875	15693	155	83901
DEU	Germany	2009	0.925	59583	5986	74370
GRC	Greece	2009	0.873	720	310	2001
HUN	Hungary	2009	0.826	787	269	6210
IND	India	2009	0.562	34287	6092	141943
IDN	Indonesia	2009	0.66	4518	4560	42777
IRL	Ireland	2009	0.9		75	3758
ITA	Italy	2009	0.877	9717	1379	40409
JPN	Japan	2009	0.9	348596	30875	109614
KOR	Korea (Republic of)	2009	0.876	163523	57903	133116
LVA	Latvia	2009	0.831	243	128	3173
LTU	Lithuania	2009	0.843	107	50	3992
LUX	Luxembourg	2009	0.908	84	479	25166
MLT	Malta	2009	0.849	29	3	911
MEX	Mexico	2009	0.745	14281	2930	81937
NLD	Netherlands	2009	0.912	2854	479	25166
POL	Poland	2009	0.838	3140	1903	17286
PRT	Portugal	2009	0.827	617	384	18717
ROU	Romania	2009	0.819	1091	568	12465
RUS	Russian Federation	2009	0.791	38564	3740	47539
SAU	Saudi Arabia	2009	0.798			
SVK	Slovakia	2009	0.834	239	94	4982
SVN	Slovenia	2009	0.886	385	125	3629
ZAF	South Africa	2009	0.665	6735	2013	26621
ESP	Spain	2009	0.86	3803	1634	46309
SWE	Sweden	2009	0.904	2649	678	12335
TUR	Türkiye	2009	0.728	2732	7115	70335
GBR	United Kingdom	2009	0.907	22465	3523	33846
USA	United States	2009	0.913	456106	25806	265943
ARG	Argentina	2010	0.834	4717	1676	88428
AUS	Australia	2010	0.924	24887	5863	58914
AUT	Austria	2010	0.903	2673	968	10162
BEL	Belgium	2010	0.913	760	516	25671

BRA	Brazil	2010	0.722	24999	6050	127692
BGR	Bulgaria	2010	0.79	260	229	6921
CAN	Canada	2010	0.911	35449	5142	45221
CHN	China	2010	0.698	391177	421273	1056563
HRV	Croatia	2010	0.824	278	817	7524
CYP	Cyprus	2010	0.859	8		2252
CZE	Czechia	2010	0.872	969	457	10893
DNK	Denmark	2010	0.913	1768	217	5564
EST	Estonia	2010	0.864	97	99	2950
FIN	Finland	2010	0.912	1833	187	5282
FRA	France	2010	0.88	16580	156	93141
DEU	Germany	2010	0.929	59245	6391	74229
GRC	Greece	2010	0.874	744	268	6241
HUN	Hungary	2010	0.829	696	233	6093
IND	India	2010	0.572	39762	7038	189926
IDN	Indonesia	2010	0.667	5630		47794
IRL	Ireland	2010	0.908		54	3567
ITA	Italy	2010	0.88	9723	1442	41833
JPN	Japan	2010	0.903	344598	31756	113175
KOR	Korea (Republic of)	2010	0.89	170101	57187	128672
LVA	Latvia	2010	0.827	185	93	3414
LTU	Lithuania	2010	0.846	114	81	4180
LUX	Luxembourg	2010	0.912	100	516	25671
MLT	Malta	2010	0.862	19	4	865
MEX	Mexico	2010	0.747	14576	3540	94457
NLD	Netherlands	2010	0.917	2767	516	25672
POL	Poland	2010	0.845	3430	1763	17986
PRT	Portugal	2010	0.831	545	402	19452
ROU	Romania	2010	0.813	1418	488	11811
RUS	Russian Federation	2010	0.797	42500	3997	56070
SAU	Saudi Arabia	2010	0.805	931		
SVK	Slovakia	2010	0.841	282	93	4868
SVN	Slovenia	2010	0.89	453	180	3779
ZAF	South Africa	2010	0.675	6383		30549
ESP	Spain	2010	0.868	3779	1746	46874
SWE	Sweden	2010	0.91	2549	585	12419
TUR	Türkiye	2010	0.75	3357	7971	84609
GBR	United Kingdom	2010	0.913	21929	3604	36256
USA	United States	2010	0.916	490226	29059	281462
ARG	Argentina	2011	0.842	4821	1444	77494
AUS	Australia	2011	0.927	25526	5966	60613
AUT	Austria	2011	0.907	2430	738	9367
BEL	Belgium	2011	0.914	763	488	25759
BRA	Brazil	2011	0.727	28649	6835	152699
BGR	Bulgaria	2011	0.794	283	220	6374
CAN	Canada	2011	0.914	35111	5227	48472

CHN	China	2011	0.706	526412	521468	1386776
HRV	Croatia	2011	0.829	251	800	7044
CYP	Cyprus	2011	0.863	8	27	2088
CZE	Czechia	2011	0.876	877	392	11034
DNK	Denmark	2011	0.927	1771	208	5350
EST	Estonia	2011	0.873	77	74	2780
FIN	Finland	2011	0.916	1774	175	5321
FRA	France	2011	0.884	16754	121	93042
DEU	Germany	2011	0.935	59444	6300	68741
GRC	Greece	2011	0.871	741	51	6133
HUN	Hungary	2011	0.833	698	279	6146
IND	India	2011	0.586	42291	8216	198547
IDN	Indonesia	2011	0.674	5830		53196
IRL	Ireland	2011	0.906		86	3439
ITA	Italy	2011	0.883	9721	1521	42360
JPN	Japan	2011	0.902	342610	30805	107017
KOR	Korea (Republic of)	2011	0.895	178924	56524	132506
LVA	Latvia	2011	0.833	183	93	3386
LTU	Lithuania	2011	0.853	108	91	4108
LUX	Luxembourg	2011	0.913	128	488	25759
MLT	Malta	2011	0.857	15	8	822
MEX	Mexico	2011	0.753	14055	4149	100281
NLD	Netherlands	2011	0.927	2895	488	25759
POL	Poland	2011	0.851	4123	1583	17933
PRT	Portugal	2011	0.836	646	408	18350
ROU	Romania	2011	0.813	1463	365	11229
RUS	Russian Federation	2011	0.807	41414	4197	58334
SAU	Saudi Arabia	2011	0.816	990	752	
SVK	Slovakia	2011	0.846	257	108	4850
SVN	Slovenia	2011	0.892	481	196	3437
ZAF	South Africa	2011	0.686	7245	2044	33484
ESP	Spain	2011	0.873	3626	1848	47338
SWE	Sweden	2011	0.912	2341	468	11802
TUR	Türkiye	2011	0.763	4113	9084	116631
GBR	United Kingdom	2011	0.909	22259		39114
USA	United States	2011	0.918	503582	30467	305209
ARG	Argentina	2012	0.844	4813	1574	60170
AUS	Australia	2012	0.931	26358	6549	62759
AUT	Austria	2012	0.909	2552	1051	9482
BEL	Belgium	2012	0.915	882	113	24460
BRA	Brazil	2012	0.732	30435	6563	151711
BGR	Bulgaria	2012	0.798	259	267	6124
CAN	Canada	2012	0.921	35242	5362	50110
CHN	China	2012	0.715	652777	657582	1618432
HRV	Croatia	2012	0.832	249	863	6852
CYP	Cyprus	2012	0.862	12	13	2174

CZE	Czechia	2012	0.878	1015	431	11034
DNK	Denmark	2012	0.931	1635	200	4852
EST	Estonia	2012	0.876	25	118	2531
FIN	Finland	2012	0.916	1827	233	5204
FRA	France	2012	0.885	16632	180	89870
DEU	Germany	2012	0.937	61340	6446	64593
GRC	Greece	2012	0.87	656	217	1536
HUN	Hungary	2012	0.833	758	253	4756
IND	India	2012	0.594	43955	8545	190850
IDN	Indonesia	2012	0.682			
IRL	Ireland	2012	0.907		187	3441
ITA	Italy	2012	0.881	9310	1463	39569
JPN	Japan	2012	0.906	342796	32391	119265
KOR	Korea (Republic of)	2012	0.897	188915	63135	141838
LVA	Latvia	2012	0.837	205	117	3286
LTU	Lithuania	2012	0.855	124	115	4030
LUX	Luxembourg	2012	0.917	161	113	24460
MLT	Malta	2012	0.865	17	13	787
MEX	Mexico	2012	0.76	15314	4137	105827
NLD	Netherlands	2012	0.927	2713	113	24460
POL	Poland	2012	0.855	4657	1397	16843
PRT	Portugal	2012	0.837	647	430	16662
ROU	Romania	2012	0.807	1077	385	10336
RUS	Russian Federation	2012	0.811	44211	4640	62209
SAU	Saudi Arabia	2012	0.824			
SVK	Slovakia	2012	0.846	203	120	4607
SVN	Slovenia	2012	0.892		113	1628
ZAF	South Africa	2012	0.696	7444	2361	34604
ESP	Spain	2012	0.875	3475	1692	47051
SWE	Sweden	2012	0.912	2436	572	11128
TUR	Türkiye	2012	0.772	4666	9588	110602
GBR	United Kingdom	2012	0.91	23235		42913
USA	United States	2012	0.92	542815	32799	313325
ARG	Argentina	2013	0.846	4772	1465	55295
AUS	Australia	2013	0.929	29717	6912	61730
AUT	Austria	2013	0.907	2406	841	8959
BEL	Belgium	2013	0.917	876	79	23753
BRA	Brazil	2013	0.75	30884	6847	163423
BGR	Bulgaria	2013	0.804	297	322	5868
CAN	Canada	2013	0.923	34741	5346	49819
CHN	China	2013	0.723	825136	659563	1847938
HRV	Croatia	2013	0.839	253	590	5212
CYP	Cyprus	2013	0.863	3	17	1847
CZE	Czechia	2013	0.884	1079	441	10895
DNK	Denmark	2013	0.933	1534	160	4716
EST	Estonia	2013	0.881	42	79	2728

FIN	Finland	2013	0.926	1737	241	5141
FRA	France	2013	0.888	16886	144	89414
DEU	Germany	2013	0.938	63617	6547	64496
GRC	Greece	2013	0.874	717	255	1385
HUN	Hungary	2013	0.843	708	278	5667
IND	India	2013	0.6	43031	8497	199456
IDN	Indonesia	2013	0.687	7450	4259	60983
IRL	Ireland	2013	0.911		185	3381
ITA	Italy	2013	0.88	9212	1743	40622
JPN	Japan	2013	0.909	328436	31125	116141
KOR	Korea (Republic of)	2013	0.902	204589	66940	157139
LVA	Latvia	2013	0.846	233	176	3155
LTU	Lithuania	2013	0.858	137	177	4046
LUX	Luxembourg	2013	0.922	169	79	23753
MLT	Malta	2013	0.874	17	7	948
MEX	Mexico	2013	0.761	15444	4011	104362
NLD	Netherlands	2013	0.929	2764	79	23753
POL	Poland	2013	0.865	4411	1362	17095
PRT	Portugal	2013	0.842	669	400	16981
ROU	Romania	2013	0.811	1046	426	11468
RUS	Russian Federation	2013	0.816	44914	4994	63018
SAU	Saudi Arabia	2013	0.831	931	692	
SVK	Slovakia	2013	0.849	210	125	4803
SVN	Slovenia	2013	0.901		87	1484
ZAF	South Africa	2013	0.705	7295	2237	36070
ESP	Spain	2013	0.88	3244	1901	49692
SWE	Sweden	2013	0.932	2495	502	10360
TUR	Türkiye	2013	0.802	4661	10161	107215
GBR	United Kingdom	2013	0.923	22938		50006
USA	United States	2013	0.922	571612	36034	323340
ARG	Argentina	2014	0.847	4682	1384	58486
AUS	Australia	2014	0.931	25956	6597	64653
AUT	Austria	2014	0.911	2363	881	8718
BEL	Belgium	2014	0.922	1026	86	23127
BRA	Brazil	2014	0.753	30342	6590	157016
BGR	Bulgaria	2014	0.807	234	248	6178
CAN	Canada	2014	0.925	35481	5767	51028
CHN	China	2014	0.732	928177	564555	2104414
HRV	Croatia	2014	0.842	200	325	3532
CYP	Cyprus	2014	0.867	4	6	1918
CZE	Czechia	2014	0.889	971	333	10124
DNK	Denmark	2014	0.932	1583	74	4480
EST	Estonia	2014	0.879	50	86	2562
FIN	Finland	2014	0.928	1545	205	4451
FRA	France	2014	0.892	16533	171	90960
DEU	Germany	2014	0.942	65965	7405	70882

GRC	Greece	2014	0.879	670	188	1294
HUN	Hungary	2014	0.84	619	235	5362
IND	India	2014	0.611	42854	9309	223756
IDN	Indonesia	2014	0.69	8023	3731	46452
IRL	Ireland	2014	0.918		139	3497
ITA	Italy	2014	0.882	9382	1436	40195
JPN	Japan	2014	0.91	325989	29738	124619
KOR	Korea (Republic of)	2014	0.906	210292	64620	160311
LVA	Latvia	2014	0.85	107	71	2934
LTU	Lithuania	2014	0.864	165	87	3942
LUX	Luxembourg	2014	0.927	218	86	23127
MLT	Malta	2014	0.881	13	10	762
MEX	Mexico	2014	0.765	16135	4080	109933
NLD	Netherlands	2014	0.931	2582	86	23127
POL	Poland	2014	0.867	4096	1195	16422
PRT	Portugal	2014	0.847	740	451	19668
ROU	Romania	2014	0.811	1036	395	10489
RUS	Russian Federation	2014	0.818	40308	5184	60548
SAU	Saudi Arabia	2014	0.836	787	677	15657
SVK	Slovakia	2014	0.851	234	101	4613
SVN	Slovenia	2014	0.903		87	1442
ZAF	South Africa	2014	0.714	7552	1973	35418
ESP	Spain	2014	0.884	3178	1846	52764
SWE	Sweden	2014	0.935	2425	437	9861
TUR	Türkiye	2014	0.812	5097	10315	111233
GBR	United Kingdom	2014	0.924	23040		54796
USA	United States	2014	0.923	578802	35378	342578
ARG	Argentina	2015	0.85	4125	1581	66278
AUS	Australia	2015	0.933	28605	7024	70760
AUT	Austria	2015	0.91	2441	576	8127
BEL	Belgium	2015	0.924	1097	654	24619
BRA	Brazil	2015	0.752	30219	6039	158709
BGR	Bulgaria	2015	0.809	291	242	5837
CAN	Canada	2015	0.927	36964	5846	52461
CHN	China	2015	0.741	1101864	569059	21115
HRV	Croatia	2015	0.844	186	300	2908
CYP	Cyprus	2015	0.874	7	39	1570
CZE	Czechia	2015	0.891	951	352	9980
DNK	Denmark	2015	0.936	1732	215	4439
EST	Estonia	2015	0.883	36	80	2365
FIN	Finland	2015	0.93	1416	245	4282
FRA	France	2015	0.893	16300	166	94918
DEU	Germany	2015	0.941	66893	7354	72808
GRC	Greece	2015	0.881	573	199	1055
HUN	Hungary	2015	0.839	633	223	4860
IND	India	2015	0.619	45658	10290	274825

IDN	Indonesia	2015	0.698	9153	3972	47544
IRL	Ireland	2015	0.924		49	3577
ITA	Italy	2015	0.881		69	2790
JPN	Japan	2015	0.913	318721	30054	144862
KOR	Korea (Republic of)	2015	0.908	213694	68236	183005
LVA	Latvia	2015	0.853	137	84	2991
LTU	Lithuania	2015	0.865	119	81	3629
LUX	Luxembourg	2015	0.914	247	654	24619
MLT	Malta	2015	0.887	11	9	704
MEX	Mexico	2015	0.769	18071	3999	120443
NLD	Netherlands	2015	0.932	2494	654	24619
POL	Poland	2015	0.869	4815	1081	15468
PRT	Portugal	2015	0.85	945	395	18510
ROU	Romania	2015	0.813	1053	376	10042
RUS	Russian Federation	2015	0.823	45517	4929	58632
SAU	Saudi Arabia	2015	0.842	2406	824	18254
SVK	Slovakia	2015	0.852	256	95	4539
SVN	Slovenia	2015	0.903		84	1181
ZAF	South Africa	2015	0.721	7497	1960	36920
ESP	Spain	2015	0.889	3020	2013	53119
SWE	Sweden	2015	0.937	2428	536	10136
TUR	Türkiye	2015	0.821	5841	10237	109577
GBR	United Kingdom	2015	0.923	22801		57892
USA	United States	2015	0.924	589410	39453	374976
ARG	Argentina	2016	0.848	3809	1653	71058
AUS	Australia	2016	0.936	28394	7278	72326
AUT	Austria	2016	0.913	2315	593	8190
BEL	Belgium	2016	0.927	1173	635	24337
BRA	Brazil	2016	0.753	28010	6027	166368
BGR	Bulgaria	2016	0.81	241	250	5966
CAN	Canada	2016	0.928	34745	6170	54665
CHN	China	2016	0.749	1338503	650344	22510
HRV	Croatia	2016	0.85	188	283	2964
CYP	Cyprus	2016	0.881	3	18	2083
CZE	Czechia	2016	0.894	839	342	9767
DNK	Denmark	2016	0.943	1850	273	4354
EST	Estonia	2016	0.884	30	155	2153
FIN	Finland	2016	0.931	1368	267	4826
FRA	France	2016	0.896	16218	6651	91799
DEU	Germany	2016	0.941	67899	7372	73416
GRC	Greece	2016	0.877	646	208	1121
HUN	Hungary	2016	0.843	665	299	5504
IND	India	2016	0.63	45057	10673	296322
IDN	Indonesia	2016	0.701	9639	3893	62939
IRL	Ireland	2016	0.929	149	80	3580
ITA	Italy	2016	0.886	9821	1339	41866

JPN	Japan	2016	0.914	318381	29908	163007
KOR	Korea (Republic of)	2016	0.912	208830	65656	181889
LVA	Latvia	2016	0.858	113	103	2640
LTU	Lithuania	2016	0.87	153	138	3807
LUX	Luxembourg	2016	0.922	444	635	24337
MLT	Malta	2016	0.887	4	19	602
MEX	Mexico	2016	0.773	17413	4296	128921
NLD	Netherlands	2016	0.933	2604	635	24337
POL	Poland	2016	0.872	4396	1125	16996
PRT	Portugal	2016	0.851	751	474	18696
ROU	Romania	2016	0.815	1063	421	10319
RUS	Russian Federation	2016	0.826	41587	5464	65863
SAU	Saudi Arabia	2016	0.846	3266	937	
SVK	Slovakia	2016	0.855	235	168	4411
SVN	Slovenia	2016	0.909		102	1130
ZAF	South Africa	2016	0.711	7210	2194	37788
ESP	Spain	2016	0.894	2922	2172	54741
SWE	Sweden	2016	0.939	2384	468	10511
TUR	Türkiye	2016	0.826	6848	10220	108337
GBR	United Kingdom	2016	0.926	22059	3978	67054
USA	United States	2016	0.926	605571	42908	393243
ARG	Argentina	2017	0.853	3442	1649	74722
AUS	Australia	2017	0.937	28906	7708	74611
AUT	Austria	2017	0.914	2305	781	8195
BEL	Belgium	2017	0.931	1217	612	24419
BRA	Brazil	2017	0.758	25658	6000	186103
BGR	Bulgaria	2017	0.81	225	219	5989
CAN	Canada	2017	0.929	35022	6533	58913
CHN	China	2017	0.757	1381594	628658	22591
HRV	Croatia	2017	0.855	159	251	2828
CYP	Cyprus	2017	0.891	12	8	829
CZE	Czechia	2017	0.896	854	273	9837
DNK	Denmark	2017	0.944	1772	197	4300
EST	Estonia	2017	0.886	41	109	2381
FIN	Finland	2017	0.934	1529	207	4455
FRA	France	2017	0.899	16247	6105	94174
DEU	Germany	2017	0.944	67712	6560	76707
GRC	Greece	2017	0.88	589	180	1190
HUN	Hungary	2017	0.846	532	182	5644
IND	India	2017	0.636	46582	11117	266170
IDN	Indonesia	2017	0.708	9303	3641	68105
IRL	Ireland	2017	0.934	137	65	3770
ITA	Italy	2017	0.889	9674	1250	41971
JPN	Japan	2017	0.916	318481	31364	188932
KOR	Korea (Republic of)	2017	0.915	204775	63425	180427

LVA	Latvia	2017	0.863	97	101	3060
LTU	Lithuania	2017	0.878	127	123	4179
LUX	Luxembourg	2017	0.918	668	612	24419
MLT	Malta	2017	0.896	12		1167
MEX	Mexico	2017	0.776	17184	4233	139053
NLD	Netherlands	2017	0.936	2606	612	24419
POL	Poland	2017	0.874	4041	1040	17127
PRT	Portugal	2017	0.857	680	393	20408
ROU	Romania	2017	0.823	1178	339	9930
RUS	Russian Federation	2017	0.827	36883	6487	71798
SAU	Saudi Arabia	2017	0.849	3191	1001	33325
SVK	Slovakia	2017	0.857	206	145	4344
SVN	Slovenia	2017	0.912		104	1280
ZAF	South Africa	2017	0.725	7544	2126	37718
ESP	Spain	2017	0.896	2343	1961	55078
SWE	Sweden	2017	0.941	2297	370	10643
TUR	Türkiye	2017	0.833	8555	10249	119309
GBR	United Kingdom	2017	0.929	22072	4186	83756
USA	United States	2017	0.928	606956	43488	448215
ARG	Argentina	2018	0.852	3667	1607	71712
AUS	Australia	2018	0.941	29957	8029	79137
AUT	Austria	2018	0.917	2207	483	8633
BEL	Belgium	2018	0.933	1110	570	23572
BRA	Brazil	2018	0.762	24857	6111	204420
BGR	Bulgaria	2018	0.811	198	186	5815
CAN	Canada	2018	0.93	36161	6737	63058
CHN	China	2018	0.766	1542002	708799	24530
HRV	Croatia	2018	0.86	136	217	2761
CYP	Cyprus	2018	0.896	4	14	2344
CZE	Czechia	2018	0.893	732	252	9497
DNK	Denmark	2018	0.942	1501	228	4100
EST	Estonia	2018	0.89	30	95	2705
FIN	Finland	2018	0.936	1487	152	4238
FRA	France	2018	0.903	16222	5809	98299
DEU	Germany	2018	0.946	67898	6439	75253
GRC	Greece	2018	0.886	579	140	1205
HUN	Hungary	2018	0.85	443	173	5451
IND	India	2018	0.636	50055	12632	324016
IDN	Indonesia	2018	0.712	9754	3799	74730
IRL	Ireland	2018	0.938	108	82	3749
ITA	Italy	2018	0.894	9821	1192	42595
JPN	Japan	2018	0.917	313567	30249	183697
KOR	Korea (Republic of)	2018	0.918	209992	63797	199518
LVA	Latvia	2018	0.868	110	77	3431
LTU	Lithuania	2018	0.882	105	118	4175
LUX	Luxembourg	2018	0.921	395	570	23572

MLT	Malta	2018	0.903	17		
MEX	Mexico	2018	0.779	16424	3949	141580
NLD	Netherlands	2018	0.939	2505	570	23573
POL	Poland	2018	0.876	4322	1151	16105
PRT	Portugal	2018	0.858	690	351	21328
ROU	Romania	2018	0.829	1147	280	10523
RUS	Russian Federation	2018	0.836	37957	6565	75128
SAU	Saudi Arabia	2018	0.856	3399	917	31892
SVK	Slovakia	2018	0.86	231	119	4089
SVN	Slovenia	2018	0.916	278	110	2703
ZAF	South Africa	2018	0.731	6915	1943	38362
ESP	Spain	2018	0.899	1674	1799	55374
SWE	Sweden	2018	0.943	2280	288	9213
TUR	Türkiye	2018	0.838	7466	9290	119622
GBR	United Kingdom	2018	0.928	20941	4683	94957
USA	United States	2018	0.93	597141	44385	464835
ARG	Argentina	2019	0.853	3702	2049	64385
AUS	Australia	2019	0.941	29758	8857	73689
AUT	Austria	2019	0.92	2274	583	8863
BEL	Belgium	2019	0.936	1133	587	23256
BRA	Brazil	2019	0.764	25396	6432	245592
BGR	Bulgaria	2019	0.813	193	229	5391
CAN	Canada	2019	0.932	36488	6390	59961
CHN	China	2019	0.775	1400661	711617	24464
HRV	Croatia	2019	0.866	211	251	2946
CYP	Cyprus	2019	0.901	5	17	2228
CZE	Czechia	2019	0.896	813	247	9298
DNK	Denmark	2019	0.946	1579	187	4214
EST	Estonia	2019	0.893	32	69	2517
FIN	Finland	2019	0.939	1396	169	4355
FRA	France	2019	0.905	15869	5770	102536
DEU	Germany	2019	0.951	67434	6155	78325
GRC	Greece	2019	0.89	594	143	1268
HUN	Hungary	2019	0.854	450	166	5290
IND	India	2019	0.638	53627	13723	348948
IDN	Indonesia	2019	0.718	11481	2668	62046
IRL	Ireland	2019	0.942	93	72	3404
ITA	Italy	2019	0.899	10127	1199	42921
JPN	Japan	2019	0.918	307969	30950	188405
KOR	Korea (Republic of)	2019	0.922	218975	65311	218595
LVA	Latvia	2019	0.873	87	91	2591
LTU	Lithuania	2019	0.886	123	131	3421
LUX	Luxembourg	2019	0.925	476	587	23256
MLT	Malta	2019	0.905	12	11	731
MEX	Mexico	2019	0.781	15941	3726	145945
NLD	Netherlands	2019	0.941	2677	587	23258

POL	Poland	2019	0.88	3999	1068	16581
PRT	Portugal	2019	0.864	807	268	21516
ROU	Romania	2019	0.834	939	294	10918
RUS	Russian Federation	2019	0.839	35511	7143	85082
SAU	Saudi Arabia	2019	0.862	3651	804	37669
SVK	Slovakia	2019	0.863	234	109	4074
SVN	Slovenia	2019	0.918		101	1170
ZAF	South Africa	2019	0.741	6914	1884	37371
ESP	Spain	2019	0.904	1447	1672	53714
SWE	Sweden	2019	0.947	2190	303	9728
TUR	Türkiye	2019	0.842	8088	10351	133355
GBR	United Kingdom	2019	0.933	19250	6075	105701
USA	United States	2019	0.933	621453	46827	492768
ARG	Argentina	2020	0.841	3492	2099	78500
AUS	Australia	2020	0.948	29294	7359	80571
AUT	Austria	2020	0.916	2297	373	8620
BEL	Belgium	2020	0.93	1150	682	26460
BRA	Brazil	2020	0.758	24338	6263	285102
BGR	Bulgaria	2020	0.802	246	200	4858
CAN	Canada	2020	0.928	34565	6187	69943
CHN	China	2020	0.781	1497159	770362	22360
HRV	Croatia	2020	0.86	129	279	2516
CYP	Cyprus	2020	0.9	3	13	2318
CZE	Czechia	2020	0.891	729	247	9134
DNK	Denmark	2020	0.946	1478	218	3903
EST	Estonia	2020	0.891	23	85	2314
FIN	Finland	2020	0.939	1685	143	4606
FRA	France	2020	0.9	14313	6002	109369
DEU	Germany	2020	0.948	62105	6331	89258
GRC	Greece	2020	0.887	763	131	1022
HUN	Hungary	2020	0.849	456	175	5169
IND	India	2020	0.638	56771	12793	407034
IDN	Indonesia	2020	0.712	8160	3520	101056
IRL	Ireland	2020	0.945	129	67	3379
ITA	Italy	2020	0.892	11008	1304	43098
JPN	Japan	2020	0.917	288472	30475	179947
KOR	Korea (Republic of)	2020	0.922	226759	67381	256835
LVA	Latvia	2020	0.873	94	113	2194
LTU	Lithuania	2020	0.88	113	143	3348
LUX	Luxembourg	2020	0.921	808	682	26460
MLT	Malta	2020	0.901	11	36	1462
MEX	Mexico	2020	0.757	14312	3498	148101
NLD	Netherlands	2020	0.938	3023	682	26460
POL	Poland	2020	0.874	4098	1060	16224
PRT	Portugal	2020	0.861	958	257	21586
ROU	Romania	2020	0.828	864	308	10776

RUS	Russian Federation	2020	0.826	334984	7568	92441
SAU	Saudi Arabia	2020	0.861	3568	948	30184
SVK	Slovakia	2020	0.86	221	145	4036
SVN	Slovenia	2020	0.91	244	128	2393
ZAF	South Africa	2020	0.722	6688	1708	36323
ESP	Spain	2020	0.894	1555	1565	53977
SWE	Sweden	2020	0.944	2196	241	10021
TUR	Türkiye	2020	0.835	8158	11320	169506
GBR	United Kingdom	2020	0.92	20649	7882	138074
USA	United States	2020	0.923	597172	48030	662517
ARG	Argentina	2021	0.844	3669	2372	85844
AUS	Australia	2021	0.949	32409	8120	88437
AUT	Austria	2021	0.92	2047	400	8843
BEL	Belgium	2021	0.938	1214	611	26588
BRA	Brazil	2021	0.756	24232	6711	375367
BGR	Bulgaria	2021	0.796	171	154	4865
CAN	Canada	2021	0.934	37155	7051	82084
CHN	China	2021	0.785	1585663	805710	25409
HRV	Croatia	2021	0.867	88	205	2660
CYP	Cyprus	2021	0.901	3	8	2640
CZE	Czechia	2021	0.891	599	177	9045
DNK	Denmark	2021	0.947	1276	185	3981
EST	Estonia	2021	0.89	26	74	2504
FIN	Finland	2021	0.941	1662	128	4363
FRA	France	2021	0.906	14759	6038	116237
DEU	Germany	2021	0.948	58569	5899	92150
GRC	Greece	2021	0.887	926	135	1096
HUN	Hungary	2021	0.846	446	132	5338
IND	India	2021	0.633	61573	21446	464958
IDN	Indonesia	2021	0.707	8800	4368	106279
IRL	Ireland	2021	0.946	117	69	3749
ITA	Italy	2021	0.899	11078	1215	51912
JPN	Japan	2021	0.92	289200	30847	184125
KOR	Korea (Republic of)	2021	0.926	237998	64926	285284
LVA	Latvia	2021	0.865	108	75	2366
LTU	Lithuania	2021	0.875	90	102	3255
LUX	Luxembourg	2021	0.927	1553	611	26588
MLT	Malta	2021	0.912	10	17	1572
MEX	Mexico	2021	0.757	16161	4093	180474
NLD	Netherlands	2021	0.941	3470	611	26588
POL	Poland	2021	0.876	3488	1224	17481
PRT	Portugal	2021	0.865	753	244	22072
ROU	Romania	2021	0.825	817	276	10626
RUS	Russian Federation	2021	0.818	30977	8052	106078
SAU	Saudi Arabia	2021	0.867	3979	1400	38130

SVK	Slovakia	2021	0.852	159	113	4301
SVN	Slovenia	2021	0.916	239	111	2221
ZAF	South Africa	2021	0.721	10960	1561	39863
ESP	Spain	2021	0.904	1434	1392	54281
SWE	Sweden	2021	0.949	2196	253	10086
TUR	Türkiye	2021	0.841	8476	15610	191473
GBR	United Kingdom	2021	0.931	18855	19761	198574
USA	United States	2021	0.921	591473	56395	668204
ARG	Argentina	2022	0.849	3576	2230	88838
AUS	Australia	2022	0.946	32284	7860	76646
AUT	Austria	2022	0.926	1887	370	7068
BEL	Belgium	2022	0.942	1207	512	21358
BRA	Brazil	2022	0.76	24759	7196	386805
BGR	Bulgaria	2022	0.799	171	143	4460
CAN	Canada	2022	0.935	38052	6845	70583
CHN	China	2022	0.788	1619268	796211	22003
HRV	Croatia	2022	0.878	130	206	2602
CYP	Cyprus	2022	0.907	7	16	626
CZE	Czechia	2022	0.895	551	158	7500
DNK	Denmark	2022	0.952	1227	143	3199
EST	Estonia	2022	0.899	15	61	1789
FIN	Finland	2022	0.942	1447	113	3531
FRA	France	2022	0.91	14746	5572	101848
DEU	Germany	2022	0.95	57213	4017	77150
GRC	Greece	2022	0.893	1085	131	932
HUN	Hungary	2022	0.851	501	119	4346
IND	India	2022	0.644	77068	22557	479187
IDN	Indonesia	2022	0.713	9967	4862	120335
IRL	Ireland	2022	0.95	89	50	3028
ITA	Italy	2022	0.906	9221	1104	41630
JPN	Japan	2022	0.92	289530	30438	168381
KOR	Korea (Republic of)	2022	0.929	237633	56907	
LVA	Latvia	2022	0.879	112	55	2308
LTU	Lithuania	2022	0.879	77	112	2823
LUX	Luxembourg	2022	0.927	2093	512	21357
MLT	Malta	2022	0.915	16	12	1763
MEX	Mexico	2022	0.781	16605	3667	176550
NLD	Netherlands	2022	0.946	3772	512	21357
POL	Poland	2022	0.881	3323	874	14253
PRT	Portugal	2022	0.874	745	231	20204
ROU	Romania	2022	0.827	843	215	10828
RUS	Russian Federation	2022	0.821	26924	6868	109374
SAU	Saudi Arabia	2022	0.875	5837	1508	40287
SVK	Slovakia	2022	0.855	203	102	3338
SVN	Slovenia	2022	0.926	246	106	1894
ZAF	South Africa	2022	0.717	13990	1700	39120

ESP	Spain	2022	0.911	1318	1264	47509
SWE	Sweden	2022	0.952	2180	191	7840
TUR	Türkiye	2022	0.855	9119	20496	212099
GBR	United Kingdom	2022	0.94	19485	17666	156741
USA	United States	2022	0.927	594340	52325	544823

Ek-2: K-Kümeleme Analizi (İki Küme)

Başlangıç Küme Merkezleri

Küme	1	2
İGE (HDI)	0.7600	0.7880
Patent Başvurusu	24759	1619268
Endüstriyel Tasarım Başvurusu	7196	796211
Ticari Marka Başvurusu	386805	22003

İterasyon Geçmişi

İterasyon	Küme Merkezlerindeki Değişim
	1
1	311109.584
2	0.000

Son Küme Merkezleri

Küme	1	2
İGE (HDI)	0.8794	0.7880
Patent Başvurusu	30877	1619268
Endüstriyel Tasarım Başvurusu	4954	796211
Ticari Marka Başvurusu	75764	22003

Son Küme Merkezleri Arasındaki Mesafeler

Küme	1	2
1		1775376.950
2	1775376.950	

Her Kümedeki Vaka Sayısı

Küme	Vaka Sayısı
1	41
2	1
Geçerli	42
Eksik	0

Ek-3: K-Kümeleme Analizi (Üç Küme)

Başlangıç Küme Merkezleri

Küme	1	2	3
İGE (HDI)	0.9270	0.7880	0.9070
Patent Başvurusu	594340	1619268	7
Endüstriyel Tasarım Başvurusu	52325	796211	16
Ticari Marka Başvurusu	544823	22003	626

İterasyon Geçmişi

İterasyon	Küme Merkezlerindeki Değişim
	1
1	0.000
2	0.000

Son Küme Merkezleri

Küme	1	2	3
İGE (HDI)	0.9270	0.7880	0.8782
Patent Başvurusu	594340	1619268	16791
Endüstriyel Tasarım Başvurusu	52325	796211	3770
Ticari Marka Başvurusu	544823	22003	64037

Son Küme Merkezleri Arasındaki Mesafeler

Küme	1	2	3
1		1370103.842	753044.493
2	1370103.842		1788201.305
3	753044.493	1788201.305	

Her Kümedeki Vaka Sayısı

Küme	Vaka Sayısı
1	1
2	1
3	40
Geçerli	42
Eksik	0